З. І. Хижняк,
В. К. Маньківський

ІСТОРІЯ Києво-Могилянської академії




Я, Петро Могила...
з ласки і поміччю Божою
і за власною волею моєю...
умислив фундувати школи,
аби молодь у побожності,
у звичаях добрих,
у науках вільних навчена
була на користь і втіху
православному роду.



З. І. Хижняк,
В. К. Маньківський

ІСТОРІЯ Києво-Могилянської академії



Київ





Видавничий дім
«КМ Академія»

2003

ББК 63.3(4УКР)-7
Х43

Протягом усієї історії український народ не мав іншої інституції, яка б справила більший вплив на розвиток його освіти, науки, культури, ніж Києво-Могилянська академія. Впродовж віків вона була виразником і носієм традиційних рис духовності українського народу, могутнім чинником формування його самосвідомості, джерелом ідей боротьби за батьківську віру і національну свободу. Для українців вона завжди буде національною святинею, не меншою, ніж Падуя чи Болонья для італійців, Оксфорд — для англійців, Сорбонна — для французів, Карловий університет — для чехів, Ягеллонський — для поляків.

Видано за фінансової підтримки
ВАТ «Каховський завод електрозварювального устаткування».
Автори висловлюють щиру подяку
директорові Микитину Ярославу Івановичу

ISBN 966-518-216-1



1 НАПЕРЕДОДНІ

Гравюра з «Букваря».
Кінець XVII ст.

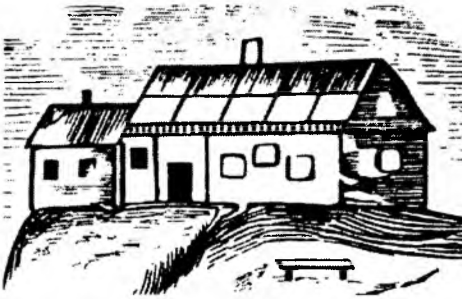
Від Сагайдачного і від Петра Могили
Дорога втоптана водила юнаків
Туди, де розуму і доброcті учили
Нетлінних книг ряди — утворення віків!

Максим Рильський

Києво-Могилянська академія виникла на хвилі культурно-національного відродження кінця XVI — початку XVII ст. В умовах посиленого наступу на соціальні й духовні інтереси українців, який чинився правлячими колами Речі Посполитої, українське Відродження набуло характерних рис — захисту вітчизняних духовних здобутків: мови, традицій, звичаїв, віри — всього, що сприяло розвитку національного життя. Все більшого значення набуває патріотичне й національне виховання громадян, найперше молоді — майбутніх захисників вітчизни. Шлях до здійснення цих завдань лежав через освіту — відкриття шкіл і друкарень, підготовку вчителів, підтримку письменників, поширення знань, зміцнення авторитету Православної церкви, її реформування.

Видавнича справа

Швидкому поширенню знань, відкриттю шкіл сприяла видавнича справа. Однією з перших була друкарня в м. Заблудові (тепер Польща), заснована Григорієм Ходкевичем, українсько-білоруським магнатом, що походив з київського боярського роду. Отримавши «немалую весь» від Ходкевича, москвитянин Іван Федоров та білорус Петро Мстиславець видали в ній Учительне євангеліє (1569), згодом — Псалтир і Часослов.



Перший будинок Лаврської друкарні.
З гравюри 1638 р.

На українській землі першою стала друкарня, заснована 1573 р. Іваном Федоровим у Львові. 1574 р. в ній видано його славнозвісні Апостол і «Буквар». На початку XVII ст. братські друкарні діяли у Львові, Острозі, Луцьку, Угорцях, Уневі, Заблудові, Перемишлі, Дермані, Костянтинові, Почаєві, Житомирі, Фастові, Бердичеві, Луцьку, Новгороді-Сіверському, Києві, Чернігові. Крім того, були й приватні

друкарні Михайла Сльозки, Арсенія Желиборського у Львові, єпископа Ґедеона Балабана в Стрятині й Крилосі, Тимофія Вербицького й Спиридона Соболя в Києві та ін. Значний внесок у видавничу справу зробили так звані мандрівні друкарні Павла-Домжива Лютковича-Телиці та Кирила-Транквіліона Ставровецького, які виконували замовлення шкіл, монастирів, окремих осіб.

Слід зазначити, що книгодрукування в Україні, його виникнення й розвиток були зумовлені значною мірою швидким зростанням мережі шкіл, гострою потребою в навчальних посібниках — букварях, граматиках, словниках. За деякими відомостями, тільки Львівська друкарня з 1584 по 1722 р. видала 34 237 букварів, 500 граматик, 200 примірників «Про виховання чад» [1].

Українські друкарні видавали також твори світського характеру — вірші, драми, перекладну й полемічну літературу. Твори Лаврентія Зизанія, Памви Беринди, Кирила-Транквіліона Ставровецького, Мелетія Смотрицького, Йова Борецького, Петра Могили, а згодом й інших авторів були відомі далеко за межами України: в Московії, Білорусі, Закарпатті, на Буковині, в Молдові, Валахії, Греції, Сербії, Болгарії, у країнах південних слов'ян.

Полемічна література

Особливе місце серед українських видань займала полемічна література. Виникла вона у 80-ті рр. XVI ст. Найяскравішими полемістами тієї доби були: Герасим Смотрицький, Василь Суразький, Клірик Острозький, Христофор Філалет, Іван Вишенський, Мелетій Смотрицький, Йов Борецький, Захарія Копистенський, Стефан і Лаврентій Зизанії. Всі вони були людьми високоосвіченими, вченими. Зусилля полемістів були спрямовані проти ідеології католицизму, на захист Православної церкви, її предковічних прав. Адже віра в тих умовах була заставою всього національного життя. І її захист — то був захист гідності народу, його прав на політичну, національну, релігійну свободу. Українське громадянство, яке гуртувалося на захист своєї Церкви, що втратила право на існування після Берестейської унії 1569 р., підіймалося таким чином і на захист своїх прав та свобод. Усе це знайшло відображення в полемічній літературі.

Надзвичайно високо полемісти цінували свободу віросповідання, вважаючи її найважливішою ознакою вільної людини. «Уміємо, з ласки Божої, шанувати вольностей наших, і найперша вольность — сумління!» — застерігав від насильницьких дій чужоземців Христофор Філалет. А Мелетій Смотрицький, звертаючись до польського короля, писав: «Краще вмерти з Божою допомогою, аніж Богом даровану нам віру із серця нашого вирвати!», «Ніхто того не хоче бачити, що відступ-

---

[1] *Медынский Е.* Братские школы Украины и Белоруссии XVI—XVII вв.— М., 1954.— С. 52.

ники наші того прагнуть, щоби Русі не залишити в Русі» і «Силкуватись змінити віру народу руського все одно, що силкуватися знищити народ руський» та застерігав політиків не розпалювати ворожнечу в «своїй хаті» і не «нацьковувати народ руський проти польського, а народ польський — проти руського», бо це ніколи не приведе до зміцнення ні віри, ні держави [1].

Полемісти зверталися до свідомості народу, будили його патріотичні почуття. Так, Захарія Копистенський у своїй ґрунтовній праці «Палінодія, или Книга обороны» (1622) возвеличував героїчне минуле українців, доводив їхнє право на вільне існування. Слідом за Біблейським казанням вважав, що слов'яни походять від одного з синів Ноя, а саме — від Яфета, і так писав про них: «Той народ Яфетів широкий бардзо був і славен, для чого й слов'янським був названий... І завше той народ був несуміренний, і вольний, і незголодований, і ніхто не міг завоювати русів, і з ними рахувалися як греки, так і римляни». А Мелетій Смотрицький у своєму знаменитому Треносі (1610) закликав: «Стійте, не хитайтеся у дарованій вам від Бога вірі... Будьте прикладом вірних у мові, в поведінці, в любові, в вірі, в чистоті. Пильнуйте читання, нагадуйте науку. Прозвіщайте Слово...» [2].

Полемічні твори мали величезний вплив на формування національної свідомості українців, на розгортання національно-визвольної боротьби. Вони були також визначним явищем української культури й по праву займають гідне місце серед літератур часів Відродження.

Шкільна освіта

Розвиток шкільної освіти в Україні наприкінці XVI — на початку XVII ст. ґрунтувався на досягненнях шкільництва ще від часів Київської Русі. Матеріали, що збереглися, свідчать, що, незважаючи на складність історичних умов у XIII—XV ст., школи не були занедбані. Розміщувались вони здебільшого при церквах (парафіяльні школи) та монастирях, зокрема при Михайлівському Золотоверхому в Києві, Холмському, Уневському, Зимненському, Грушівському. 1596 р. при Пересопницькому монастирі школу фундувала княгиня Чарторийська, в містечку Четвертині (Волинь) школа була створена на кошти шляхтича Захарії Четвертинського і т. ін. Дітей навчали грамоти, читання й письма церковнослов'янською мовою, арифметики, молитов, співу. З часом кількість шкіл збільшується. За документами, у другій половині XVI ст. школи були в Києві, Красноставі, Львові, Стриї, Рівному, Крем'янці, Нехвороці на Житомирщині, в Ужгороді, в закарпатських селах Пороч і Копаня, на Запорожжі, де козаків навчали грамоти «монахи київських монастирів», та в інших місцях. Крім церковних і монастирських, були ще й домові школи. Тобто школи були майже в

[1] *Яременко П. К.* Мелетій Смотрицький: Життя і творчість.— К., 1986.— С. 99.
[2] Там само.— С. 26.

усіх містах, містечках, в деяких селах. Всі вони виконали певну освітню роль.

З поширенням реформаційного руху в другій половині XVI ст. в Україні з'являються протестантські школи. В таких містах, як Гоща, Белз, Львів, Берестечко, Хмільник, діяли аріанські, социніанські, лютеранські, кальвіністські школи, переважно початкові, а подекуди — середні. Реформаційними за характером були також школи вірменських братств у Львові, Кам'янці-Подільському, Снятині, Кутах. Були школи й представників інших народів, що жили в Україні, зокрема євреїв, греків.

Найчисленнішими серед неправославних шкіл були католицькі. Вони поширювались єзуїтами, членами Ордена Ісуса, що з'явився в Польщі в середині XVI ст., і були майже в усіх значних містах України. Це колегіуми в Ярославі, Замості, Львові, Луцьку, Несвіжі, Острозі, Володимирі, Кам'янці-Подільському, Новгороді-Сіверському, Перемишлі, Барі, Вінниці, Фастові[1] та інших містах.

Такі школи, в першу чергу домініканські та єзуїтські, за характером навчання можна зарахувати до шкіл підвищеного типу. Одна з них була заснована в Києві ще у другій половині XV ст. генуезцями, що перебралися із захопленої турками Феодосії. Безперечно, подібні навчальні заклади сприяли піднесенню культури, поширенню науки й ідей про необхідність освіти нового європейського типу. Але через конфесійно-культурну відмінність і відчуженість від духовних традицій українського народу вплив їх на суспільне й культурне життя України був обмежений. Отці-єзуїти дбали понад усе про поширення католицтва і з успіхом це робили, залучаючи до безкоштовного навчання у своїх школах українських православних юнаків, де вони, як зазначав літописець, «з науками й віри набували» і згодом самі ревно служили справі насадження католицької віри й полонізації в рідним краї.

Українці в університетах Європи

Значний вплив на характер вирішення освітніх справ, в їх числі — заснування вищої школи в Україні, мали ідеї Відродження й Реформації, суспільно-політичні й культурні перетворення в західноєвропейських країнах. Їх вплив на Україну поширювався завдяки міграційним процесам, торговельним стосункам, культурним зв'язкам. Багато українських юнаків навчалися в західноєвропейських університетах. В реєстрах студентів університетів Болонського (засн. 1119 р.), Падуанського (1222), Оксфордського (1163), Кембриджського (1209), Сорбонни (1259), Празького (1348), Краківського (1364), Віденського (1365), університетів Німеччини — Гейдельберга, Лейпцига, Кенігсберга,

[1] *Харлампович К. В.* Западнорусские православные школы XVI и начала XVII в.— Казань, 1898.— С. 200; *Мишанич О. В.* Література Закарпаття XVII—XVIII ст.— К., 1964.— С. 13—14, 20; Архив Юго-Западной России, издаваемый временною Комиссиею для разбора древних актов (далі: Архив ЮЗР).— К., 1880.— Ч. 1.— Т. 2.— С. 44, 45 та ін.

Лейдена та ін. українські студенти, починаючи з XIV ст., залишили свої автографи, зазначаючи свою національну належність як ruthenus, russicus, roxolanus (Рутенія, Роксоланія — поширена в Європі назва України-Руси). Так, до одного з реєстрів Сорбонни від 6.04.1353 р. вписалися: «магістр Петро Кордован і його товариші з Рутенії»; від 1369 р.— «Іван з Рутенії»; від 1397 р.— «Герман Вілевич... рутенської нації з Києва» та ін. За неповними підрахунками у Краківському університеті навчалося лише в XV—XVI ст. 800 українців, у першій половині XVII ст.— 564, в Болоньї у першій половині XVI ст.— 800, у Падуанському університеті докторські звання отримали упродовж XIV—XVIII ст. 500 українців. У Падуанському університеті на початку XVII ст. навчався відомий церковний, політичний та культурний діяч, сподвижник гетьмана Петра Сагайдачного Ієзекіїль Курцевич, майбутній корсунський полковник, оспіваний у народній пісні, Станіслав Морозовецький (Морозенко)[1]. Ступінь доктора філософії й медицини отримав у Болонському університеті Юрій Дрогобич, або Юрій Котермак чи Ґеоргій з Руси (1450—1494). Там він викладав математику й астрономію, мав посаду декана. У Грейсфальдському й Краківському університетах навчався відомий гуманіст доби Відродження українець Павло Русин із м. Кросна (місто поблизу Перемишля) (р. н. невід.—1517). З його ім'ям пов'язано започаткування й розквіт польської латиномовної поезії, яка однаковою мірою входить і до скарбниці української культури. Станіслав Оріховський-Роксолан (1513—1566) із с. Оріхівці, що біля Перемишля, навчався в Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському й Болонському університетах. В історію культури й науки Відродження він увійшов під ім'ям «Рутенський Демосфен». Його твори з філософії, історії, літератури були відомі в Італії, Німеччині, Швеції, Польщі й Україні. Українці, що навчалися за кордоном, не цуралися своєї батьківщини, підкреслюючи це у своїх прізвищах. «Так, я русин, пишаюсь цим і охоче про це заявляю»,— писав Оріховський в одному із своїх трактатів. Дослідник доби Гуманізму й Відродження І. М. Голенищев-Кутузов, узагальнюючи вклад українців у європейську культуру, зазначав: «З кафедр Болоньї, Падуї і Відня вихідці з українських степів коментували античних поетів. Гуманісти українського походження... розвивали свою діяльність у самій Польщі й на Заході. Вони поклали свої цеглини до підвалин величної будови польського і європейського гуманізму епохи Відродження»[2].

Проте «хлопці з українських степів» поверталися й на рідну землю. Привозили з собою знання, книги, ідеї, навколо них гуртувалося коло послідовників. Таким чином гуманістична культура доби Відродження також справила вплив на розгортання українського культурного життя.

[1] *Нудьга Г. А.* На літературних шляхах.— К., 1990.— С. 181, 187 та ін.; *Нудьга Г. А.* Перші магістри й доктори // Не бійся смерті.— К., 1991.— С. 288—293, 300, 311 та ін.

[2] *Голенищев-Кутузов И. Н.* Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия).— М., 1963.— С. 6—7.

Суспільно-політичні зрушення в Україні, формування третього стану, зацікавленого в розвитку промислів, торгівлі, отже і знань; освітні національні традиції, започатковані ще в часи Русі; поширення в Україні гуманістичних і реформаційних ідей, в їх числі – про необхідність освіти, не підпорядкованої Церкві; особливість українського Відродження, тісно пов'язаного з національним рухом,– усе це поставило перед українцями питання про створення нової національної школи, найвищим виразником якої стала перша вища школа України – Києво-Могилянська академія.

Як зазначалося вище, тогочасні елементарні (церковно-приходські) школи в Україні, як і школи іновірні, що відвертали молодь від мови, віри батьків, звичаїв, духовних і моральних традицій власного народу, не сприяли вирішенню національних освітніх завдань. Патріотично налаштовані культурно-освітні діячі вбачають вихід із становища, що склалося, в організації своїх, вітчизняних шкіл, які б ґрунтувалися на національних освітніх здобутках і традиціях і водночас не поступалися за змістом навчання західним школам, сприяли інтеграції України у європейський культурний світ.

Братства. Братські школи

Культурне піднесення в Україні значно посилюється в останній чверті XVI – на початку XVII ст. з появою братств – культурно-релігійних об'єднань православного міського населення. До братств входили ремісники, купці, подекуди дрібне й середнє духівництво та шляхта, учителі, письменники, книговидавці, вчені, митці й представники інших верств населення.

Найстарішим було Львівське братство (1439). Наприкінці XVI – на початку XVII ст. вже було близько 30 братств: Рогатинське, Самбірське, Острозьке, Галицьке, Кам'янець-Подільське, Кременецьке, Красноставське, Стрятинське, Більське, Київське, Луцьке, Шаргородське, Немирівське, Вінницьке та інші.

Братства керувалися у своїй діяльності братськими Статутами, які мало відрізнялися один від одного. Головною метою братств, за Статутом, було: «сохраненіє» й «умноженіє» православ'я в умовах наступу ворожого католицизму. Керівним органом братств були загальні збори. Кожного разу перед розглядом насущних справ один із старших братів або всі разом співали «Достойно єсть». Потім зачитувалася заповідь братства про братолюбіє із словами «Мир Христов да водворится в серцях наших» і братчики приступали до розгляду різних справ. Братолюбіє – основна засада братств, передбачало терпимість і шанобливе ставлення один до одного, спільне вирішення спірних питань; заборонялося сваритися, говорити голосно, перебивати одне одного. Обов'язковою була допомога всім, хто цього потребував, але тим, хто схибив безчесно або через пияцтво, допомога не надавалася. Братчики допомагали не лише один одному, а й хворим, бездомним, калікам, сиротам. Статути засуджували митарство, пияцтво, сварливість. Тобто

братства виконували роль і просвітників, і вихователів, і суддів. Члени братства не підлягали навіть суду єпископа. Лише братство могло винести судовий вердикт відносно свого члена.

Вплив братства і його контроль за виконанням християнських моральних постулатів поширювалися на всіх мирян і духівництво міста. Тобто братства коригували суспільні відносини, намагалися обмежити економічну й духовну владу Церкви, її втручання в громадське життя.

Братства складалися переважно з людей світських, але для підтримки християнської моралі в суспільстві вони встановлювали певні союзи з духовенством, влаштовуючи при своїх церквах монастирі спільного життя по чину св. Василія, де кожен, не маючи нічого свого, повинен був турбуватися про ближнього, його дух і «ревность до Бога». На відміну від інших монастирів, справами братського монастиря керував не ігумен, а братство через обраних старших братів. Вони відали організаційними справами й скарбницею, яка відкривалася лише на спільних братських засіданнях; наглядали за будівництвом, красою й чистотою монастирських церков (ктитори); відали шпитальними домами, які утримували хворих, бідних, знедолених (шпитальні дозорці), і, нарешті, наглядали за школою («дозорці школьниє да оглядают науки й справи дидаскалові»). Братські монастирі набувають ім'я Учительних, що свідчить про те, що шкільна наука, школи, виховання молоді стають для братств першорядними. Учительні монастирі, за статутами братств, основною метою мали «школьного ученія распространеніє, милості потрибуючих учнів прокормленіє і друкарських сосудів сохраненіє».

Братські школи в Україні й Білорусі починають з'являтися після декрету 1585 р. короля Стефана Баторія, за яким усім православним братствам Великого князівства Литовського й Галичини дозволялося утримувати школи.

Першою школою, що виникла на основі цього декрету, була Віленська, заснована православними білоруськими міщанами. Першу братську школу на власне українських землях заснувало в 1586 р. Львівське Успенське братство. Наприкінці XVI — на початку XVII ст. братські школи виникають у Рогатині, Красноставі, Стрию, Комарні, Городку, Більську, Бересті, Володимирі, Перемишлі, Рівному, Луцьку, Вінниці, Немирові, Кам'янці-Подільському, Житомирі, Кременці, Києві та інших містах і деяких селах. Усього — близько 30 шкіл [1].

Братські школи були народними. Вони відрізнялися від решти шкіл насамперед демократичними засадами, головною з яких була всестановість — навчалися діти всіх станів й сироти.

Братський закон рівності й братолюбія братчики поширили й на школи. Бідність не була підставою для зневажливого або байдужого ставлення до школярів. «Багатії над убогими в школі нічим вищим не

[1] *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль у розвитку української культури XVI—XVII століть.— К., 1966.— С. 138.

можуть бути,– стверджували Шкільні статути,– лише самою наукою, плоттю ж рівні всі». Вчителі зобов'язувалися «навчати й любити всіх дітей однаково, як синів багатих, так і сиріт убогих, і тих, котрі ходять по вулицях, просячи милостиню» [1].

Великої ваги надавалося особистості учителя, під безпосереднім впливом якого, моральним і духовним, перебували учні. Учитель за вимогами Шкільних статутів мусив бути «благочестивим, розсудливим, смиренномудрим, лагідним, витриманим, не п'яницею, не блудником, не злостивим, не заздрісним, не сміхотворцем, не сріблолюбивим, не лихословом, не чародійником, не базікою, не посібником єресей. Турботливо навчати дітей корисним наукам і в усьому являти собою взірець благих справ» [2].

До моральних настанов, якими повинен був керуватися учитель, належало також виховувати в учнів повагу до батьків, свого народу, його історії, мови, традицій, віри, Церкви. Тобто, за задумом фундаторів, братські школи мусили протистояти духовній іновірній асиміляції української молоді, її полонізації.

Велика увага приділялася в братських школах вивченню церковнослов'янської мови. До цього спонукали в першу чергу політичні обставини. Ведучи наступ на українську духовність, ідеологи католицизму важливе місце надавали впровадженню католицької віри та польської мови, також латини як мови католицького богослужіння. Ректор Віленської єзуїтської академії Петро Скарга в трактаті «Про єдність церкви Божої під єдиним пастирем» (1577) доводив, що українська культура не має майбутнього, бо ґрунтується вона на слов'янській мові, яка «не має ні правил, ні граматики»; що «не було й не буде жодної академії чи колеґіуму, де б теологію, філософію й інші вільні науки вивчали й розуміли нелатинською мовою» [3], що істинні знання й справжню культуру треба йти здобувати до польських католицьких шкіл. У відповідь культурно-освітні діячі України стають на захист церковнослов'янської (слов'яноруської) мови. З предмета полеміки вона залучається до мови освіти й науки, тобто повертає собі місце частини культурної спадщини народу. Відомий історик, ученийполеміст Захарія Копистенський називав слов'янську мову «знаменитою і славною», яка «від Заходу Білого моря і Венеціанських й Римських кордонів ся дотикає, а від полудня з Грецією в сусідстві і братстві живе, на всхід сонця над Чорним морем до Персії притягаєт, а біля Льодовитого моря ся опираєт» [4]. Обов'язковому вивченню слов'янської мови зобов'язували Шкільні статути. За короткий час у світ вийшли

---

[1] «Порядок школьний» Луцької братської школи // Памятники, изданные Киевскою Комиссиею для разбора древних актов.– К., 1896.– Т. 1.– С. 49.

[2] Там само.– С. 48.

[3] Русская историческая библиотека (РИБ).– Т. 7.– Кн. 2.– Памятники полемической литературы.– Пг., 1882.– С. 485.

[4] *Титов Хв.* Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків.– К., 1924. – С. 75.

численні словенські або словеноруські букварі, граматики, словеноруські лексикони.

Одночасно поряд із слов'янською прокладає собі шлях українська книжна (літературна) мова, що формувалася на основі української й білоруської розмовних мов. Історія стверджує, що кожне відродження, яке має в основі своїй утвердження національної гідності, неминуче пов'язане з піднесенням інтересу до рідної мови. У XVI ст. в Україні й Білорусі з'являються перші переклади Святого Письма національними мовами. Зокрема, були перекладені «простою мовою»: Біблія білорусом Симоном Будним (1564), Євангеліє також білорусом Василем Тяпинським (70-ті рр. XVI ст.), Новий Заповіт Валентином Негалевським із села Хорошева на Волині (1581). Найвідомішою пам'яткою такого роду в Україні є Пересопницьке євангеліє, «...зложене Михайлом Василевичем, сином протопопа Синицького, накладом княгині Заславської» (Насті Гольшанської-Заславської) (1556–1561). Відомі й інші Учительні євангелія. Таким чином, українська книжна (літературна) мова залучалася до навчального й літературного життя, до церковного вжитку.

Львівська братська школа

Визначних успіхів серед братських шкіл досягла Львівська братська школа, заснована в 1586 р. членами Львівського Успенського братства Юрієм Рогатинцем та Дмитром Красовським разом з братами Стефаном та Лаврентієм Зизаніями. Від започаткування школа мала матеріальну й політичну підтримку не лише сильного Львівського братства, але й таких впливових людей, як князь В.-К. Острозький, молдавські господарі Симеон та Ієремія Могили, гетьман Війська Запорозького Петро Конашевич-Сагайдачний. У школі працювали відомі вчені. Ректорську посаду в різні часи обіймали Арсеній Елласонський (із Фесалії), який разом з учителями склав «Грамматику доброглаголивого еллинословенского языка», Іван Борецький, Стефан Зизаній.



Лаврентій Зизаній.
Мініатюра початку XVIII ст.

Брати Стефан і Лаврентій Зизанії зробили значний внесок в організацію, становлення і розвиток не лише Львівської школи, але й усієї національної освіти й педагогічної думки в Україні.

Лаврентій Зизаній (60-ті рр. XVI ст.– після листопада 1634 р.) – письменник, учений, перекладач. Окрім Львівської, працював у Берестейській, Віленській і Київській братських школах. Викладав грецьку й

слов'янську мови. «За науку міцно ся тримаймо,– писав він,– і один другого добродійною працею переходьмо» – був його девіз.

Стефан Зизаній (1550-ті рр.– осінь 1600). Також працював у Львівській, Берестейській і Віленській братських школах. Його гостро полемічні твори були спрямовані проти національних й релігійних утисків, проти католицького духівництва, яке, зневажаючи християнські заповіти, «мордує православних», також – проти православних владик, які відступилися від віри, згодившись на унію. Обидві сторони вважали його небезпечним противником. Убитий у вигнанні.

Викладали у Львівській братській школі й такі відомі педагоги та вчені, як Кирило Транквіліон-Ставровецький, Памво Беринда, Захарія Копистенський, Ісайя Копинський, Гавриїл Дорофеєвич. Львівська школа допомагала іншим братським школам України та Білорусі, надсилаючи вчителів, підручники. Учителі зі Львова викладали в Рогатині, Стрию, Перемишлі, Вільні, згодом дехто з них – у Києві. Засади організації Львівської братської школи, її програма були викладені в статуті «Порядок школьний» (1586), який став взірцем для інших братських шкіл, зокрема Луцької, Київської, Берестейської. «Порядок школьний» є першою відомою пам'яткою української педагогічної думки, яка поєднала в собі традиції старих вітчизняних шкіл з деякими гуманістичними західноєвропейськими ідеями. Львівська школа стала взірцем для інших братських шкіл, а Львів завдяки їй – визначним культурним осередком українсько-білоруських земель.

Не всі братські школи досягли належного рівня. Більшість із них, не маючи підтримки від можновладців, не витримавши конкуренції з католицькими школами, поступово занепали.

Але справу свою братські школи зробили. Вони не лише навчали, але й виховували молодь, формували поняття рідної вітчизни, мови, віри. В деяких школах було започатковане вивчення латини й введено програму «Семи вільних наук», що сприяло перетворенню слов'яно-грецьких за змістом навчання шкіл у слов'яно-греко-латинські, тобто були зроблені кроки до прилучення їх до загальної європейської освіти. Завдяки старанням братств, братських шкіл, освітніх діячів – письменників, учених, книговидавців – пробуджується і зростає інтерес українців до знань, науки, культурних надбань. «Минають часи грубої простоти,– писав Захарія Копистенський,– і світло науки сходить і на Україні». Освіта вийшла за межі міст, населення України майже все було письменним і освіченим. Це відзначали й іноземці, які побували в той час в Україні. Так, архідиякон Павло Алеппський (із сирійського міста Алеппо), що супроводжував Антиохійського патріарха Макарія до Москви й двічі (в 1654 і 1657 рр.) відвідав Україну, писав у своїх нотатках: «Починаючи з цього міста (Рашкова) і по всій землі руських ми помітили прекрасну рису, що викликала наше здивування: всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи». І далі: «В землі козаків... дітей більше, ніж трави, і всі уміють читати, навіть сироти».

Відвідавши Київський Вознесенський дівочий монастир, Алеппський був вражений тим, що більшість його черниць «вміли не лише читати, а й були обізнані з логікою і філософією». Освіта глибоко проникала у всі верстви суспільства.

Острозька школа (Академія)

Значний внесок у розвиток української освіти зробила Острозька школа. Виникла вона 1576 р. в Острозі, старовинному культурному центрі Волині. Її засновником був князь Василь-Костянтин Острозький (1526–1608). Сучасники називали її Тримовним ліцеєм, а ще – Греко-слов'янською академією. Школа поєднала давні українські та греко-візантійські освітні традиції з досягненнями європейської освіти.



Князь Костянтин Острозький

Першим ректором школи був Герасим Смотрицький (30-ті рр. XVI ст.– бл. 1594) – знавець мов, літератури, письменник. Ректорську посаду в 1594 р. обіймав також грек Кирило Лукаріс, згодом патріарх Константинопольський. Викладали в Острозі Іван Княгиницький, відомий учений і церковний діяч; Дем'ян Наливайко, письменник, редактор, автор українських віршів, активний учасник козацького повстання під проводом його брата Северина Наливайка; білорус Андрій Римша, поляк Ян Лятош, греки Никифор Парасхез, Кирило Москопул та інші. Острозька школа виховала ряд відомих діячів того часу. Серед них: Максим (Мелетій) і Степан Смотрицькі, сини Герасима Смотрицького. Мелетій з часом став відомим ученим-філологом, Степан залишився священиком й учителем в Острозі; Гавриїл Дорофеєвич, згодом викладач Львівської школи, активний діяч осередку київських учених при Києво-Печерській лаврі; Петро Конашевич-Сагайдачний – славнозвісний гетьман, полководець і політик; ймовірно, Іван (Йов) Борецький, згодом ректор Львівської і Київської братських шкіл.

Знаменитою пам'яткою Острозької школи є Острозька Біблія (1581), що була першим повним виданням Біблії слов'янською мовою. Її примірники поповнили найвизначніші бібліотеки світу: Оксфордського університету, шведського короля Густава II Адольфа, кардинала Берберіні та ін.

В Острозькій школі викладався курс «Семи вільних наук», а вчені її в галузі грецької, слов'янської й латинської мов, астрономії й мате-

матики, за свідченням відомого церковного й культурного діяча Захарії Копистенського, були рівні Демосфену й Софоклу, а сама школа була рівною академіям. Сучасні дослідники Острозької школи вважають, що саме вона започаткувала в Україні основи вищої освіти. Школа відроджена в наш час і продовжила своє існування за Указом Президента України (5.06.1996) як Острозька академія — визначний освітній і культурний заклад Волинського краю і всієї України.

Отже, виникнення широкої мережі шкіл, і насамперед братських, діяльність Острозької академії відіграли важливу роль у культурно-національному відродженні, підготували ґрунт для започаткування вищої освіти в Україні.

Переміщення центру культурного життя до Києва

На початку XVII ст. з укоріненням польського панства й Католицької церкви на українських землях українські православні культурні осередки зазнавали розорення й занепадали. Становище ускладнилось після Берестейської унії 1596 р. У православних відбирались церкви, чимало братств і братських шкіл в Україні й Білорусі, на Побужжі й Холмщині припинили свою діяльність. У Львові й Перемишлі (Галичина) ще залишалися православні владики, але протистояти утискам було дедалі тяжче. В цих умовах українська православна інтелігенція, особливо із західних українських земель, шукала притулку й захисту в надійному місці. Ним виявився Київ.

Київ протягом віків відігравав важливу роль в історії українського народу. Традиція міста як давньої столиці Київської Русі, його храми, архітектурні споруди й пам'ятні місця — свідки героїчного минулого — зберігали історичну пам'ять. Постійні зв'язки Києва з різними містами і землями України формували відчуття національної єдності й незборимості українського народу.

Наприкінці XVI — на початку XVII ст. у Києві проживало близько 15 тис. чоловік. Це були здебільшого ремісники, дрібна шляхта, крамарі, а також селяни, козаки, духівництво. Дедалі більшої ваги в житті міста починає набирати козацтво, вплив якого міцнішає і поширюється на всю Подніпровську Україну. Все рішучіше козаки стають на захист громадянських і релігійних прав народу. Відновлення Київської православної митрополії 1620 р. також сприяло піднесенню Києва як ідейно-політичного центру.

Саме сюди під корогви Війська Запорозького й зміцнілої Православної церкви потяглися з усієї України культурні діячі — письменники, поети, педагоги, перекладачі, вчені, богослови, книговидавці, гравери, художники — продовжувати справу національного відродження. Серед них: *Захарія Копистенський* (бл. 1590–21.03.1627) — знавець

мов, письменник, автор найбільшого в Україні полемічно-історичного твору «Палінодія, или Книга обороны» (1622), який невдовзі стане архімандритом Києво-Печерської лаври; *Памво Беринда* – мовознавець, письменник, перекладач, гравер, автор «Лексикону славенороского и имен толкованіє» (1627); *Тарасій Земка* (друга пол. XVI ст.– 13.09.1632) – письменник, знавець мов, перекладач, редактор; Лаврентій Зизаній, уже відомий на той час автор підручників для братських шкіл, педагог, «муж словеснійша, дидаскал і витія»; *Олександр Митура* (друга пол. XVI ст.– перша пол. XVII ст.) – поет, учитель; *Тимофій Вербицький* (р. н. невід.– після 1642) – друкар, письменник; *Тимофій Александрович*, «майстер художества печатного»; *Андрій Ніколаєвич, Гавриїл Дорофієвич* та інші.

Просвітники гуртувались навколо бібліотеки й друкарні Києво-Печерського монастиря під покровом його архімандрита Єлисея Плетенецького. За словами Захарії Копистенського, «були ним на святеє місце згромаджені, ним утримувані, випещені й зогрівані». *Єлисей Плетенецький*, світське ім'я Олександр (бл. 1554–29.10.1624) походив із сім'ї заможного православного львівського міщанина Хоми Русина, родом із Рогатина. Отримав добру освіту. На Берестейському соборі захищав права православних. У 1599–1624 рр.– архімандрит Києво-Печерської лаври. Його турботами Лавра була «дивно фундована» (Олександр Митура), заснована друкарня (1615), у Радомишлі – папірня, бібліотека поповнилася новими книгами. Вірогідно, Плетенецький був засновником кількох шкіл в Україні. У похвальному слові на річницю смерті Плетенецького Захарія Копистенський говорив: «Ми поминаємо учених людей прибіжище, науки люблячих промотора і шкіл на різних місцях зичливого фундатора» і далі: «Науки нам так і пізнання різних діалектів, так і розуміння письма Божого жичив і про дидаскалів вправних старався і проповідників слова Божого утримував, виховання їх стану й повинності гідноє й достатна давав...» [1]. Як видно з наведеного витягу, мова йде і про школи, і про дидаскалів. Безперечно, однією зі шкіл була Київська братська школа, на вчителювання в якій він благословляв членів свого гуртка. Головною метою діяльності згуртованих ним



Єлисей Плетенецький

[1] *Копистенський Захарія.* Казанє на чесном погребе... Єлисея Плетенецького // *Титов Ф.* Типография Киево-Печерской Лавры.– Приложение № 20.– К., 1924.

учених Плетенецький вважав захист і зміцнення православної віри, поширення освіти.

Вчені київського просвітницького осередку, очолюваного Єлисеєм Плетенецьким, згодом Захарією Копистенським, пізніше Петром Могилою, готували й видавали букварі, граматики, словники, полемічні, історичні, а також богословські й богослужбові книги. Павло Алеппський писав: «Поблизу Великої церкви (Успенської.— *Авт.*) є прекрасна знаменита друкарня, що служить цій країні. З неї виходять всі їхні церковні книги чудового друку, різного виду і кольору, а також малюнки різних країн на великих аркушах, ікони святих, вчені дослідження тощо».



Захарія Копистенський

Першою книгою, що вийшла з Київської лаврської друкарні, був Часослов (1616). 1619 р. видано Анфологіон. Обидві книги призначалися як навчальні посібники братським школам «в православному граді Києві і прочіїх». Серед посібників особливе місце займав «Лексикон словенороссский и имен толкованіє» Памви Беринди (1627).

Памво Беринда (1555/60–13.07.1632). За походженням молдаванин з Прикарпаття. Високоосвічений лексикограф, знавець мов і друкарської справи. Працював наглядачем друкарні Ґедеона Балабана в Стрятині й Крилосі, викладав у Львівській братській школі. До Києва прибув із сином Лукашем і братом Степаном. Невдовзі отримав звання архітипографа (титул, який надавався в Європі найвидатнішим друкарям). «Лексикон» Беринда підготував у зв'язку з потребою розробки української термінології, з поширенням української мови в книговидавничій справі, діловодстві й у школах як мови викладання й навчального предмета. Готував його майже 30 років. «Лексикон» має близько 7 тис. слів, переважно слов'янських, а також латинських, польських, чеських, угорських, німецьких, єврейських, перекладених українською мовою. Як писав сам Беринда, в словникові «назвиська речей і імена власнії людей, гір, пагорбів, лісів, рік і різних урочищ розмаїтих діалектів і власного нашого слов'янського пояснюються простою мовою». Кожне слово коментувалося, супроводжувалося словниковою статтею. Тобто «Лексикон» є ще й енциклопедичним довідником. Використовувався він у школах України, Росії, Білорусі, Молдови, а також в інших слов'янських країнах. За твердженням спеціалістів, не втратив свого значення і в наш час.

Серед світських видань Лаврської друкарні важливе місце посідають «Вѣршѣ на жалосный погреб Зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана Войска... Єго Королівської Милости Запорозкого» (1622) — панегірично-історичний твір ректора Київської братської школи Касіяна Саковича, написаний українською книжною мовою. «Вѣршѣ» були прикрашені гербом Війська Запорозького та гравюрами, що зображали взяття козаками Кафи й самого Сагайдачного верхи на коні з булавою в руці. Ця гравюра стала основою для написання портретів Сагайдачного вже після його смерті. До середини XVII ст. друкарня випустила близько 80 відомих на сьогодні книг. Із них лише 12 — польською і латинською мовами.



2
СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ. ФУНДАТОРИ

Галшка Гулевичівна й Петро Конашевич-Сагайдачний.
Художник Василь Забашта

Галшка Гулевичівна. Київська братська школа

Діяльність братств, вченого гуртка Києво-Печерської лаври справляла вагомий вплив на патріотичні настрої громадян, пробуджувала бажання прислужитися загальній справі. До них належала й знатна киянка *Галшка Гулевичівна* або *Єлизавета Василівна Гулевичівна-Лозчина* (бл. 1577–03.1642). Походила з давнього українського шляхетного православного роду Гулевичів на Волині. Дід Федір Гулевич з 1540 р. був православним єпископом Луцьким під ім'ям Феодосій. Його п'ять синів, серед них і батько Галшки Василь Гулевич, обіймали на Волинській землі високі урядові посади хорунжих, підстарост тощо. Галшка – скорочене ім'я від польського Галжбіта, Галжбета, українського Єлизавета – спершу була одружена з Христофором Потієм, сином берестейського каштеляна Адама Потія, одного з основних фундаторів Берестейської унії 1596 р., по унії – митрополит (уніатський) Київський Іпатій Потій. Шлюб Галшки й Христофора був недовгим. Овдовівши, близько 1606 р. Галшка вдруге одружується зі Стефаном Лозкою, підчашим Київським і маршалком Мозирським. Подружжя оселилося в Києві. 15 жовтня 1615 р. Галшка внесла до Київських магістратських «гродських» книг дарчу[1], в якій писала: «Я, Галшка Гулевичівна, дружина його милості пана Стефана Лозки, маршалка Мозирського, з дозволу його милості на все нижчевикладене, будучи здорова тілом і розумом, явно і добровільно усвідомлюю цим моїм добро-



Галшка Гулевичівна.
Художник Віктор Брикулець.
Підпис Галшки

[1] Дарча Галшки Гулевичівни // Памятники, изданные временной Комиссиею для разбора древних актов (далі: Памятники...).– К., 1846.– Т. 2.– С. 1–29.

вільним листом, що я, живучи постійно в давній святій православній вірі східної церкви і палаючи до неї благочестивою ревністю до поширення слави Божої, з любові і приязні до братів моїх — народу руського і для спасіння душі своєї, з давнього часу умислила Церкві Божій учинити добро...»

Отже цей намір пані Гулевичівни назрів давно. Вона свідомо складала свій фундуш, шляхетно погодивши свої дії з чоловіком Стефаном Лозкою. Далі Гулевичівна вказує, кому саме призначає свій дар: «правовірним і благочестивим християнам народу руського в повітах воєводства Київського, Волинського і Брацлавського, станом духовним і світськім: інокам, священикам і дияконам чину чернечого і чину мирського, сіятельним княжатам, вельможним панам, шляхті і всякого іного звання і стану людям руським...» Тобто Галшка впевнена, що її дар послугує всім людям усієї України. Що ж дарує Галшка? «...Даю, дарую, записую, відказую і фундую добра мої власнії, дідичні права і вольності шляхетські маючі... власний мій двір з землею, зі всіми до того двору і землі правами, пожитками, різними належностями, нічого собі самій а ні нащадкам моїм не зоставляючи».

Як і належало в документі такого характеру, зазначаються межі дарованої маєтності: «...між вулицями певними лежачими», що йдуть від Ринку (тепер Контрактова площа) до Дніпра. Фактично, це територія, на якій розмістився Братський Богоявленський монастир з Братською школою, приблизно до сучасної вулиці Волоської.

І далі Гулевичівна обумовлює призначення фундушу: «...Все сіє на монастир ставропігійний спільного життя по чину Василія Великого, також на школу дітям тако шляхетським, яко і міщанським, і на всякий інший спосіб богоугодного життя, котрий би слугував спасінню християнському і вихованню й подаванню наук учтивих дітям народу християнського, а при цьому — й на гостинницю странників духовних,— і ще раз застерігає,— щоб монастир, і школа, і весь чин керувався законом Східної Церкви грецького обряду... а відступників від належності й добродійства тієї фундації й того запису цим застереженням віддаляю».

Ця частина фундушу нагадує статути братств, і, певно, треба зробити висновок, що Галшка мала тісні стосунки з киянами, які формували Київське братство, але юридично воно не було оформлене, не маючи власного прихистку. Тепер же Київське братство отримувало землю з майбутнім монастирем і школу, яку Галшка віддає під його покров. Таким чином, братство могло виконувати всі покладені на нього функції.

15 жовтня, коли Галшка внесла свою дарчу в міські книги, не було ще на дарованій нею садибі ні монастиря, ні «странноприїмного дому» — то справа майбутнього. Але відразу, того самого дня, розпочинає життя школа. Це також видно з дарчої: «...і аби тая фундація скуток свій брала, тоді я ...зараз в той двір і на його плац школу впровадила і впроваджаю». Ці слова свідчать, що Київська братська школа

розпочала своє існування на дарованій Галшкою землі 15 жовтня 1615 року, поклавши початок історії Києво-Могилянської академії.

Ще раз повернемося до дарчої, в якій Галшка констатує, що «школу впроводила й впроваджаю». Ймовірно, що до цієї події громадськість Києва готувалася. Перших дітей, серед яких був і син Гулевичівни Михайло, до школи вводить Іван Матвійович Борецький, що був до того ректором Львівської школи, а в Києві – священиком Воскресенської церкви на Подолі, при якій відкрив приходську школу. Вірогідно, він був одним із членів Київського братства й призначений ним, за згодою Галшки Гулевичівни, першим ректором відкритої нею школи. Розмістилася школа, на наш погляд, у будинку Галшки, який був розташований на дарованій нею садибі (за тодішніми документами слова «двір і пляц» ідентичні поняттям «будинок і земля», тобто садиба). Сьогодні цей будинок знаходиться на території Києво-Могилянської академії, виходить він тильною стороною на вул. Г. Сковороди, 6, що простягається від Контрактової площі до Дніпра.



Будинок Галшки Гулевичівни в Києві.
Реконструкція архітектора Ю. Лосицького

Невдовзі по смерті Стефана Лозки 1617 чи 1618 р. Галшка Гулевичівна повернулася до рідного Луцька. Волинський край на той час був міцною фортецею православ'я. Культурно-національний рух тут позначився на відкритті православних монастирів, виникненні братств, братських, монастирських, церковноприходських шкіл. Цьому безпосередньо сприяли єпископ Луцький Ісаакій Борискевич, єпископ Володимирський і Берестейський князь Ієзекіїль Курцевич, мати Ієзекіїля княгиня Доротея Курцевичева, на той час ігуменя Київського Вознесенського монастиря, князь Юрій Пузина, з яким була одружена сестра Галшки Анна, численні родичі Галшки – Гулевичі. Саме до їх кола входить і засновниця Київського Братського Богоявленського монастиря й Київської братської школи Галшка Гулевичівна (про що свідчить, зокрема, її заповіт, складений 2 квітня 1641 р.) [1]. На той час Гулевичівна була далеко не заможною жінкою. Все своє майно – срібло й гроші, готівкою і в заставі, заповідає вона Братському Луцькому Хрестовоздвиженському монастирю на його школу, шпиталь і церкву «Чесного і животворящого хреста, де тіло моє відпочинок і душа рятунок до прощення гарячими молитвами мати має». Варто зауважити, що в братських церквах чи при них не хоронили будь-кого, а лише визначних членів братств (до братств, за їх статутами, приймалися й жінки) або благодійників братських монастирів і шкіл. До них, без-

[1] Памятники...– Т. 2.– № 6; *Голубев С. Т.* История Киевской духовной академии.– Вып. 1. Период до-могилянский.– К., 1886.– С. 113–117.

перечно, належала й Галшка Гулевичівна, яка до кінця своїх днів служила справі освіти, національного відродження. Померла засновниця Київської братської школи, одна з найвизначніших жінок-меценаток нашої національної культури й Церкви, у березні 1642 р. (заповіт її вписаний у Луцькі гродські книги 31.03.1642).

У старій Києво-Могилянській академії свято зберігали пам'ять про її засновницю, на землі якої стояла й стоїть Академія. Щороку в день її іменин 22 грудня, тобто в день св. Анни (ім'я Галшка довгий час трактувалося як Анна), поминали Галшку Гулевичівну. В цей день на зібраннях академічної корпорації вирішувалися найголовніші академічні справи. У сучасній Києво-Могилянській академії встановлена стипендія її імені, якою нагороджуються кращі, розумні й мудрі студентки Академії.

Київський Братський Богоявленський монастир

За дарчою Гулевичівни на дарованій нею землі фундувалася не лише школа, а й монастир, який згодом отримав назву Братського Богоявленського і став невід'ємною часткою історії Києво-Могилянської академії. Першим його забудовником та ігуменом був *Ісайя Копинський* (др. пол. XVI ст.–5.10.1640). Невідомо, де навчався Копинський, але сучасники вважали його за «благовейна и искусна мужа у всяких добродійництвах ісправна» [1]. В його праці «Алфавіт духовний» (рік написання невідомий) чимало сторінок присвячено молоді, тобто він був небайдужим до питань навчання й виховання. На час відкриття Київської братської школи Копинський був наглядачем печер св. Антонія в Києво-Печерській лаврі і, як зазначає Густинський літопис, «многи труды подѣях и зыдания воздвигох». 1614 р. на прохання ігумена Густинського монастиря Іосифа займався його облаштуванням – будівництвом головної церкви, келій і т. ін. Негайно по поверненні в Київ був запрошений Київським братством на облаштування Братського Богоявленського монастиря й отримав сан ігумена. Вірогідно, як і в Густинському монастирі, визначив кордони Братського монастиря, заклав його огорожу, також – основи головного Богоявленського храму, трапезної, келій для ченців і викладачів, а також «странноприїмного» дому. Восени 1616 р. Копинський залишив Братський монастир і за порадою Єлисея Плетенецького дав згоду на своє обрання архімандритом Межигірського монастиря, згодом він – митрополит Київський, Галицький і всієї Руси. Однак від своєї улюбленої справи – «устроєнія і созыданія» монастирів – не відмовлявся. Зокрема, ним засновані на Полтавщині монастирі Лубенський Мгарський Спасо-Преображенський і жіночий Підгірський Ладинський.

---

[1] Летопись Густынского монастыря.– М., 1848.– С. 6–7.

Отже, започаткована Галшкою Гулевичівною, під покровом Київського братства й Братського Богоявленського монастиря Київська братська школа розпочала свою освітню місію в Україні.

Київське Богоявленське братство

До Київського братства, як і до інших братств, входили представники різних станів: ремісники, крамарі, незаможна православна шляхта, також — духівництво й козацтво. Саме наявністю значного представництва від духівництва й козацтва Київське братство відрізнялося від інших братств. Факт входження представників цих станів до Братства відбиває той процес консолідації різних верств населення, який посилюється з національно-визвольними настроями серед населення. Духівництво, зокрема, ослаблене безкінечною боротьбою за своє виживання в умовах католицької експансії, шукає захисту й підтримки громади. Козацтво на той час починає усвідомлювати себе не лише збройними силами, а й політичною силою, і стає на захист соціальних і національних інтересів українського суспільства, консолідується з його провідниками.

Дещо про склад Київського Богоявленського братства можна дізнатися з його Упису (реєстру). Проте оригінал його не зберігся. Копія, зроблена у XVIII ст., на жаль, неповна. Скопіювавши кілька десятків прізвищ, переписувачі реєстру зазначили, що «й інші незліченні до братства вписалися». Якого принципу вони дотримувалися, складаючи копію, невідомо. Першим, наприклад, стоїть ім'я Петра Могили, вписане 1631 року, а набагато нижче — Захарії Копистенського, що вписався 4 січня 1616 р. Чи були більш ранні уписи,— тепер сказати неможливо.

Серед тих, котрі вписалися до Братства, є представники Лаврського гуртка першого покоління — Захарія Копистенський, Тарасій Земка й інші, і другого (з кола Петра Могили) — сам Петро Могила, Ісайя Трофимович-Козловський, Софроній Почаський, Сильвестр Косов та ін. Більшість із них висловлювала своє ставлення до цієї знаменної події: «Захарія Копистенський, сповідник, ненавидячи зло, що супроводить добро, створене в Києві-граді братство сприймаю й вітаю, на цьому й руку свою прикладаю. Писано дня 4-го січня за старим праведним стилем, року 1616» [1].

Ієзекіїль Курцевич-Булига: «Бачу справу добру — створення братства в граді Києві. І того ради готовий з ним постраждати, добро і зло, і кров мою за благочестиву справу віддати і для того руку мою підписую власною рукою» [2]. *Ієзекіїль Курцевич-Булига,* світське ім'я Іван (9.12.1589—15.06.1642), походив із князівського литовсько-українського роду Курцевичів, навчався в Падуанському університеті. Був визначним громадським і церковним діячем, на той час — архімандрит козацького Тарахтемирівського монастиря. 1620 р. Ієзекіїль Курцевич висвячений на єпископа Володимирського і Берестейського, 1626 — на архієпископа Суздальського й Таруського.

---

[1] Памятники...— Т. 2.— С. 48.

[2] Там само.

Вступаючи до Братства, його члени зобов'язувалися «до кінця днів своїх» подавати братству допомогу. Внески братчиків були різними, залежали від їхніх матеріальних статків. Так, Данило Стрибиль зобов'язався давати до скриньки братства 10 злотих щороку, Григорій Дегиловський — коня або «камінь воску» (24 фунти), Іван Путята — «що буде можна» тощо.

Отже, до Київського братства, як і до інших братств України, входили як світські, так і духовні особи. Духовною й моральною основою його був Статут, який починався євангельським заповітом Ісуса Христа: «Сіє заповідаю вам, да любите один одного, по тому й пізнаю вас, що ви мої учні, якщо між вами буде любов». Цим духовним заповітом Братство керувалося в церковних і світських діяннях: «виховане християнських учнів як духовних, так для примноження й укорінення християнських доброчинностей... для подавання наук корисних й навчання дітей народу християнського, так і мирських — для захисту вдів, сиріт і для надання допомоги різним збіднілим людям» [1].

Історія Київського братства й Київської братської школи свідчить, що братчики сумлінно ставилися до своїх обов'язків і заповіді Братства втілювали в життя.

Петро Конашевич-Сагайдачний

Одним із найпочесніших членів Київського Богоявленського братства був гетьман Війська Запорозького *Петро Конашевич-Сагайдачний* (р. н. невід.— 10.04.1622). Народився в селі Кульчиці поблизу Самбора в сім'ї українського шляхтича Конона (Конаша) Сагайдачного із Підгір'я Червоноруського. Освіту здобув в Острозькій академії. Якийсь час був домашнім учителем у родині київського судді Яна Аксака. Наприкінці XVI ст. подався на Запоріжжя, де невдовзі за хоробрість, мудрість і військовий хист його обрано гетьманом. Під проводом Сагайдачного здійснювали свої знамениті походи козаки «землею і водою» проти Туреччини і Кримського ханства, бороначи Україну від руйнівних нападів ординців й визволяючи тисячі українських бранців. Саме під його проводом козацтво формується у збройні сили України й завойовує міжнародне визнання своїм вишколом, воєнним мистецтвом, сміливістю, мужністю. 1618 р. Конашевич-Сагайдачний був запрошений з козацьким військом до Ліги Християнської міліції, яку очолював герцог де Невер, французький нащадок візантійської династії Палеологів, і яка мала за мету об'єднати



Петро Конашевич-Сагайдачний, гетьман України. З гравюри XVII ст.

[1] Памятники...— Т. 2.— № 2.

європейські країни для боротьби з турецькою агресією. Вступив Сагайдачний до Ліги самостійно, всупереч Вільшанській угоді (1617), яка забороняла козакам виступати проти Туреччини. Цей крок свідчить про силу й вплив Сагайдачного у Речі Посполитій та про його міжнародний авторитет.

Гетьман Сагайдачний займався не лише військовими справами. Добре усвідомлюючи значення віри й Церкви, а також навчання й виховання молоді, майбутніх захисників Вітчизни, він вступає «зі всім войском» до Київського братства, підтримавши таким чином культурно-національний рух в Україні і взявши під захист і Братство, і Братську школу.

Про вступ Сагайдачного до Київського братства згадується у «Вѣршах на жалосный погреб Зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана...» 1622 року ректора Братської школи Касіяна Саковича. Проте точна дата цієї події невідома. Якщо врахувати, що запланована Ісайєю Копинським перша двопрестольна церква Богоявлення-Благовіщення Братського монастиря була збудована на кошт гетьмана під наглядом його отамана Петра Жицького (обраного по смерті Сагайдачного гетьманом) і що в документах вона згадується вже 1620 р., то треба вважати, що вступ Сагайдачного до Братства відбувся на самому початку його організації, а не 1620 р., як вважало багато дослідників. Принагідно зазначимо, що спадкоємці гетьманської булави від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського у своїх листах, універсалах, що стосувалися Київського братства і його школи, завжди підкреслювали, що засновником їх був Петро Сагайдачний. Так, 1763 р. гетьман України Кирило Розумовський писав, що «Київські школи» були засновані «антицесором» його «малоросійським гетьманом Петром Сагайдачним», зазначаючи, що монастиря тоді це не було, а «було лише братство, тобто таке місце, де могли жити світські й духовні люди, які приходили для навчання» [1].

Отже, гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, як і Галшку Гулевичівну, з повним правом треба вважати фундатором Київської братської школи, майбутньої Києво-Могилянської академії. Ймовірно припустити, що вони були знайомі і заснування й розбудова Київської братської школи були їхньою спільною справою.

1620 р. за ініціативою Сагайдачного при підтримці Братства в Україні відновлюється митрополія і вся православна ієрархія, яку 25 років тому ухвалою Берестейського собору було ліквідовано й замінено уніатською. Навесні 1620 р. козаки на чолі з Сагайдачним урочисто зустріли біля Густинського монастиря патріарха Єрусалимського Теофана, який повертався з Москви, «оточили його, яко бджоли матку свою», й супроводжували до Києва. Поки Теофан гостював у Київському братстві й козацькім Тарахтемирівськім монастирі в ігумена Ієзекіїля Курце-

---

[1] Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии.– К., 1906.– Отд. 2.– Т. 3.– С. 185–186 (далі: Акты и документы...).

вича, Сагайдачний розіслав грамоти, скликаючи православних до Києва на раду. 15 серпня (28 за н. с.– *Авт.*), на храмове свято Києво-Печерської лаври Успіння Пресвятої Богородиці, православні обрали собі пастирів і стали всім миром просити Теофана висвятити їх. А коли Теофан завагався, козаки наполягли, зауваживши: «Не був би ти патріархом, не був би ти пастирем добрим, не був би ти Христовим і апостольським намісником, якби... народові руському митрополита й єпископів не посвятив, зоставивши нас тут переслідуваних і без пастирів» [1].

6 жовтня в Богоявленській-Благовіщенській церкві Братського монастиря, оточеній козаками, відбулася посвята першого єпископа на Перемишльську кафедру. Ним став ігумен Межигірського монастиря Ісайя Копинський. Протягом жовтня – грудня були висвячені митрополит та єпископи на інші українські й білоруські єпархії. Митрополитом Київським, Галицьким і всієї Руси став Йов Борецький – ігумен Михайлівського Золотоверхого монастиря, перший ректор Київської братської школи; архієпископом Полоцьким та єпископом Вітебським і Мстиславським – Мелетій Смотрицький, також ректор Київської братської школи після Борецького; єпископом Володимирським – архімандрит козацького Тарахтемирівського монастиря – Ієзекіїль Курцевич-Булига. Інші єпископські кафедри очолили також мужі вчені й гідні.

Відновлення православної української митрополії було подією великої не лише церковної, а й політичної ваги, яка вселила впевненість у православних і, таким чином, сприяла національно-визвольній боротьбі. І відбулася ця знаменна подія не деінде, як у Київському братстві, в церкві Богоявлення-Благовіщення, що належала рівно Братству, Братському монастиреві й Братській школі. Це є свідченням авторитету, якого набуло Київське братство з його школою серед православних.

1622 р. член Київського братства, ктитор Братського Богоявленського монастиря й покровитель Братської школи гетьман Сагайдачний, визначний полководець і політичний діяч, помираючи в Києві від ран, заподіяних йому в Хотинській битві (1621), майже все своє майно та гроші заповів Київській, частково Львівській і Луцькій братським школам «на науку і виховання бакаларів учених... дітям християнським... за чим би наука тривати могла вічнії і потомнії часи» [2].

Віддаючи шану славному гетьману, поховали його кияни 10 квітня 1622 р. «з великим плачем Запорозкого Войска і всіх людей православних» при Братській Богоявленській-Благовіщенській церкві, за вівтарем. На плиті, що покривала могилу, вирізьбили: «Тут зложив Запорозкий гетман свої кості, ранений на війні за волності вітчизни». 20 кращих спудеїв-риторів читали над гетьманом «Вѣршѣ на жалосный погреб

---

[1] *Борецький Йов* та ін. Протестація // Пам'ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI – початок XVII ст. Тексти і дослідження.– К., 1988.– С. 319–320.

[2] Заповіт П. Конашевича-Сагайдачного // *Максимович М. О.* Сказание о гетмане Петре Сагайдачном.– Собр. соч.– К., 1876. – Т. 1. – С. 376, 378–379.

Зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана... Войска Запорозкого», складені ректором Братської школи Касіяном Саковичем, в яких пророкували: «Несмертельної слави достойний, гетьмане. Твоя слава в мовчанії нікгди не зостане...»

Відомий учений Михайло Максимович зазначав, що якби Сагайдачний здійснив лише дві справи – відновив православну ієрархію й підтримав школу – то й це б зробило його ім'я безсмертним.

Традицію, закладену Петром Сагайдачним,– підтримувати Київську братську школу (згодом Колеґіум і Академію) – продовжили його наступники, гетьмани Війська Запорозького та України Іван Петражицький, Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Іван Самойлович, Іван Мазепа, Данило Апостол та ін. Богдан Хмельницький, зокрема, так писав про Київський колеґіум: «Понеже несть угодно залишити те місце святеє, котре предки наші, а найпаче же гетьман Войска Запорозкого Сагайдачний соорудив, да пам'ять вічная буде від тих училищ братських київських» [1].

Ректори Київської братської школи [2]

Київську братську школу від початку її заснування очолили особистості, відомі своєю вченістю, педагогічними й публіцистичними працями, культурною і педагоґічною діяльністю. У 1615–1618 рр. у Київській братській школі ректорував *Йов* (у миру *Іван Матвійович*) *Борецький* (р. н. невід.–2.03.1631), родом із села Бірча (тепер містечко Городоцького району Львівської області). Навчався у Львівській братській школі, Острозькій, Краківській і Замойській академіях, викладав у Львівській братській школі, був її ректором. Сучасник Борецького Сильвестр Косов писав про нього, як про людину, «добре освічену, у вільних науках, у знанні грецької, латинської й слов'янської мов навряд чи мав собі рівних» [3]. Його ім'я тісно пов'язане з культурно-національним рухом в Україні. Вважав, що саме від освіти залежить суспільний прогрес. У творі «О воспитаніи чад» (1609), ймовірно, написаному Борецьким, наука ставиться понад усе, бо з неї, як з «жродла, все добреє походить, і през ню чоловік чоловіком ся находить». Свою педагогічну, просвітницьку, письменницьку діяльність він підпорядковував розв'язанню найголовнішої тогочасної проблеми – пробудженню національної свідомості українців, їх визволенню. Доводив, що українці мають історичне право на власну Вітчизну, Віру й Церкву. У «Протестації» (1621) він писав: «Ми ж спадкоємці... і сини правовірних християн... Ми громадяни сеї землі, добре і чесно в домах шляхетних уроджені, в ній осідок і оселі свої маємо...» [4]. У Київській школі Йов

---

[1] Документы Богдана Хмельницкого (1648–1657).– К., 1961.– С. 354–355.

[2] Тут і далі про ректорів Академії: *Хижняк З. І.* Ректори Києво-Могилянської академії. XVII–XVIII ст.– К., 2002.

[3] *Косов Сильвестр.* Патерікон – 1635 // Архив Юго-Западной России.– К., 1914.– Ч. 1.– Т. VIII.– С. 471.

[4] *Борецький Йов* та ін. Протестація // Пам'ятки братських шкіл...– С. 321, 324.

Борецький викладав грецьку мову й богослов'я, забезпечував учнів за власний кошт підручниками, почав укладати бібліотеку. 1619 р. його обрано настоятелем Михайлівського Золотоверхого монастиря. Разом із гетьманом Сагайдачним відновлював українську православну ієрархію, був обраний першим по Берестю православним митрополитом Київським, Галицьким і всієї Руси (1620–1631).

У 1619–1620 рр. ректором Київської братської школи був *Мелетій* (у миру *Максим*) *Смотрицький* (бл. 1575–27.12.1633). Родом із містечка Смотрич на Поділлі (тепер Хмельницької обл.), син першого ректора Острозької академії Герасима Смотрицького. Навчався в Острозькій та Віленській академіях. Слухав лекції в Лейпцизькому, Віттенберзькому й Нюрнберзькому університетах. Мав ступінь доктора філософії. Працював учителем у братських школах міст Вільна і Єв'є. Письменник-полеміст, автор знаменитого «Треноса» (1610), в якому гостро засуджував відступництво від батьківської віри, релігійні, соціальні й національні утиски з боку Речі Посполитої. Книга була написана з такою силою й переконливістю, що православні вважали її найголовнішою у своєму житті, й навіть декотрі заповідали ховати себе з нею. Смотрицький здобув славу «захисника віри й отця православія», а його послідовники кидали унію й поверталися в православ'я. Гнів Католицької церкви і правлячих кіл Речі Посполитої вилився на видавця «Треноса» Леонтія Карповича, якому довелося відсидіти два роки у в'язниці. Автора ж не могли знайти, бо він написав книгу під псевдонімом Теофіл Ортолог.


Мелетій Смотрицький

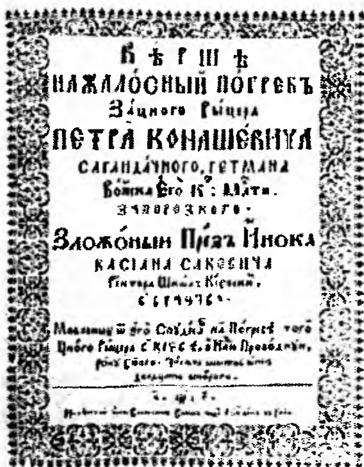
У 1617–1620 рр. Смотрицький живе в Києві, викладає в Братській школі латинську мову й, вірогідно, риторику й діалектику, як і в Віленській школі. Між ним і ректором Іваном Борецьким, як між людьми вченими й однодумцями, встановилися дружні стосунки, і коли Борецький став ігуменом Михайлівського Золотоверхого монастиря (грудень 1918), Смотрицький очолив Братську школу й був ректором до висвячення його на архієпископа Полоцького, Вітебського й Мстиславського, тобто до літа 1620 р.

Відомий Смотрицький і як науковець. Написав кілька підручників для шкіл. Серед них 1619 р. у м. Єв'є вийшла його «Грамматіки славенския правилное синтагма» (синтагма – звід правил). Це була найвизначніша праця у славістичній науці. Її талановитий творець увійшов в історію як родоначальник філологічної науки в Україні й у всьому слов'янському світі.

Розбрат між українцями («війна Руси з Руссю»), спровокований унією, був для Смотрицького й особистою трагедією. Шукав шляхів

примирення українців православних з українцями греко-католиками і не знайшов. 1627 р. перейшов в унію, отримав архімандрію в Дерманському Троїцькому монастирі. Відійшов від активного життя, усамітнився, в останніх своїх працях доводив, що не зрадив християнської віри. Помер і похований у Троїцькому монастирі.

Третім ректором Київської братської школи у 1620–1624 рр. був *Касіян* (у миру *Калліст*) *Сакович* (1578–1647). Походив із сім'ї священика містечка Потелич на Галичині (тепер село Львівської області). Навчався в Краківській та Замойській академіях. Знав багато мов. Як і Смотрицький, викладав у школі латину й риторику. Мав поетичний хист. Його «Вѣршѣ на жалосный погреб Зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного...» (1622), написані українською мовою,– безцінна літературна пам'ятка, взірець тогочасного київського поетичного мистецтва. В них прославляються подвиги Сагайдачного, оспівується любов до вітчизни, готовність жертвувати життям за її свободу. Окрім того, «Вѣршѣ» цінні також свідченнями до біографії гетьмана, мають його портрет і гравюри історичного змісту. Відомий Сакович і як автор двох підручників з філософії для братських шкіл – «Арістотелівські проблеми або питання про природу людини» (1620) і «Трактат про душу» (1625). Обидва видані в Кракові. Побудовані у формі запитань і відповідей. Мають такі сентенції, як «скажи», «запам'ятай», «завчи» і т. ін., тобто яскраво виражене призначення. Підручники засвідчили також те, що вже на початку XVII ст. філософія вивчалась у Київській братській школі.


ВѢРШѢ
НА ЖАЛОСНЫЙ ПОГРЕБЪ
Зацного Рыцера
ПЕТРА КОНАШЕВИЧА
САГАЙДАЧНОГО, ГЕТМАНА
Войска Его К: Млти.
Запорозкого:
Зложоныи През Инока
КАСІАНА САКОВИЧА

Титульна сторінка «Вѣршѣв на жалосный погреб...»

Талановитою постаттю був також ректор Київської братської школи у 1628–1632 рр. *Хома Євлевич* (р. н. невід.– не пізніше 1647). Походив з м. Могильова. Освіту здобув у Краківському університеті. Там же була надрукована польською мовою його поема «Лабіринт, або заплутана дорога» (1625) в друкарні, яка видавала твори лише античних класиків та визнаних сучасних представників красного письменства. Присвятив її Євлевич студентам Могильовської братської школи. В ній закликав молодь до пізнання світу й запевняв, що допоможуть їй у цьому знання (мудрість), які він цінує понад усе. Мудрість допомагає людині пізнати «як іде світ з початку самого, як не було раніш взагалі нічого, як міниться місяць, чом сонце тьмяніє, чом

зір в небі нічному без ліку зоріє; звідки люди і звірі, вогні, звідки роса?..» і т. ін. Тож бачимо, що автор поеми, людина обізнана й мудра, покладав сподівання на освічену молодь. Безумовно, поема Євлевича була відома й спудеям Києва. Один із учнів Братської школи Гнат Євлевич, небіж ректора Хоми Євлевича, в «Автобіографічній записці» називав учителів школи, зокрема її граматичних класів, «людьми світськими, шляхетними й гідними свого знання» [1]. Треба гадати, що це так само стосувалося і її ректорів.

Учителі Київської братської школи

Як уже зазначалося, ректори Київської братської школи були водночас у ній учителями. Іван Борецький навчав грецької мови й, вірогідно, богослов'я, Мелетій Смотрицький – латинської мови й слов'янської, Касіян Сакович – також латинської мови, риторики й філософії. Треба думати, що й інші ректори також викладали ті чи інші предмети.

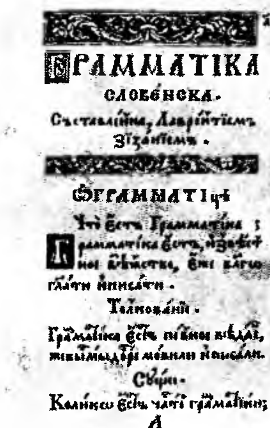
Хто ж були учителі в Братській школі, окрім ректорів? Вірогідно, це *Захарія Копистенський,* член гуртка Єлисея Плетенецького, «муж ревності презельної в благочестії, словесна же і премудра в богословії і сповіданії православної віри». Разом з Плетенецьким він підготував до друку Часослов (1616), призначений для учнів «в православнім граді Києві і в прочіїх», написав «Книгу про віру», що в легкій, спрощеній формі розкривала сутність богослов'я. Навчання в Братській школі, закладання основ православно-полемічних знань відбувалося також не без впливу *Ісайї Копинського.* До кола вчителів школи належав і *Памво Беринда,* відомий знавець слов'янської й української мов, автор «Лексикона словеноросского» (1627), який він призначив «в заохочення і на користь вправним спудеям» і викладав їм словено-руську (слов'яно-українську) мову. До речі, в Київській школі вчився його син Лукаш, ім'я якого значиться серед інших під «Вѣршами на жалосный погреб... Сагайдачного». Викладав у Київській братській школі й *Олександр Митура,* поет, автор панегірика Єлисею Плетенецькому «Вѣзерунок цнот». Також – Лаврентій Зизаній, автор кількох праць зі слов'янської мови, учитель кількох братських шкіл, як називали його сучасники «муж благовейна Словеснейша Дидаскал і Витія, художного же еллино-грецкого языка оумѣніє и искуство стяжавша». Перебрався він до Плетенецького 1618 р., і Братство не могло не скористатися його знаннями й педагогічним досвідом.

---

[1] Автобіографічна записка Гната Євлевича // *Голубев С. Т.* История Киевской духовной академии... Приложения.– С. 75.

Навчання в Київській братській школі

Щодо змісту навчання Київська школа, як і інші братські школи, поділялась на окремі класи, які називалися школами. Окрім руської школи, де вивчалися слов'янська й руська (українська) мови, були також грецька, латинська й польська школи. Прибувши влітку 1620 р. до Києва, патріарх Єрусалимський Теофан у грамоті, наданій Київському братству й Київській братській школі 26.05.1620 р., зазначав, що в богоспасаємому граді Києві на нього приємне враження справила школа «елліно-словенського й латино-польського письма, де вчителі навчають належним наукам» [1]. Під «належними науками» слід розуміти «Сім вільних наук» (Septem artis liberalis), що були покладені в основу навчання європейських колеґіумів й університетів і поділялися на trivium – граматика, поетика (риторика) й діалектика (філософія) і quadrivium – арифметика, геометрія, астрономія й музика. Зокрема, луцький «Порядок школьний» (який був запозичений від київського, що не зберігся) серед підручників, необхідних для школи, перераховує: «граматики, поетики, риторики, діалектики, яко книги для учнів потрібні».


ГРАММАТІКА
словенска.
Съставленна, Лаврентїемъ
Зизанїемъ.

«Грамматіка словенска» Лаврентія Зизанія

У граматичних класах вивчалися мови і їх граматики. Братства потурбувалися про численні підручники, насамперед слов'янської й руської мов.

Слідом за львівським «Букварем» (1574), який призначався для навчання дітей «слов'янської грамоти, читанню й початкам граматики», Іван Федоров видає «Буквар» в Острозі (1578) – підручник для паралельного вивчення слов'янської та грецької мов. Букварі Івана Федорова неодноразово перевидавалися, часто з доповненнями, в Україні і в Білорусі (Вільно, 1543, 1601; Єв'є, 1618). Їхні основні принципи лягли в основу першого московського «Букваря», виданого Василем Бурцевим (1634).

З граматик відомі: «Грамматіка словенския» (1586), «Грамматіка словенска» Лаврентія Зизанія (1596), кременецька «Грамматіка или писменниця языка словенского», львівська «Грамматіка доброглаголивого еллинословенского языка» (1591), відома ще під назвою «Адельфотис» («Братство»), та «Грамматіки славенския правилное синтагма»

---

[1] Памятники, изданные Киевскою Комиссиею... – Т. 2.– С. 398.

Мелетія Смотрицького (1619), що була найбільш уживаною в усіх слов'яномовних країнах.

Проте церковнослов'янська мова була далекою від української розмовної мови. Щоб полегшити її вивчення в школах і розуміння читачами, були створені спеціальні словники. Це «Наука ку читаню і розуміню писма словенского», «Лексис, сирічь реченія вкратцы собранны и из словенского языка на простый рускій діялект истолкованы» (1591) Лаврентія Зизанія, що мав енциклопедичний характер, «Лексикон славеноросский» (1627) Памви Беринди. Лексикони використовувалися в школах, письменниками, перекладачами і широким колом читачів України, Білорусі, в Московському царстві та інших слов'янських країнах.

У грецькій школі (класі) учні спочатку могли навчатися по «Азбуці грецькій і слов'янській», надрукованій в Острозі 1578 р. «раді наученія детского», граматику вивчали по «Адельфотису», або «Грамматіці доброглаголивого еллинословенского языка» Арсенія Елассонського, складеній і видрукуваній у Львові.

Латина викладалася за найпопулярнішим підручником Емануїла Альвара «De institutionum grammatica latinae», який починаючи з 1526 р. кілька разів перевидавався. Використовували також латинську граматику Корнелія, видану в Кракові 1554 р., а потім кілька разів перевидану.

Польська мова вивчалась, вірогідно, за латино-польською граматикою Доната 1594 р. видання, але здебільшого за підручником «Nauka ku czytaniu pisma polskiego», виданим 1599 р. у Львові.

Після граматичної підготовки, вивчення іноземних мов учні переходили до поетичного й риторичного класів. Іноді ці класи (школи) об'єднувалися в один – риторичний.

Ѧкїє : зараз.
Ѧгница : овечка.
Ѧгнѧ : овчатко.
Бездна : безодна.
Безꙋміє : шаленство.
Бесѣда : розмова.
Бл҃годарный : вдячный.
Болница : шпиталь.
Бл҃годарꙋ : дякꙋю.
Брона : зброя.
Бѣгꙋнъ : волоцюга.
Вервіє : стрички, поворозки.
Вериги : пꙋта.
Воєвода : гетманъ.
Милоть : кожꙋхъ.

Сторінка з «Лексикону» Памви Беринди

У цьому класі вивчалася й діалектика, бо, за висловом Іоана Спангенберга, автора підручника латинської діалектики, якого притримувалися учителі братських шкіл, пізніше – й Академії, діалектика не може вивчатися без риторики, бо перша вчить «розумінню», а друга «вираженню» (висловлюванню). Окрім діалектик Іоана Дамаскіна та Іоана Спангенберга, учителі в братських школах використовували підручники й інших авторів, зокрема «Діалектику й риторику» Менана,

твори римських поетів й ораторів — Овідія, Вергілія, Горація, Цицерона, а також середньовічного красномовця Аврелія Августина.

У класі риторики й діалектики вивчалися й праці з історії та географії — «Хронограф» з творів грецьких і латинських авторів, «Хроніки», зокрема Мартіна Бєльського та ін. Отже, початкових історичних знань учні набували саме в цьому класі.

Значна увага приділялась арифметиці, геометрії, астрономії (наукам quadriviuma). Відомим на сьогодні джерелом, що об'єднувало ці науки, була так звана «Счетна мудрость», вірогідно, компілятивний західноєвропейський підручник, складений на основі грецьких, латинських, німецьких і польських праць і запозичений братськими школами. Автор «Счетної мудрості» в передньому слові писав: «Без сія мудрості ни един философ не может быти, ни дохтор, а кто мудрость сію знаєт, может бути у великій честі і в жалованіі. По сей мудрості гості по государствам торгуют, и во всяких товарах и в торзі цыфирь» [1]. На той час відомі були й інші підручники з названих предметів, такі як «Systema totius matematicae» Б. Кеккермана, «Astronomia instaurata» М. Коперніка, «Dej jes. Chr. naskentis Stereometria» І. Рибковича й ін. Безумовно, вони були відомі в Україні і слугували посібниками для складання власних праць учителями братських шкіл.

І, нарешті, музика. Під музикою розуміли спів, як «духа провісник, благих справ ученіе, користі вигадка» (із «Діалектики» Дамаскіна). Братські школи, в їх числі й Київська, успішно впровадили замість одноголосого (мелодичного) співу багатоголосий (гармонічний), або партесний. У Києві з'явився і свій київський музичний шрифт, своя нотна система, яка отримала назву «Київське знамено». Посібниками для вивчення музики слугували «Октоїх або Восьмигласник» Іоана Дамаскіна, «Квестіонес музика» Іоана Спангенберга й ін. [2] У Київській братській школі, як і у Львівській, можливо, й в інших, хоровий спів складався з 5—6—8 голосів, учнів навчали не лише співу, а й теорії музики, нотній грамоті. Особливу увагу музичному вихованню приділяв ректор Іван Борецький.

Окрім перелічених наук, учителі вивчали з учнями Часослов, Псалтир, Катехізис, а в недільні дні «учили їх і на письмі їм подавали від... святого Євангелія, від книг апостольських, від всіх пророків і від учення святих отців» — тобто викладали учням основи богослов'я. Виходячи з того, що шкільна наука повинна була відповідати інтересам Церкви, інакше й не могло бути. Викладав богослов'я сам ректор Іван Борецький, у якого можна було прослухати in tacite (потаємно) повний богословський курс.

---

[1] Цит. за: *Сенченко Н. И., Тер-Григорян-Демьянюк Н. Э.* Киево-Могилянская академия. История Киево-Братской школы.— К., 1998.— С. 135.

[2] Про підручники братських шкіл див.: *Харлампович К. В.* Западнорусские православные школы XVI — начала XVII века...— Казань, 1898.— С. 439 й ін.; *Сенченко Н. И., Тер-Григорян-Демьянюк Н. Э.* Вказ. праця.— С. 123—142.

Головними посібниками для вивчення богослов'я були різні Катехізиси, в їх числі Стефана Зизанія, призначений для учнів, «Зерцало Богословія» (1618) Кирила Транквіліона-Ставровецького, а для поглибленого вивчення — «Богословіє» Іоана Дамаскіна. Значною подією в релігійному житті був вихід 1618 р. праці Захарії Копистенського «Книга про віру». Це був полемічний твір, який водночас утверджував православних у чистоті й правдивості їхньої віри. Ймовірно, книга була прилучена до посібників з богослов'я в Київській братській школі, а її автор, вочевидь,— до вчителів богослов'я після Івана Борецького.

З огляду на зміст навчання, освіченість ректорів і вчителів Київської братської школи можна зробити висновок, що вона досягла рівня значно вищого, ніж інші тогочасні братські школи, і впевнено рухалась по шляху перетворення у вищий навчальний заклад.

Київська братська школа закладалася як народна, всестанова не лише для киян, а й для дітей усієї України, що й підкреслювалось у дарчій Галшки Гулевичівни: «Всім правовірним і благочестивим християнам, народу руського... станом духовним і світським... і якого б не було іншого звання й стану». Цей принцип — всестановість — залишався незмінним і завжди займав чільне місце серед численних статей Шкільного статуту, а згодом — в Інструкціях Академії. На жаль, не залишилося списків учнів Братської школи, які б підтвердили це положення, окрім 20 прізвищ студентів-риторів, які підписались під «Вѣршами на жалосный погреб... Сагайдачного». Треба гадати, що читали «Вѣршѣ» при захороненні гетьмана кращі учні, але і цей короткий перелік засвідчує, що вони належали до різних станів. Це діти української шляхти — Ґеоргій Воронович, Іван Казарин, Федір Скаревський, Іван Стецький; духівництва — Іван Сакович, Іван Тарнавський; міщан — Леонтій і Петро Балики, Феофілакт Іванович; козаків — Матвій Кизимович (можливо, син київського сотника Кизими; батько й син були закатовані після поразки повстання 1637—1638 рр.); син Памви Беринди — Лукаш Беринда, згодом відомий гравер; Стефан Почаський, майбутній професор Лаврської школи й колеґіуму та ін.



Єрусалимський патріарх Теофан

Варто зазначити ще одну обставину, яка позитивно вплинула на розвиток Київської братської школи: вона була захищена не лише від втручання світської влади, місцевої й вищої — Речі Посполитої, але й влади церковних ієрархів. Перебуваючи у Києві, патріарх Єрусалимський Теофан надав Київському братству й Богоявленському

Братському монастиреві 26.05.1620 р. грамоту на ставропігію[1], тобто право на повну незалежність від усіх духовних щабелів ієрархії, окрім патріаршої: «...нашего смиренія хрест на кгрунте их братском водрузівше, ставропігіон патріаршеское учинилисмо». Стараннями високоповажних представників України, в їх числі Йова Борецького, й під тиском незаперечних реалій Київське братство і його школа визнані були врешті-решт і королем Польщі Сиґізмундом III. Сталося це 19.02.1629 р.

Отже, успішному розвитку Київської братської школи й перетворенню її у вищу сприяли певні умови. Виникла вона в Києві, де зібрались інтелектуальні сили з усієї України, які взяли участь в її організації і налагодженні навчання. Школа мала підтримку Війська Запорозького, використала досвід своїх попередниць — братських шкіл, особливо Львівської, запозичила її шкільний статут, підручники, педагогічний досвід, а також досвід Острозької школи, яка першою стала на шлях створення школи вищого типу. Обсяг наук у Київській школі був таким, як і в західних школах й колеґіумах, а високоосвічені й ерудовані її керівники та вчителі сприяли успішному втіленню їх у процес навчання. Принцип всестановості й ставропігійна охоронна патріарша грамота допомагали школі утриматися як народному освітньому закладові, реально впроваджувати громадянські й духовні ідеали у виховання української молоді.

[1] Памятники, изданные Киевскою Комиссиею...— Т. 2.— С. 398.



3

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ ЗА ЧАСІВ ПЕТРА МОГИЛИ

Петро Могила.
Гравюра з панегірика «Євхаристиріон»

Петро Могила

З історією Києво-Могилянської академії, її становленням і розвитком тісно пов'язане ім'я митрополита Київського, Галицького і всієї Руси, видатного церковного, освітнього й політичного діяча, святого Петра Могили.

Петро Могила (21/31.12.1596–1/11.01.1647) народився в сім'ї молдавського господаря (князя) Симеона Могили й угорської князівни Маргарет.

Батько Могили був хотинським паркалабом, гетьманом сучавським, а згодом – господарем Волощини (1601–1602) й Молдови (1606–1607). Загинув у жовтні 1607 р. в боротьбі за молдавський престол, залишивши шістьох синів: Михайла, Гаврила, Петра, Павла, Івана, Мойсея.

Після смерті Симеона сім'я його переселилася на землі України, що були під Польщею. Могили мали постійну підтримку польського короля, посвоячилися з польськими й українськими спольщеними родинами – Потоцькими, Вишневецькими, Корецькими. Мали право набувати маєтки на Поділлі й Київщині. Визнаючи політичну зверхність Польщі, ця родина залишалася вірною Православній церкві.

Вірогідно, Петро Могила навчався у Львівській братській школі, а також за кордоном. Мав добру світську й релігійну освіту, володів досконало українською, церковнослов'янською, польською, румунською, латинською, грецькою мовами. Бібліотека Могили, де були книги з філософії, історії, теології, медицини, математики різних європейських, а також східних авторів, засвідчує ґрунтовність його знань і наукових інтересів.

Життям, освітою, вихованням молодого Могили певний час опікувався польський коронний канцлер, гетьман Станіслав Жолкевський, при дворі якого Могила проходив службу з 1617 р. Після загибелі Жолкевського в битві під Цецорою (1620), в якій брав участь і Могила як старшина польської армії, за нового покровителя йому став польський коронний гетьман Гнат Ходкевич. Під його орудою Могила брав участь у Хотинській війні (1621). Як підопічний командувача польського війська він мав змогу познайомитися з керманичем ко-

зацького війська гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним. Його вразили незламний дух, хоробрість, військовий вишкіл Запорозького Війська, військовий хист гетьмана, завдяки чому було отримано перемогу. Це додало ваги в очах молодого воєводича не лише збройним силам України, а й самому українському народові і мало вплив на його вибір подальшого життєвого шляху. Після Хотина Могила зачастив до Києва. Вперше приїздить, як зазначає він сам, «tego roku, którego Sagajdaczny umarł» [1], тобто 1622, а далі — щороку, найчастіше — на Лаврське храмове свято Успіння Богородиці. У Києві спілкувався найбільше з митрополитом Київським Йовом Борецьким, який став його духовним наставником і залишався ним до кінця життя. 1622 року Могила купує неподалік від Києва у селі Михайлівка-Рубежівка (тепер Святошинського району Київської області) маєток [2]. За даними молдавських істориків, що ґрунтуються на листуванні Могили з родичами, він стає послушником Києво-Печерської лаври, яка мала свій скит у Михайлівці-Рубежівці. Тут 1622 р. «Могила покинув світське життя, приймаючи чернечу рясу, і свідомо став до служіння Православній церкві й Україні» [3].

Сталося це у вкрай напружений час: Україна переживала глибоку кризу, викликану соціально-політичними й духовними чинниками Люблінської та Берестейської уній. Старі духовні зв'язки двох народів — українського й польського — часів Ренесансу трансформувалися в напругу й протистояння в площинах політичній, національній, теологічній. Наступ католицизму, а згодом і унія внесли глибокий розкол в українське суспільство. Його верхівка поступово, але невпинно католичилася. Все це породжувало розбрат і ворожнечу між окремими верствами населення.

Петро Могила, як показала його подальша діяльність, розумів складність становища. Україна постала перед ним тією частиною християнського світу, де вирішувалась доля православ'я, а з ним — і народу, який формувався під його покровом ось уже кілька віків. Витончений розум, характер борця, глибоке християнське благочестя — все це вимагало негайних дій, і Могила обирає шлях служіння і захисту православ'я.

Петро Могила не був першим на цьому шляху. Його прокладали князь Костянтин Острозький, гетьман Петро Сагайдачний, митрополит Йов Борецький, архімандрити Никифор Тур та Єлисей Плетенецький, братства, вчені Лаврського київського гуртка Лаврентій і Стефан Зизанії, Герасим та Мелетій Смотрицькі, організатори братських шкіл. Особливість діяльності Петра Могили полягала в тому, що він був людиною мудрою, великої сили волі, мав незламну енергію й талант

---

[1] *Голубев С. Т.* Киевский митрополит Петро Могила и его сподвижники.— К., 1883.— Т. 1.— С. 19.

[2] *Василенко Н. П.* Очерки по истории Западной Руси и Украины.— К., 1916.— С. 86.

[3] *Жуковський Аркадій.* Петро Могила і питання єдності церков.— Париж, 1959.— С. 60.

провідника. Приставши до руху культурно-національного відродження України, він мудро використав досвід попередників, рішуче відкинув непослідовність деяких із них — хитання між католицизмом і московською ортодоксією, а відтак між Московським царством і Річчю Посполитою. Не відмовився від надбань братств, особливо в галузі освіти, не поділяючи при цьому їх ворожого ставлення у деяких містах до церковних владик.

1627 р., по смерті Захарії Копистенського, Могилу обрано архімандритом Києво-Печерської лаври. А вже 1632 р. на Конвокаційному сеймі у Варшаві 49 православних депутатів обирають Могилу митрополитом Київським, Галицьким і всієї Руси. У березні 1633 р. Могила отримав від новообраного короля Владислава IV привілей на митрополію Київську й архімандрію Печерську, а на початку квітня того ж року — благословення (сакру) від патріарха Константинопольського Кирила Лукаріса й титул «екзарха святого апостольського Константинопольського трону». По тому у Львівській братській церкві Успіння Пресвятої Богородиці відбув хіротонію. На початку липня Могила у супроводі молдавської гвардії, козаків і шляхти в'їхав у Київ, де його урочисто зустрічали кияни [1]. Студенти Колеґіуму виголосили на його честь патріотичний панегірик «Mnemosyne slawy...», а друкарі Києво-Печерської лаври — «Евфонію веселобрмячу». В обох віршах висловлювалися сподівання відродити з Петром Могилою колишню славу Руси-України. Обрання Могили архімандритом Києво-Печерської лаври й митрополитом Київським було здійснено за підтримки тієї частини православної шляхти й духовенства, котра повірила у його спроможність вивести Українську православну церкву із становища, в якому вона опинилася після Берестейської унії, й добитися визнання її польським урядом. На користь Могили було й прийняття 1632 р. Сеймом за його стараннями «Пунктів заспокоєння громадян... які сповідують грецьку релігію», що повертали українцям і білорусам на території Речі Посполитої втрачені після Берестейської унії права й головне з них — свободу віросповідання. Українська церква, домігшись законного визнання, знову здобувала належне місце одного із провідників культурно-національного руху в Україні.

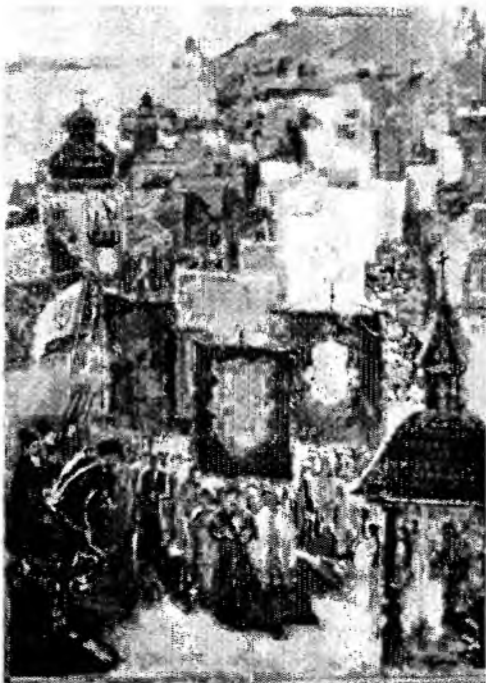
Посівши найвищу посаду в церковній ієрархії України, Могила взявся до згуртування зусиль громадських інституцій і різних верств — насамперед братств, інтеліґенції й козацтва. Надійну підтримку мав від Львівського братства, налагодив зв'язки з братствами Луцька, Вінниці, Кременця, Вільна, Мінська [2].

Політика Петра Могили в галузі релігійній, його послідовні дії, спрямовані на визнання Української православної церкви й повернення їй втрачених прав, знайшли підтримку серед козацтва, яке віддало в його руки Київську школу (Колеґіум). Гетьманом Іваном Пет-

[1] Polski slownik biograficzny (PSB).— Wrocław, 1976.— T. 21.— S. 569.

[2] *Голубєв* С. Т. Киевский митрополит Петр Могила.— Т. 1.— С. 464.

ражицьким було дано Лист войсковий «школи підтримувати, охороняти і до кінця життя за них стояти» [1]. Вже на Конвокаційному сеймі 1632 р. всі православні делегати (серед них і від козацтва) діяли спільно, хоча значна частина козацтва перебувала ще в опозиції до нового митрополита, бо вболівала за попереднього — Ісайю Копинського. В цій ситуації Могила робить назустріч козацтву крок, який привів до повного примирення й наступних спільних дій. Повернувшись до Києва 17 липня 1633 р. після висвячення на митрополита у Львові, Могила в супроводі православного сенатора Адама Киселя виїздить до козацького табору. Наперед були відіслані посли з листом митрополита, де викладалася законність обрання Петра Могили митрополитом. Козаки з повагою прийняли послів, виїхали назустріч митрополитові й урочисто супроводжували його до табору, де він відправив богослужіння, прийняв почесті, освятив козацьку армату й дав благословення на війну з ворогами Речі Посполитої [2].



Подільський маковей.
Художник Сергій Скороход. 1999

Увага Петра Могили до козацтва ґрунтувалася не лише на національних традиціях українців — любові й поваги до самовідданих синів України, борців за її волю. Він добре розумів, що з утратою покатоличеної шляхетської верстви козацтво зайняло провідне місце у суспільному житті, особливо за підтримки його основною масою населення України — селянством. Взаємна підтримка була плідною. Саме за Петра Могили почала формуватися провідна козацько-старшинська верства (початок цьому поклали зв'язки гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного з Київським братством і Київською братською школою), яка згодом очолить і поведе націю до визволення.

Звинувачення Петра Могили в тому, що він ігнорував козацтво, а то й ставився до нього вороже, необґрунтовані. Козацтво не було одно-

---

[1] Памятники...— Т. 2.— С. 141.
[2] *Грушевський М.* Історія української літератури.— Т. 6.— Кн. 2.— К., 1996.— С. 239.

рідним, частина його, переважно козацькі низи, не переймалася тонкощами політики Могили щодо Польщі, тому налаштована була на захист православ'я лише за допомогою Московського царства, що відгукнеться ще не раз трагічними наслідками в історії України, в її боротьбі за визволення. Більшість козацтва на чолі з його провідниками йшла за Могилою. «...Саме воно написало на своїм прапорі змагання за справу нації, коли Сагайдачний, Могила й інші, переймаючи роль колишніх київських князів, виступили в обороні церкви й цілої нації»[1].

Діяльність Петра Могили збігалася з національно-культурним рухом в Україні. На цій хвилі далекоглядному митрополитові вдалося багато чого досягти. Могила розумів, що працювати йому доведеться з народом, котрий, як відзначить пізніше В. Липинський, довго не послуговувався державними інститутами, його організуючою і виховною інституцією була лише Церква. Але Церква виявилася ослабленою, її пастирі — здебільшого неавторитетними. Отже, щоб вибороти вольності для нації, Церкви й релігії, треба було Церкву «устаткувати, ублагородити й здисциплінувати, прищепити уміння обходитися без залежності від влади і без її підтримки»[2]. У змаганнях з католицизмом Православна церква виявила свою слабкість як організаційну, так і теологічну. Все це змусило Петра Могилу приступити до її реформування. Насамперед він потурбувався про моральний стан духовенства, особливо вищого — ієрархів Церкви. Саме через чесних, освічених пастирів можна було говорити з народом, повести його за собою, спрямувати зусилля на боротьбу проти католицизму, унії, насильницької полонізації.

Використовуючи право глави Української православної церкви й екзарха патріарха Константинопольського, Могила зосередив у своїх руках майже всю повноту церковної влади й поширив її на ставропігійні братства. Впроваджував сувору дисципліну серед священиків і ченців, викорінював шкідливі звички, вимагав дотримання моральних православних принципів. Створивши консисторію, доручив їй слідство і суд над духовенством. Водночас дбав про матеріальне становище церков і монастирів: Києво-Печерській лаврі повертає відібрані у неї в різний час землі й посілості, оздоблює її церкви, реставрує печери, споруджує для спочилих угодників нові гробниці. Добивається повернення православних церков: у Києві це, в першу чергу, свята Софія, церкви Десятинна, Василівська (Трьохсвятительська) й Воздвиженська на горі Уздихальниці, Михайлівська Видубицького монастиря, печерська Спаса на Берестові, де і до цього часу збереглася фреска «Моління», на якій Петро Могила припадає до ніг Христа під покровом Богоматері. З метою зміцнення в давній батьківській вірі православних проводить археологічні пошуки, внаслідок чого ним було віднайдено 1635 р. поховання князя Володимира під руїнами Десятинної

---

[1] *Донцов Д.* Дух нашої давнини.— Дрогобич, 1991.— С. 341.

[2] *Липинський В.* Релігія і церква в історії України.— К., 1993.— С. 42.

церкви, а його останки достойно пошановані. Щоб привернути увагу віруючих, запроваджує урочисті богослужіння.

Велику увагу приділив Петро Могила літургійній реформі Церкви: розробці й оформленню православного богослов'я. Це була ґрунтовна підвалина, на якій повинна була вистояти й зайняти належне їй місце в християнському світі Українська православна церква. Митрополит створює кілька фундаментальних богословських творів, сприяє написанню полемічних праць на захист православ'я. З цією метою бере в свої руки керівництво Лаврським ученим гуртком і Лаврською друкарнею. Вводить, окрім слов'янського, польський й латинський шрифти, що сприяло входженню української культури в європейський світ.

Найважливішими його працями вважаються «Православне сповідання віри» (Катихізис, 1629, 1639), а також «Требник» («Евхологіон албо Молитвослов», 1646), які принесли Могилі, а також його співавторам, зокрема Ісайї Трофимовичу-Козловському, Ігнатію Оксеновичу-Старушичу та Йосифу Кононовичу-Горбацькому світове визнання богословів Православної церкви й докторські мантії. «Православне сповідання віри» було схвалене на Київському (1640) й міжнародному Помісному православному соборі в Яссах (1642). Цей твір, затверджений 1643 р. вселенськими патріархами Партенієм Константинопольським, Йоаникієм Александрійським, Макарієм Антиохійським, Паїсієм Єрусалимським, став основою віровчення для всього православного світу. «Требник» або «Великий требник» Петра Могили, що має 1760 сторінок і прикрашений ілюстраціями знаменитого київського гравера Іллі, став своєрідною церковною енциклопедією. У ньому викладені молитви й обряди, даються літургійні й канонічні пояснення. Обидві праці поширювалися у всіх християнських країнах: твір «Православне сповідання віри» було видано і перевидано протягом XVII—XVIII ст. церковнослов'янською, польською, грецькою, румунською, латинською мовами у Києві, Москві, Голландії, Польщі, Румунії та інших країнах 25 разів. Це було світове визнання української богословської школи.

Могила продовжив започатковану його попередниками, культурними діячами братств і братських шкіл традицію відродження української мови, докладаючи зусиль до заміни малозрозумілої простому народові церковнослов'янської мови українською книжною. Вживаючи її у своїх літургійних і богословських працях («Антологія», «Требник», «Слово про Христа Спасителя і хрест кожної людини»), також у богослужебних книгах, що виходили з друкарні Києво-Печерської лаври, Могила сприяв українізації богослужіння. Він рішуче заперечував ортодоксальну позицію, згідно з якою існують лише три мови спілкування з Богом — латинська, грецька і єврейська, ґрунтуючись на теологічній концепції про те, що мова кожного народу — то дар Божий, а також — на глибокому переконанні, що за чужоземного панування

рідна мова народу є умовою його виживання. Українська мова стала органічною частиною не лише творчості, а й повсякденного життя митрополита. Про це яскраво свідчать вищезгадані праці, а також його «Власноручні записки». Залучення народної мови до релігійного й літературного вжитку сприяло становленню й розвиткові української літературної мови. Церква, в якій розмовляють рідною мовою освічені й шановані пастирі, стає зрозумілою і близькою простому людові. І захищати її він ладен був найдорожчою ціною.

Підготовка національної еліти (культурної, церковної, політичної), облагородження й зміцнення Церкви, підтримка її народом як вищої інституції, сприяли згуртуванню суспільства, а відтак — виведенню України з-під влади Польщі. Німецький учений Едуард Вінтер зазначав: «Бувши людиною західної орієнтації, він (Могила) схилявся до співробітництва з Польщею. Але права українського народу та його духовне й культурне самоврядування охороняв пильно» [1]. Цим можна пояснити і ставлення Петра Могили до унії. Поділяючи прагнення її провідників у такий спосіб повернути втрачену єдність християнських церков і широко відкрити ворота західній культурі, він водночас став на сторожі поширення унії, як засобу, що сприяв наверненню в католицтво й полонізації, загрожував втратою української християнської культури й попередніх дохристиянських культур, які століттями творилися на теренах України.

Починаючи з 1640 р. Петро Могила налагоджував стосунки з Москвою, Московською православною церквою, пропонував послуги українських учених і богословів. На той час Московська й Українська православні церкви вже йшли своїми шляхами самостійних національних церков, що сформувалися в історичних умовах окремішнього життя. Могила бачив православ'я не як єдиний моноліт, а як живе вчення, що розвивається і під впливом історії, традицій, мов, звичаїв окремих народів формується національними Православними церквами. На той час такими були українська, московська, болгарська, грузинська, вірменська церкви.

Майже всі дослідники вважали і вважають, що Києво-Могилянська академія була найбільшим досягненням у житті Петра Могили, що, до речі, підкреслював і сам митрополит, назвавши її у заповіті «єдиним своїм надбанням». Впровадження ідей Петра Могили в життя на церковній, культурній, політичній, дипломатичній нивах стало можливим завдяки Києво-Могилянській академії (спочатку Колегіуму), яку він створив, виплекав й опікувався нею все життя. В його обітниці були проголошені триєдині засади навчання й виховання молоді: вірність батьківській вірі, звичаям і європейська освіченість, які Могила сповідував усе життя. Вони принесли Україні сподівані плоди на ниві культурній, релігійній, державотворчій.

---

[1] *Winter E.* Frühaufklärung. Der kampf gegen den konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und deutsche-slawische Begegnung.— Berlin, 1966.— S. 18.

До давніх традицій та основ русько(українсько)-грецької освіти Могила долучив високі європейські науки, іноземні мови, в першу чергу латинську, якою викладалися вищі науки в європейських університетах і яка на той час була мовою науки, літератури, міжнародного спілкування. Це поєднання вітчизняних освітніх традицій з широким залученням досягнень європейської науки й культури сприяло перетворенню Академії у національний вищий навчальний заклад європейського рівня. Починаючи з часів Петра Могили, в Академії навчалися студенти із зарубіжних країн. З часом приплив їх посилюється, і Могилянська академія закономірно здобуває собі славу першого вищого навчального закладу України і всієї православної Європи, а Україні — гідне місце серед цивілізованих європейських держав.

Петро Могила дбав про поширення освіти в різних регіонах України. Він заснував освітні осередки, залежні від Київського колеґіуму, в Кременці на Волині (1636), у Вінниці на Поділлі (1638), Гощі (1639), в Більську (1640). Не забував і про батьківську землю: 1640 р. він надсилає до Валахії й Молдови «благообразних іноків і добре навчених вчителів», котрі відкривають колеґіуми в Яссах й Кимполунзі, а в 1646 р.— schola grecae a latina в Тирговіште.

Покровительствуючи Академії, надаючи їй інтелектуального спрямування й забезпечуючи матеріально, Могила готує на свій кошт у закордонних університетах професорів, будує для студентів нову кам'яну школу з церквою Св. Бориса і Гліба та Благовіщення, першу бурсу для незаможних студентів. Водночас відписує на Академію лаврські вотчини — с. Вишеньки й Гнідин, свій хутір Позняківщину, велику власну бібліотеку, за королівським привілеєм 1636 р. проводить на її територію водогін.

Академія щедро віддячила покровителеві за турботи: Україна отримала блискучу плеяду вчених, філософів, богословів, митців, керманичів козацького війська, релігійних діячів, праця й розум яких сприяли зміцненню національної свідомості народу, його згуртованості у визвольних змаганнях за вільну Україну.

Лаврська школа

Здійсненню задумів Петра Могили — реформувати освіту й Церкву — повинна була слугувати школа європейського зразка, яка водночас залишалася б глибоконаціональною українською. Саме така школа мала готувати високоосвічених учених, богословів, грамотних і дисциплінованих священиків й іноків, людей державного мислення, які могли б унезалежнити Україну й гідно репрезентувати її на найвищих щаблях міждержавних і церковних відносин.

Влітку 1631 р. Петро Могила відкриває в приміщеннях Троїцького монастиря Києво-Печерської лаври школу, яка ввійшла в історію

під назвою Лаврської або Гімназіума. Девізом її діяльності Петро Могила обрав принципи, вписані ним в обітницю, яку він уклав 15 червня 1630 р. у Львівській братській церкві Успіння Пресвятої Богородиці із запрошеними зі Львова учителями Ісайєю Трофимовичем-Козловським та Сильвестром Косовим: «Я, Петро Могила, милістю Божою архімандрит Київський Печерський... за ласкою і поміччю Божою і за власною волею моєю... умислив фундувати школи, аби молодь у побожності, у звичаях добрих, у науках вільних навчена була... на користь і втіху православного роду» [1].

Лаврська школа за обсягом предметів і організаційною структурою була подібна до польських і західноєвропейських колеґіумів. Про це розповідає й літературна пам'ятка школи — панегірик «Євхаристиріон албо Вдячность. Ясне превелебнійшому во Христі Єго Милости Господину Отцу Кир Петру Могилі», надрукований в Лаврській друкарні, піднесений і проголошений «23-ма спудеями Гімназіуму Єго Милости з школы Реторіки» на Великдень 29 березня 1632 р. У передмові возвеличується сам Петро Могила, його рід, вміщено вірш на герб Могил й вірш на портрет Петра Могили, де він стоїть на горі Гелікон в архімандричих ризах, а корону, скіпетр, горностаєву мантію, як символи високої світської влади, відкинув під ноги. Підпис гласить: «Геликон, жродло наук, вдячность посылает Твоей, отче, святыни, бо в ней місце мает». Далі йдеться про те, що Гелікон (школа), «вісім[2] вільних наук в собі маючий, през пречеснійшого є. м. пана Кир Петра Могилу в Русі новофундований», і далі в 26 віршах панегірика прославляються ці науки, «корені умілості»: граматика «учить слів і мови», риторика «учить слів і вимови», діалектика «учить розумного в речах пізнавання», арифметика «учить лічби», геометрія «учить землі розміренння», музика «учить співам», астрономія «учить рухів небесних», теологія «учить Божих речій» [3].

Далі оспівуються музи, що віднині оселяються на Київському Парнасі в Саду умілості. Серед них: Кліо — муза історії, якій відводиться перше місце, бо «скоро хто з Гісторії науки набуває, в той же час глупства в речах позбуваєт ... Європу той, Азію з Америкою змірить, котрий розум на широтах Гісторії ширить»; Мельпомена — муза віршів печальних; Уранія — покровителька тих, хто вивчає зірки; Каліоппа — муза високих і поважних промов; Полимнія — муза пам'яті; Фаліо — муза віршів веселих; Евтерпа — муза співу; Терпсіхора — муза інструментальної музики; Ерато — муза співу ніжного; Аполлон — цвіт і оздоба всіх наук і талантів.

Загальна тональність панегірика радісна, повна сподівань і впевненості.

---

[1] Памятники, изданные Киевскою Комиссиею...— Т. 2.— С. 410—411.

[2] До «семи вільних наук» долучена теологія.

[3] Евхарістиріоп албо Вдячность... // *Грушевський М.* Історія української літератури.— Т. 6.— Кн. 2.— С. 211—221.

«Євхаристиріон» був складений українською книжною мовою професором риторики Стефаном Почаським за участю 23 студентів. Головний зміст його — шанування наук, знань, плекання талантів та впевненість, що сад знань (Гелікон) обов'язково розквітне й на українській землі і що її сини, «нащадки славних Роксоланів в науках порівняють премудрих поганів».

Молоді здібні викладачі, котрі, як писав префект Лаврської школи Сильвестр Косов, «навчались в академіях латинських Польщі, Литви й Відня» [1], забезпечували високий рівень навчання. Ректором школи й професором філософії був *Ісайя Трофимович-Козловський* (р. н. невід.—1651) — вчений і відомий церковний діяч. Був духовником Петра Могили, його однодумцем. Саме він їздив 1632 р. за сакрою — благословенням обраному митрополитом Петру Могилі до патріарха Константинопольського Кирила Лукаріса, а перед кончиною Могили сповідав його і читав над померлим молитви. На Помісному церковному соборі в Яссах 1642 р. він, як «муж істинно чудній и всякою мудрістю й знаннями украшений», представляв Катехізис «Православне сповідання віри» Петра Могили, укладачем якого був, вірогідно, разом з Кононовичем-Горбацьким та Оксеновичем-Старушичем.

Риторику і філософію викладав професор і префект *Сильвестр Косов* (бл. 1600 —13.04.1657). Навчався в Київській братській школі, Віленській академії й Люблінському єзуїтському колеґіумі. Послідовний прихильник нового напрямку в українській освіті. Автор «Exegesis'a» (1635), в якому захищав школи Київську й Вінницьку (також відкриту Петром Могилою) від звинувачення в єресях, і Патерика (1635), присвяченого історії хрещення Київської Русі, з переліком усіх київських митрополитів, аж до Петра Могили. 1634 р. обраний єпископом Мстиславським, Оршанським і Могильовським, 1647 р.— по смерті Петра Могили — митрополитом Київським, Галицьким і всієї Руси.

Професором риторики був також *Стефан* (у чернецтві — *Софроній*) *Почаський* (р. н. невід.— після 1640). Автор «Євхаристиріону». Вихованець Київської братської школи (був серед учнів, які читали «Вѣршѣ» на похованні Сагайдачного). З 1638 р.— ігумен Братського Богоявленського монастиря й ректор Колеґіуму Петра Могили. 1640 р. очолив групу освітніх діячів, направлених Петром Могилою на прохання господаря Василя Лупула до Молдови. Ними була заснована в Яссах друкарня й школа — Слов'яно-греко-латинська академія, що стала, фактично, першою вищою школою Молдови. Був її першим ректором й ігуменом монастиря «Трьох ієрархів» (ігуменом Молдавським і Ясським). Похований того ж 1640 р., у серпні місяці, на цвинтарі Братського Богоявленського монастиря й Академії.

---

[1] *Косов Сильвестр.* Exegesis // *Голубев С. Т.* История Киевской духовной академии...— С. 80.

Андрій Пацевський викладав поетику, Андрій Івашковський учителював у граматичних класах. Про інших викладачів відомостей не маємо.

Лаврську школу Петро Могила організував за зразком польських колегій. В ній були класи нижчі (граматичні) й вищі — поетики, риторики й філософії. Можливо, до вищих класів перейшла частина учнів з Братської школи. Переважно це були діти української шляхти й козацької старшини. Про це свідчать і 23 підписи студентів-риторів під «Євхаристиріоном». Серед них: Стефан Стрибиль, Самуїл Мужиловський, Пилип Міклашевський, Іван Заруцький, Михайло Полубенський, Євтихій Соболь, Василь Сущанський-Проскура, Григорій Негребецький, Василь Климович, Григорій Трипольський, Василь Каменецький та ін. Всього у школі навчалося понад 100 учнів.

Лаврська школа проіснувала недовго. Кияни занепокоїлись, чи не підпорядкує Петро Могила як архімандрит справу виховання молоді виключно релігійним інтересам, що суперечило б принципам братської шкільної освіти. Адже при обмежених матеріальних коштах і зростаючих потребах у кваліфікованих викладачах братчиків турбувало майбутнє їхнього дітища — Братської школи. Вони рішуче ставлять вимогу Могилі — об'єднати Лаврську школу з Братською, яка була б під їхнім наглядом, і розташувати її на території Братства, «на місці способнійшім для виховання учнів» [1]. Братчиків підтримав і митрополит Йов Борецький, послідовний прихильник народних шкіл, за якими бачив майбутнє. У своєму тестаменті від 2 березня 1631 р. Йов Борецький звертається до «друга й благодійника» Петра Могили: «...За найперший і церкві Божій, і всьому православному народові руському найпотрібнішій пункт в тому тестаменті остатньої волі моєї кладу: аби школи в братстві київськім для цвічення діток християнських, а не деінде фундовані були під неблагословінням наказую» [2]. На бік братчиків і митрополита стали й козаки на чолі з гетьманом Іваном Петражицьким і обраний по смерті Борецького митрополит Ісайя Копинський.

Петро Могила був на похоронах Йова Борецького, як свого часу Борецький був біля помираючого Сагайдачного. Прозорлива доля дбайливо передавала достойним мужам з рук у руки справу національної освіти. 11.03.1631, на дев'ятий день по смерті свого духовного наставника, Петро Могила вступає в Братство. Братство обрало його «старшим братом, довічним охоронцем і наставником» об'єднаних Лаврської і Братської шкіл і Братського Богоявленського монастиря. Гетьман Іван Петражицький своїм Листом войсковим оголошує об'єднаним школам повну підтримку.

---

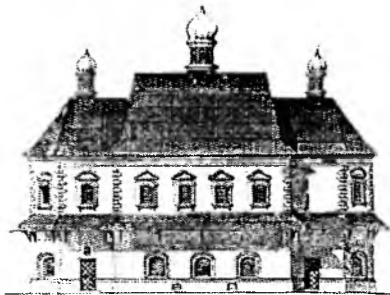
[1] Памятники, изданные Киевскою Комиссиею...— Т. 2.— С. 407— 408.

[2] Там само.— С. 412—414.

Київський колегіум

Об'єднані школи почали діяти з 1 вересня 1632 р. на території і в приміщеннях Братської школи під назвою Київський братський, згодом Київський або Києво-Могилянський колегіум. Петро Могила опікувався Колегіумом до кінця своїх днів.

Основу навчання в Київському колегіумі складали прийняті в колегіумах й університетах Європи «Сім вільних наук». Петро Могила впровадив у Колегіум чітку організаційну систему, посилив, порівняно з братськими школами, увагу до латинської мови, як мови наукового і літературного життя, міжнародного спілкування. З великою турботою підбирав ректорів і професорів, здебільшого навчених у європейських університетах на його кошт. Водночас усі зусилля прикладав і до підготовки своїх, навчених у Колегіумі, талановитих викладачів. Вчені кола Петра Могили укладали підручники, заклали основи вітчизняної філософії (Інокентій Ґізель, Йосиф Кононович-Горбацький), були авторами історичних, публіцистичних й богословських праць (Петро Могила, Ісайя Трофимович-Козловський, Інокентій Ґізель, Афанасій Кальнофойський, Сильвестр Косов, Стефан Почаський та інші).



Колеґіум Петра Могили.
1630-ті рр. Реконструкція

Побоювання братчиків, що Петро Могила, навчаючи молодь, дбатиме лише про конфесійні інтереси, виявилися марними. Колеґіум залишався національною школою, що ґрунтувалася на давніх вітчизняних православних традиціях, де навчалась молодь усіх станів. Високоінтелектуальна, високоосвічена еліта, вихована в Колеґіумі, сприяла зміцненню православ'я, відродженню України, поверненню її в коло європейських держав.

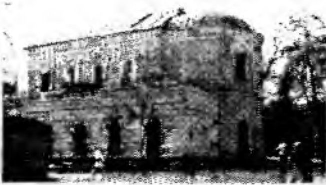
Митрополит утримував Колеґіум матеріально. У передмові до «Антології» (1636), присвяченій «шляхетній і богобоязливій молоді і всім взагалі благонравним студентам київських шкіл», він писав: «З Божою поміччю, постаравшись в міру моїх слабих сил на кошт мого родинного майна відновити гімназіум, тобто київські школи... я постачав, постачаю і дуже бажаю з поміччю небесною до кінця мого життя постачати школи книгами, учителями, засобами до утримання бідних студентів, товаришів ваших і інших потребуючих...» [1].

Петро Могила до кінця днів своїх турбувався про Колеґіум і його студентів. На початку 1630-х років він збудував своїм коштом першу бурсу для бідних студентів і сиріт, провів на садибу Колеґіуму водогін, отримавши на це привілей короля Владислава IV.

---

[1] Передмова до «Антології» // *Титов Хв.* Стара вища освіта в Київській Україні.– К., 1924.– С. 93.

Одна з будівель Петра Могили збереглася до нашого часу. Це зведена ним у 30-х рр. XVII ст. двоповерхова кам'яна школа для учнів Колеґіуму. Дослідники XIX ст. найменували її Трапезною або Святодухівською церквою. Історія її така. Споруджено нову школу було поряд з будинком Галшки Гулевичівни, де, вірогідно, розміщалася від заснування Братська школа. Після того як заняття розпочалися в школі Петра Могили, в Галшчиному будинку розмістилася Трапезна з церквою в ім'я св. Бориса й Гліба Братського Богоявленського монастиря. З часом, на початку XVIII ст., ввійшов у дію Мазепин навчальний корпус. У школі Петра Могили розмістилася Трапезна церква в ім'я Бориса і Гліба, а на другому поверсі – бібліотека й зала для академічних зібрань. Будинок Галшки Гулевичівни функціонував відтепер як підсобне приміщення, можливо, власне для трапези й приготування їжі. В липні 1811 р. під час великої київської пожежі згоріла Святодухівська церква, що знаходилася недалеко від садиби Академії. Її престол був перенесений до Трапезної церкви в ім'я Бориса й Гліба Братського монастиря, яку згодом було перейменовано у Святодухівську. Якщо уважно подивитися на цю будівлю, то й нефахівцеві відкриються її первинні обриси світської будівлі – школи Петра Могили.



Колеґіум Петра Могили.
Перебудований у XIX ст.
Сучасний вигляд

За вісім днів до кончини преосвященний Петро Могила склав заповіт: «Оскільки нічого певнішого над смерть людині немає, а година в Божих таємницях самого Бога перебуває... учиняю короткий волі моєї ... останній заповіт». Митрополит підсумував справи свого земного життя й дав настанови на майбутні часи. Не обійшов увагою церкви й монастирі – Печерський, Софійський, Богоявленський, Видубицький, Феодосіївський, а також Мгарський, Крехівський. Але найбільшу увагу й любов виявив до свого Колеґіуму, якому заповів більшу частину свого рухомого й нерухомого майна: села Вишеньки, Гнідин, Проців, Ревне, хутори Непилоги й Позняківщину з інвентарем, худобою; маєтності Мухоїди й Спачинці. Окрім того, у спадок Колеґіуму переходили деякі його будинки й дворові місця, 65 тис. злотих готівкою й під закладом; а ще – четверта частина родинного срібного посуду, митрополичий одяг й митра, прикрашена перлами й коштовним камінням, отриманим у спадок від батьків, срібний і позолочений хрести із Животворящого дерева, навіть шпалери з адамашки й камки на одяг студентам і найбільша його цінність – бібліотека (2131 книга). Митрополит «слізно благав» берегти Колеґіум як «єдине надбання (jaco unicum pignus meum) життя свого для хвали Божої і виховання дітей православних» [1].

У ніч з 31.12.1646 на 1.01.1647 р. (11.01.1647 за н. ст.) Петро Могила полишив земне життя. Віддаючи шану своєму Пастирю, поклали Петра Могилу у Святій Софії. Поховали лише 19 березня 1647 р. «з великим

[1] Памятники, изданные Киевскою Комиссиею...– Т. 2.– С. 150–153.

собором народу християнського, відправивши звичную і вельце знатную церемонію в церкві Великого Успіння Пресвятої Богородиці Києво-Печерської лаври, в лівому криласі між двома стовпами»[1], як і заповідав великий митрополит. Прощальну промову «Поновлений жаль» виголосив студент Колеґіуму Петра Могили *Йосип Калимон.*

Отримання Академією офіційних прав вищого навчального закладу

Турботи Петра Могили про своє дітище не були марними. Колеґіум стає школою європейського рівня й набирає слави вищого закладу не лише в Україні, а й за її межами. Французький інженер Гійом Левассер де Боплан, який служив у польській армії, відвідавши Київ на початку 30-х рр. XVII ст., зауважив у своїх нотатках, виданих у 1651 й 1660 рр. в Руані (Франція) окремою книгою: при Братській церкві «є Університет, або Академія»[2].

Львівський підкоморій поляк В. Мясковський, описуючи зустріч Богдана Хмельницького з киянами в грудні 1648 р., занотував: «Увесь народ, який вийшов з міста, вся біднота вітала його. Академія вітала його ораціями і декламаціями як Мойсея»[3].

Петро Могила прагнув здобути для Могилянського колеґіуму статус вищої школи — офіційний державний документ. Але як ідеологічний осередок захисту українського православ'я, тобто як головна ланка духовності й формування національної свідомості українців, Колеґіум не міг отримати підтримки від правлячих кіл Польщі. Навіть король Владислав IV за всієї поваги до Петра Могили цього не зміг зробити. Коли 1633 р. він видав Петрові Могилі привілей про надання Колеґіуму прав вищої школи — Академії, великий коронний канцлер Жадзик і єпископ Холмський, підканцлер коронний Хома Замойський, як виразники волі польських правлячих кіл, що в Академії вбачали розсадник «української схизми», не приклали до привілею печатки. Таким чином, привілей не набрав юридичної ваги[4].


Іван Виговський, гетьман України

Наміри Петра Могили здійснив вихованець Могилянського колеґіуму гетьман України *Іван Виговський* (1616—9.03.1664). До Гадяцького договору, укладеного ним з Річчю Посполитою (16.09.1657) про входження України як Князівства Руського до

[1] Межигірський літопис (1608—1700) // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси...— СПб., 1888.— С. 96, 97.

[2] *Гійом Левассер де Боплан.* Опис України.— Пер. з франц.— К., 1990.— С. 28.

[3] Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х т.— М., 1953.— Т. 2.— С. 118.

[4] *Голубев С. Т.* Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII столетия.— К., 1901.— С. 7.

федеративної держави Речі Посполитої, було внесено пункт: «Академію Київську дозволяє його Королівська Милість і стани коронні установити, яка має користуватися такими прерогативами і вольностями, як і Академія Краківська» [1]. Тобто Києво-Могилянська академія отримала офіційно статус вищої школи. Цей договір був ратифікований у травні 1659 р. на Великому Варшавському сеймі у присутності короля Яна Казиміра і депутатів від різних станів, які заприсяглися «всі пункти, розділи, параграфи остерігати, сохраняти й виконувати, нічого не уймуючи» [2]. Згодом права Академії були підтверджені в угоді, підписаній королем Міхалом Корибутом Вишневецьким з гетьманом Михайлом Ханенком у грудні 1670 р., та царською грамотою Петра I від 26 вересня 1701 р.

Академія, успадкувавши ім'я Петра Могили, свого засновника, благодійника й покровителя, освітнього й духовного провідника, увійшла в історію під назвою Києво-Могилянської. Хто й коли присвоїв Академії це ім'я — невідомо. Так розпорядився час, історія, нащадки: зберегти пам'ять про людину, яка зробила все можливе і, здавалося, неможливе, щоб виплекати вітчизняну вищу освіту в інтересах народу в надзвичайно складних історичних обставинах. Академія гідно несла це ім'я, зберігаючи звання вищого навчального закладу й духовного центру України і всього православного світу. Її високоосвічена, конфесійно толерантна молодь захищала інтереси власної Вітчизни й Церкви — і на рівні міждержавних угод, і в ідеологічних змаганнях, і зі зброєю в руках. Закономірно, що були в історії Києво-Могилянської академії і яскраві сторінки, і спади, викликані воєнними лихоліттями, різними політичними обставинами. Але духовна енергія Києво-Могилянської академії не згасала. Києво-Могилянська академія, як зазначав М. С. Грушевський, а за нею все громадянство, в ній виховане, жило спадщиною Могили, його духом. Звідси величезне його значення в історії України і незвичайний пієтизм його пам'яті й імені.

Скарбниця мудрості і знань Петра Могили залишається невичерпною. До неї звертаються ті, хто прагне пізнати добу високого національного злету українців, їх пориву до незалежності, хто турбується про сьогодення й майбутнє України. Щорічно 31 грудня, у день смерті Могили, в Богоявленській церкві Братського монастиря відбувалася літургія й панахида. Збиралися професори й студенти Академії, все духівництво Києва й кияни, вірні пам'яті людини, ім'ям якої було названо цілу добу — добу визначних досягнень української духовності в галузі освіти, науки, культури, релігійного життя.

Минуло вже понад 400 років, як не стало Петра Могили. А нащадки зберігають пам'ять про великого митрополита, віддають йому шану. Ця традиція продовжується й сьогодні. 12 грудня 1996 р. Українською православною церквою Київського патріархату Петро Могила прилучений до лику святих, його ім'я включено до диптихів усіх 15 автокефальних Православних церков для вшанування.

---

[1] Гадяцька угода // Записки Наукового товариства ім. Тараса Шевченка.— Львів, 1909.— Т. 89.— С. 89—90.

[2] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России.— Т. 4 (1657—1659).— СПб., 1863.— С. 211—212 (далі: Акти ЮЗР).



4 КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ

Академічні тези Григорія Левицького. 1739

Організаційні засади

Києво-Могилянська академія ще до отримання офіційних прав вищого навчального закладу формувалася як вищий навчальний заклад не лише за змістом та обсягом наук, що викладалися, а й за організаційною структурою, правилами внутрішнього життя, самоврядуванням.

Ректор і префект Академії

В Академії були ті ж самі посади, що й у європейських вищих школах. Очолював Академію ректор. Ректор — «верховна влада в Академії» — був особою виборною. В Київській братській школі ректори Йов Борецький, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Спиридон Соболь, Хома Євлевич обиралися Братством, ним утримувалися і звітували перед ним про свою діяльність. Це відповідало статутам братств і братських шкіл.



Києво-Могилянська академія: Мазепин корпус, Богоявленський собор з дзвіницею, новий корпус (А. Меленського). 1840-ві рр.

Ректорів Лаврської школи, а згодом Колеґіуму Петро Могила настановляв сам, формально погоджуючи свій вибір з Братством і професорами Колеґіуму. Це: Тарасій Земка, Ісайя Трофимович-Козловський, Софроній Почаський, Леонтій Бронкевич, Ігнатій Оксенович-Старушич, Йосиф Кононович-Горбацький, Інокентій Ґізель.

З отриманням прав вищого навчального закладу в Академії згідно з правилами європейських університетів ректори обиралися всією корпорацією академічних учених. Це стало традицією і пізніше було закріплено академічними Інструкціями (Правилами чи Законами),

такими як «Leges Academicae docentibus et studentibus observandae...» 1734 р.[1] та наступних років. Розробляли Інструкції, як правило, самі ректори. Кожен наступний ректор мав право коригувати Інструкцію, доповнювати її або розробляти нову. Обирали ректора з числа професорів Академії, які гідно в ній потрудилися і проявили себе освіченими, дисциплінованими й доброчесними. Кожен із членів учительської корпорації мав право висувати своїх кандидатів й при цьому обґрунтувати свою пропозицію. Ректором ставав той, хто отримував більше голосів.

Обраного урочисто, по особливому «чину благословенія ректора или игумена училищной обители» висвячували в ректори й одночасно в ігумени[2] Братського Богоявленського монастиря в Братській Богоявленській церкві. На висвячення запрошувалися всі вчителі й «вся братія» монастиря, також вчене духівництво міста Києва — члени Консисторії, настоятелі монастирів тощо. Це можна пояснити тим, що вони здебільшого були вихованцями Академії і все, що відбувалося в ній, було їм не байдуже. Запрошувалися також студенти-богослови. Після висвячення ректору вручалися ставлені грамоти митрополита й гетьмана. Гетьманські грамоти надавалися лише при Іванові Мазепі, який мав незаперечний авторитет і право, за яким усі вищі посади, світські й духовні, погоджувалися, а потім стверджувалися гетьманськими грамотами. Іноді він сам рекомендував кандидатів на ректорську посаду. Так, 1701 р. ним було запропоновано обрати ректором Ґедеона Одорського, який не був ні вихованцем, ні вчителем Академії. Академічна корпорація, як і митрополит, погодилася. Треба сказати, Одорський був добрим ректором і в усьому підтримував гетьмана, за що 1711 р. був засланий царським наказом на Соловки. Показовою є грамота на ректорство Йоасафу Кроковському: «Варлаам Ясинскій, милостію Божіею православный архіепископ, митрополит Киевскій, Галицкій і Малыя Росіи... ныне по благоволенію Божію, по нашему же пастырскому благословенію, а по соизволенію, даному на письмі ясновельможного его милости господина Ивана Мазепы, гетмана... також де и по изволенном собраніи честных отец Братского монастыря, вручили есмы начал ректорства и игуменства Братского Кіевского пречестному в Бозі отцу Іоасафу Кроковскому... человіку благоразумному и побожному... Из монастыря Святософейского катедрального Кіевского, 1692, місяца генваря в 20 день, рукою своею»[3]. Обраний ректор приступав до своїх численних обов'язків. Саме він здійснював загальне керівництво навчальним процесом і, як ігумен, справами монастиря. В його руках були фінанси, матеріальні кошти, він здійснював зовнішні стосунки Академії: з місцевими адміністративними

[1] Leges academicae docentilus et studentilus observandae... // *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею.— К., 1856.— Ч. 1.— С. 102—108.

[2] З 1737 р. клопотанням архієпископа Київського Рафаїла Заборовського, що був тоді протектором Академії, ректорам надавався вже сан архімандрита.

[3] *Голубев С. Т.* Киевская академия в конце XVII и начале XVIII ст.— Примечания.— С. 54—55.

й судовими структурами, з гетьманським, царським і королівським урядами, з Київською консисторією і Синодом. Особливою турботою ректора був підбір викладачів, їх призначення на вищі посади, відповідальність за їхні ділові й моральні якості. Він інспектував і схвалював підготовлені викладачами курси лекцій, залучав їх до громадської праці, до виховних заходів. Двічі на тиждень ректор повинен був відвідувати класи філософії чи богослов'я, інші – за вибором, і здійснювати контроль «чому і як учать учителі», чи не запізнюються вони на лекції й не пропускають їх. Ректор мав право опитувати студентів, переглядати їхні екзерциції й окупації (шкільні та домашні праці), прослуховувати складені ними вірші, промови (орації й декламації) тощо. Від нього залежало переведення студентів у старші класи. Як правило, був присутній на диспутах, де студенти, філософи чи богослови, захищали тези своїх «малих дисертацій»; обов'язково читав курс богослов'я.



Стефан Калиновський, ректор Московської слов'яно-греко-латинської академії, архієпископ

Важливим обов'язком ректора було чинити в Академії «верховний суд». Він розглядав усі скарги на студентів, які надходили від магістрату, сотенних чи полкових канцелярій, від приватних осіб, найчастіше – від київських міщан, приймав рішення щодо тих студентів, які грубо й неодноразово порушили академічні правила, вчинили дії «супротиву правилам честі». Непорозуміння між викладачами й студентами розглядав префект, але вирішальною інстанцією був ректор. Конфлікти ж між викладачами й префектом улагоджував лише ректор.

Як ігумен чи архімандрит Братського Богоявленського монастиря ректор дбав про маєтності, їх правове закріплення за монастирем і Академією, розпоряджався прибутками, складав кошториси на «учену» та «неучену» братію, правив служби в особливо урочисті дні, відповідав за склад ченців, виконання ними обов'язків, їхню моральність.

Найпершим помічником ректора був префект. Його призначав ректор. Префект приймав студентів, «отведывал их память и остроумие», після чого зараховував до певного класу й передавав у руки наставників. Відповідав за дисципліну студентів, чинив «добронравніи увіщуванія», при потребі – й справедливий суд; наглядав за бурсами й будинками, де квартирували студенти, від учителів вимагав вести «реєстри акуратні» із зазначенням успіхів студентів у навчанні й поведінці. Готував атестати й свідоцтва, які підписував сам і давав на підпис ректорові, стежив за зовнішнім виглядом (чистота одягу, волосся і т. ін.) студентів та їх «учтивістю», шанобливим ставленням до ректо-

ра, учителів, священиків, товаришів-спудеїв, а також — до всіх за межами Академії. Обов'язки префекта фактично були безмежні. На нього покладалася відповідальність за виконання всіх пунктів академічних інструкцій. «Префект Київської академії, доброму керівництву якого повинні скоритися всі студенти всіх шкіл і навіть наставники оних, зобов'язується неодмінно і сам старанно дотримуватися та виконувати всі пункти і всіх академістів зобов'язувати їх виконувати» (з Інструкції 1734 р.).

Помічниками префекта були супер-інтендант із викладачів і сеньйори бурс із студентів, обов'язками яких був нагляд й управління бурсами.

17.09.1798 р. в Академії було створене Академічне правління під головуванням ректора. Членами Правління (Ректорату) були: префект, скарбник (економ), бібліотекар, діловод, комісар (відав справами постачання), два писарі із студентів, один або два вчителі як помічники. Збиралися один раз на тиждень, при потребі — й позачергово. Це був колеґіальний орган, який прискорював розв'язання справ, полегшував обов'язки ректора.

До того ж щосуботи вранці проводили нараду всі керівні особи академічної корпорації (щось на зразок Вченої ради). Протягом двох годин розглядалися важливі справи, пов'язані з навчальним процесом, заслуховувались студентські (філософів і богословів) «малі дисертації», інформація про прибулих і відбулих студентів, про стан лікарні, бурс, різні скарги. Урочисте засідання відбувалося щороку 22 грудня в день святої Анни (день ангела Галшки Гулевичівни). На цьому засіданні приймали нових членів до академічної корпорації, винагороджували учителів і студентів, які найбільш відзначилися у викладанні та навчанні. Зачитувалися й урочисто вручалися подяки від ректора, дарувалися цінні книги. 1806 р. було нагороджено 124 особи.

Викладачі Академії

Учителі, їх підготовка, підбір й утримання були особливою турботою ректорів Академії. До Братської школи й Колеґіуму учителями насамперед запрошували тих, хто здобув освіту за кордоном — в університетах Польщі, Чехії, Італії, Франції, Німеччини. Це: Йов Борецький, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Ісайя Трофимович-Козловський, Сильвестр Косов, Тарасій Земка, Ігнатій Оксенович-Старушич, які навчалися у Краківській, Замойській академіях, Вроцлавському, Люблінському університетах; Інокентій Ґізель — в Польщі й Англії; Йоасаф Кроковський, Теофан Прокопович — у Римі, Давид Нащинський, Симон Тодорський — у Магдебурзькій академії і т. ін. З часів протекторства митрополита Петра Могили склалася традиція направляти за кордон для поповнення знань і підготовки до викладацької

роботи кращих своїх вихованців коштом ректорів чи покровителів — митрополитів. Стипендії для навчання за кордоном надавали, окрім Петра Могили, ректори Варлаам Ясинський, Самуїл Миславський, Гавриїл Кременецький, митрополит Рафаїл Заборовський, гетьман Іван Мазепа.

Осягнувши науки й мови в іноземних університетах, озброївшись досягненнями педагогічної думки, просвітницькими ідеями, часом удостоєні вчених звань, навантажені книгами (Симон Тодорський привіз із собою півтонни книг), поверталися посланці до рідної Академії. Тут їм влаштовувався своєрідний іспит, де вони демонстрували свої знання, підтверджували отримані титули — докторські берети чи — як-то Стефан Яворський — звання «лавроносного поета», після чого запрошували їх на викладацькі посади.

В Академії з успіхом викладали й свої вихованці. Такими були добре відомий вчений, письменник і публіцист Йоаникій Ґалятовський, історик Теодосій Софонович, знавець класичних мов Лаврентій Горка, мовознавець і перекладач Яків Блонський, історик Леонтій Боболинський, учений, філософ Ґеоргій Кониський і багато інших.


Лаврентій Горка, єпископ

На викладацьку роботу до Академії запрошували й іноземців. Філософію у 1672—1678 рр. викладав митрополит Газький Паїсій Лігарид. 1742 р. клас синтаксими вів далматієць Євстахій Скерлетов. У 70-х рр. XVIII ст. французьку мову читали «природні французи» Маргасту де Зеємелір, П'єр де Коветт, П'єр де Брульйон, німецьку — Карл Феген, Йосиф Форінель.

Як і належало у вищих навчальних закладах, кандидати у викладачі повинні були відбути вибори. У виборах брали участь ректор і всі викладачі. Кожен мав право висувати свого кандидата, як і при виборах ректора.

До викладачів ставилися не лише високі фахові, а й морально-етичні вимоги. В Академічній інструкції 1734 р. спеціальним пунктом зазначалося: «Діячі науки завжди повинні служити для учнів високим взірцем... скромності, ввічливості, доброго виховання й освіченості, а також — прикладом не тільки внутрішньої чистоти душі, а й зовнішньої охайності тіла й одягу» [1].

Викладачі, відповідальні за вчинки, поведінку, манери своїх вихованців, повинні були, найперше, бути самі дисциплінованими. В Інструкції від 1764 р. за підписом ректора Самуїла Миславського й префекта Мельхиседека Орловського йшлося про те, що «Учителі кожного дня, прихо-

[1] Leges academicae docentilus et studentilus observandae... // *Асkоченский* В. Киев с древнейшим его училищем Академиею.— С. 102—108.

дячи в свою школу по визначеному сигналу, повинні впусте часу не втрачати, розважаючи учнів байочками або іншим яким непотрібним чином, а відразу приступати до справи» [1]. Далі перераховувалася низка вимог до викладачів: беззаперечно виконувати всі розпорядження ректора й префекта, без їхнього відома не пропускати заняття, обов'язково відвідувати диспути, вести учнівські «реєстри акуратні», ходити з учнями на прогулянки до Дніпра, а літнього часу — ще й у поле чи до лісу [2] і т. ін.

Як правило, учителі починали викладати в нижчих класах і разом зі своїми учнями просувалися до вищих. Ті, які приймали чернецтво, викладали і в богословському класі. По закінченні курсу їм надавався сан ігумена чи архімандрита одного з першокласних монастирів або та чи інша важлива церковна посада. Постійна зміна викладацького фаху була великим навантаженням. Працюючи, наприклад, у класі риторики, викладач одночасно мусив готувати курс філософії на наступний рік. Тобто треба було постійно працювати над собою, розширювати коло знань, набувати ерудиції.

Глибокі знання, різноманітні здібності в галузі літератури, історії, поезії, драматургії, математики, філософії, богослов'я, доброзичливе ставлення до вихованців — від граматиків до філософів й богословів — усе це викликало у студентів справжню повагу до своїх наставників і залишало добру пам'ять на все життя. Афанасій Лобисевич, який учився в Академії у 1747—54 рр., через 40 років по її закінченні в листі до свого колишнього наставника ректора Академії Георгія Кониського, а тоді архієпископа Могильовського, згадував: «Давно то було!.. Там тоді під рукою Вашого Преосвященства були: Щербацький [3] — високий талант в поясненні правил грецької мови; Нащинський [4], що ввів переклади й поезію російську; Максимович [5], краса іпостасі і гласа людського, муж двох світів й великої вченості; смиренномудрий Гирчич [6] і Ярошевський... Часто ми в бесіді (з Г. Політикою.— *Авт.*) згадували Ваше Преосвященство в Братській церкві за кафедрою... всерадісно нам віщаючого й захоплюючого, і часто там в сонмі всієї філософської й богословської юності у вчених дискусіях перемагаючого» [7].

---

[1] ІР НБУВ — Ф. 301 (КДА), 751.— № 5.

[2] Там само.

[3] Щербацький Георгій (бл. 1725—18.08.1754). Вихованець Академії, викладач грецької мови, поетики, риторики й філософії. Автор трагікомедії «Фотій», редактор грецької граматики Варлаама Лящевського (Лейпциг, 1746). З 1753 р. професор богослов'я Московської слов'яно-греко-латинської академії.

[4] Нащинський Давид. Див. с. 73 цієї книги.

[5] Максимович Манасія (р. н. невід.— 2.07.1758). Вихованець Академії. Послідовник Симона Тодорського. Викладав в Академії німецьку та єврейську мови, 1755—1758 — професор богослов'я й ректор Академії, визнаний богослов.

[6] Гирчич Хома (1720— р. см. невід.) — професор поетики й риторики в Академії, згодом — професор філософії Московської слов'яно-греко-латинської академії.

[7] Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси.— Вильна, 1807.— Т. 2.— С. 145.

Характеризуючи той дух, у якому зростали й гартувалися могилянці, відомий мовознавець, освітній і громадський діяч Ілля Тимківський писав у спогадах про Академію 1780-х рр.: «Тоді в нашім краї не було ще чути тієї високої істини, що шляхетній людині для себе, товариства й служби небагато науки потрібно. Ми росли серед голів, навчених не тільки в Києві, але й поіменно — в Кеніґсберзі, Лейпцизі, Лейдені, Геттінгемі, Оксфорді й Едінбурзі. Такі були глибоко шановані» [1].

Як бачимо, Києво-Могилянська академія, керуючись правами вищих навчальних закладів Європи, була самоврядним закладом. Вона обирала вільними голосами ректора й викладачів, мала власний суд, якому підлягали всі члени академічної корпорації й студенти, самочинно вирішувала справи з місцевою адміністративною владою й вищими державними структурами.

Протектори Академії

Постає питання, яку роль відігравали в академічному житті київські митрополити, її протектори. Вище зазначалося, що традиція опікуватися Київською братською школою, згодом Колеґіумом, була започаткована ще в часи Йова Борецького й Петра Могили. Обраний 1619 р. з ректорської посади ігуменом Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря, 1620 — митрополитом Київським, Галицьким і всієї Руси, Йов Борецький не полишав піклувань про Київську братську школу. Права і обов'язки Петра Могили як старшого братчика, «довічного опікуна й дозорці» Колеґіуму, були викладені в спеціальних Актах братства, які він підписав разом з братчиками. В наступні роки опікунство митрополитів над Академією стало вже традиційним, а з появою Синоду закріплене пунктами Духовного регламенту.



Варлаам Ясинський, митрополит Київський

Більшість київських митрополитів були вихованцями Академії, працювали в ній у свій час викладачами й ректорами. Добре знали її потреби, статут і навчальні програми. Всі опікуни-протектори більшою чи меншою мірою допомагали Академії матеріально, цікавилися, а іноді й втручалися в навчальний процес, підтримували Академію в її зносинах з царським урядом тощо. Внесок багатьох митрополитів у розвиток Академії був досить вагомим. Слід назвати таких опікунів,

---

[1] *Тимковский И. Ф.* Мое определение в службу, сказанное в трех частях (1785—1799) //Отдел рукописей Гос. библиотеки России (Москва).— Поток III.— № 11—25.— Л. 37.

як Йов Борецький, Петро Могила, Варлаам Ясинський, Рафаїл Заборовський, Самуїл Миславський, Ґеоргій Щербацький, Гавриїл Кременецький. Особливий вплив на життя Академії мав Петро Могила. Недаремно вона ввійшла в історію під іменем Києво-Могилянської. Певний час Академія іменувалася також Могило-Заборовською на честь свого опікуна й благодійника митрополита Київського Рафаїла Заборовського.

З утворенням Синоду всі школи, яким протегували митрополити чи інші вищі архієреї, були йому підпорядковані. Формально ці школи, в їх числі й Академія, не могли приймати важливих рішень без погодження з Синодом. Отож київським митрополитам часом доводилося сутужно — виконувати розпорядження Синоду і водночас відстоювати інтереси Академії, її права на самоврядування, проте переважна їх більшість гідно захищала інтереси Академії.

Незважаючи на протекторство митрополитів і підпорядкування Синоду, Києво-Могилянська академія до кінця свого існування залишалася загальноосвітнім світським вищим навчальним закладом, який забезпечував потреби суспільного життя України.

Матеріальне забезпечення Академії

У XVII ст. Києво-Могилянська академія існувала за рахунок прибутків від маєтків Київського Братського Богоявленського монастиря. Маєтності надавалися гетьманськими універсалами, дарувалися козацькою старшиною, православною шляхтою, церковнослужителями, міщанами, козаками й іншими благодійниками. Усі даровані маєтності записувалися на Братський монастир, який утримував Академію, а грошова підтримка, здебільшого ціленаправлено,— на бурсу, бібліотеку, будівництво, хворих студентів, стипендії тощо.

Гетьмани України — благодійники Академії

Як уже зазначалося, значну матеріальну підтримку надали Братській школі при її заснуванні Галшка Гулевичівна, гетьман Війська Запорозького Петро Конашевич-Сагайдачний. Фактично утримував на свій кошт Колеґіум його протектор митрополит Петро Могила. На прохання Петра Могили король Владислав IV надав два привілеї в травні 1638 р. і в червні 1640 р., за якими до Братського Богоявленського монастиря приєднувалися дві київські церкви, відібрані свого часу уніатами — Воздвиженська (Андріївська) й Трьохсвятительська з усіма маєтностями, островом Влуків й сіножатями біля Вишгорода. Дбав про освітній і духовний потенціал київського Колеґіуму гетьман України Богдан Хмельницький. 1651 р. його універсалом володіння ліквідованого в Києві домініканського монастиря були передані Києво-Братському училищному монастирю «...на поправи і виживлення... особливо — село Мостища над річкою Ірпінем й над річкою Котором зі всіма приналежними ґрунтами, полями, сіножатями, борами, лісами і всіма млинами...

в спокойноє управленіє». 1654 р. Богдан Хмельницький звернувся до царя Олексія Михайловича з проханням підтримати Братський монастир, «де нині училище... з якого багато вийшло чесних, розумних і тобі, великому государеві нашому, твоїй царській величності, на службі придатних».



Богдан Хмельницький, гетьман України

1656 р. Богдан Хмельницький надає універсал Братському монастиреві на села, що належали раніше єзуїтам: Ксавери, Мухоїди, Плесецьке, Чорногородка, Сарновичі, Обиходи і Базар. Крім того, неодноразово дозволяв ситити і продавати на свята мед (що було відчутною статтею прибутків Братського монастиря) на користь Академії [1].

Підтримували Академію матеріально також гетьмани України: Юрій Хмельницький, Іван Виговський, Іван Самойлович, Іван Мазепа, Іван Скоропадський, Данило Апостол.

Серед гетьманів найбільшим благодійником Києво-Могилянської академії був *Іван Мазепа* (20.03.1639–22.09.1709). Народився в шляхетській козацькій родині Степана Мазепи та Марини Мазепи з шляхетського козацького роду Мокієвських у с. Мазепинці Київського воєводства, тепер Білоцерківського району Київської області. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії, вірогідно в 1650–1657 рр. Навчався артилерійській справі у м. Девентер (Голландія), потім – у Варшавському єзуїтському колегіумі, 1666–68 рр.– здобував науку у Франції, Італії, Німеччині. Окрім української, польської, латинської, чудово знав французьку, італійську й німецьку мови. Служив у війську гетьмана Петра Дорошенка, потім – Івана Самойловича. У серпні 1687 р. обраний на Коломацькій раді гетьманом. Як державний діяч доклав багато зусиль до об'єднання українських земель в одній державі, створення регулярного війська, стабілізації суспільного життя після часів Руїни. Дбав про піднесення освіти, науки, мистецтва. Особливо опікувався Києво-Могилянською академією, в якій вбачав потужний інтелектуальний арсенал для України, її незалежного майбуття. Передав Академії з геть-



Іван Мазепа, гетьман України

[1] Документи Богдана Хмельницького (1648–1657).– К., 1961.– С. 355–357.

манських володінь с. Бельмачівку, села в Остерській сотні: Позняки, Карпилівку з присілками Косачівкою й Лутавою, сільце Виповзів й Остерську греблю з млинами, с. Стайки з присілком Стрітівкою[1]. Всі маєтності Академії було закріплено спеціальним універсалом гетьмана й документами київського маґістрату, скріплено царськими грамотами. Студентам Академії гетьман надавав щороку 1000 золотих на стипендії, утримання бурс, бібліотеки, поповнення її книгами. Сам часто відвідував лекції й диспути, спілкувався з викладачами й студентами латиною, дарував книги, а церквам Академії — ікони й інше дорогоцінне начиння. На місці старої дерев'яної Богоявленської церкви збудував чудовий, у стилі козацького бароко, мурований собор, що став окрасою не лише Братського монастиря, Подолу, а й усього Києва (висаджений у повітря за наказом радянської влади у 1935 р.). При Мазепі, якого професори та студенти назвали «прамислителем і благодітелем Академії», кількість студентів сягнула 2000 осіб. На його честь Академія була названа Могило-Мазепинською. Після поразки повстання проти імперської політики російського царя Мазепа змушений був полишити Україну. Помер і похований в с. Варниця біля м. Бендери (Молдова), згодом труну його перенесли до м. Ґалац (тепер Румунія). Пізніше могилу розорено, прах знищено, ім'я старанно викорінювалося з пам'яті народу, але, як писав наступник Мазепи гетьман Пилип Орлик, «ім'я славного гетьмана Івана Мазепи вічно житиме в пам'яті нашого народу, бо він хотів дати йому змогу розвинути у повній свободі всі його безмежні можливості».

Втіленням зримої пам'яті про славного гетьмана України Івана Мазепу в сучасній Києво-Могилянській академії є збудований ним у 1703—1704 рр. новий навчальний корпус для студентів, відомий як Мазепин. Бачив його гетьман двоповерховим палацом наук і мистецтв



Будівля Академії, зведена І. Мазепою. Реконструкція архітектора Г. Павлуцького за гравюрою Івана Мигури

з домовою студентською церквою. Але проект був втілений в життя не повністю. Цар Петро І заборонив зводити в Україні «каменного строения здания». Вся цегла й придатний для будівництва камінь

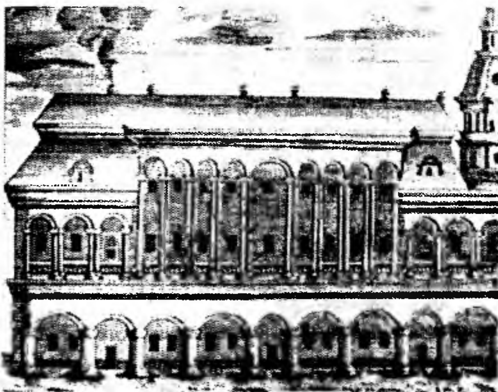
[1] Памятники...— Т. 2.— С. 300—303; див. також: *Мухин Н. Ф.* Киево-Братский училищный монастырь. Исторический очерк.— К., 1893.

направлялися на будівництво Києво-Печерської фортеці й нової столиці Росії Санкт-Петербурга.

Будівництво Мазепиного корпусу припинилося після зведення першого поверху. Завершив будівництво Мазепиного корпусу покровитель Академії, її вихованець митрополит Київський *Рафаїл Заборовський* (1676–22.10.1747). Після закінчення Академії працював у Московській слов'яно-греко-латинській академії. Був обраний єпископом і членом Синоду. Відкрив у м. Пскові слов'яно-латинську школу. 1731 р. повернувся в Україну як архієпископ Київський (з 1743 – митрополит). Найбільшою турботою його була Академія. Склав Інструкцію (1734), поліпшив навчальний процес, матеріальне забезпечення викладачів і студентів, збудував нову бурсу. Разом із запрошеним з Петербурга архітектором Й.-Г. Шеделем розбудовує Мазепин корпус, на що поклав власних 1640 рублів. 17 липня 1739 р. Мазепин корпус уже як двоповерхова споруда був ним освячений, а 11 листопада 1740 р. за н. ст. освячена і його Конґреґаційна Благовіщенська церква. Це була найкраща палацова споруда Києва. Разом з Богоявленським собором вони складали головний архітектурний ансамбль Подолу. Турботи Заборовського гідно оцінили сучасники. На його честь Академія тривалий час називалася Могило-Заборовською.



Рафаїл Заборовський, митрополит Київський



Будинок Академії після розбудови Рафаїлом Заборовським

Здавалося, Братський монастир й Академія могли жити безбідно. Проте деякі з перелічених маєтностей були досить дрібними, деякі, що були на Правобережній Україні, за територіальним поділом України між Польщею та Росією відійшли до Польщі. Тому ректори Академії та її протектори митрополити шукали нові джерела прибутків.

Царське «жалування»

1694 р. царський уряд призначив Академії 50 руб. і 50 чвертей жита «царського жалування» щорічно. 200 руб. щорічно повинен був видавати Академії також Військовий Малоросійський скарб Малоросійської колегії. Ці кошти становили досить мізерну частку її загальних витрат, кошторис якої визначався царським урядом. Так, наприклад, 1767 р. загальна сума витрат Малоросійської колегії становила 186 778 руб. З них на штат канцелярії Малоросійської колегії — 25 083 руб., на поштову службу київського тракту — 3949 руб., на стіл його величності (графа Рум'янцева П. О.— *Авт.*) — 4000 руб., вдові полковника, графині Дебельменовій — 300 руб., полковниці Лановій — 1000 руб. і т. д. А на Академію — лише 200 руб. [1] Цього було явно недостатньо. Протектор Академії, митрополит Київський Рафаїл Заборовський надавав щорічно на викладачів 160 руб. власних коштів, що розподілялися залежно від «достоїнств школи», тобто класу, який вів учитель. Крім того, на користь викладачів він віддав частину прибутків кафедральної канцелярії — гроші за «вінцеві пам'яті» (церковні документи про одруження) або, як їх називали, «квєтові» з Київської єпархії — від 30 до 65 руб. на рік й частину прибутків тих монастирів, у яких деякі викладачі були «постриженцями». Харчувалися викладачі за рахунок Братського монастиря, при цьому їх «стіл» був досить «не скудний». Все решта — одяг, взуття, книги купувалися за рахунок митрополичої скарбниці. Дещо мали викладачі від підношення батьків «учнів знатного чина» — «решпектів», котрі студенти привозили після канікул, а також підносили на Різдво, Великдень й інші свята. І все ж викладачі часто виявляли незадоволення, зокрема харчуванням. Так, 1761 р. вони подали скаргу митрополитові на ректора (він же ігумен Братського монастиря) Давида Нащинського про те, що він більше приділяє уваги «невченій братії», а їх тримає на «скудном довольствіи». Яким було це «скудне довольствіє», дізнаємося з доповідної Нащинського: «...префекту риби свіжої дається по чотири порції завжди, риби в'яленої — стільки ж, якщо немає свіжої. Окрім того, дається борщ, каша й інші страви, хліба — два на день 8-фунтових, а в свято ще й чотири булки. Пива по 7 кварт на день, олія дається в середу і п'ятницю по півкварти, а масло — в скоромні дні по півфунту. Горілка дається на початку школи (учбового року), у свято Різдва і Паски, також — по закінченні школи. Лікери — по вимозі, меду — по кварті, солі — 5 гусок (стовпців) на тиждень, сиру, яєць — в залежності від кількості їх в монастирській трапезній. Свічки — 500 на рік. Дров стільки, скільки потрібно. Блюда й тарілки даються. Коляска з кіньми — коли потрібно» [2]. Зрозуміло, що нестачі в харчах не було. Швидше викладачів не задовольняла їх залежність від монастиря.

---

[1] РГАДА (Москва) — Ф. 13.— Оп. 2 — Спр. 22.— Арк. 209, зворот.

[2] Цитується за: *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею.— Ч. 2.— К., 1856.— С. 520—521.

1742 р. митрополит Рафаїл Заборовський звернувся до Синоду з клопотанням про призначення постійного жалування викладачам: «Прошу учителям Києво-Братського училищного монастиря відповідно до учителів Московської академії вчинити у жалуванні милостиве опридіЛення, зважаючи на те, що численними її імператорської величності указами для посилання в різні місця завжди потребуються наші учительні люди». Проте Синод відмовив.

Підтримка Академії її вихованцями

1766 р. видано царський указ, який дозволяв високим посадовим ченцям — ігуменам, архімандритам й іншим вільно розпоряджатися своїми коштами. Вихованці Академії отримали нагоду допомогти своїй alma mater. 1771 р. Варлаам Лящевський, архімандрит Донського монастиря, надав Академії 4000 руб., відсотки з яких мали йти на утримання викладачів єврейської й грецької мов, 1776 р.— ще 3000 руб. на бідних студентів. Варлаам Баранович, двірцевий священик, ігумен Московського Іоана Златоустого монастиря — 7320 руб., відсотки з яких призначав на утримання бурсаків [1].

Щедрі внески на Академію і її студентів зробили митрополити київські Ґеоргій Щербацький, Гавриїл Кременецький. Останній — 73 500 руб., з них на бурсу й шпиталь — 44 000 руб. Щорічні відсотки з них (2200 руб.) розподілив так: 1500 — на утримання найбідніших студентів, 500 — на академічну бібліотеку й лікування хворих, 200 — на Трьохсвятительську богодільню. Трохи раніше, 1768 р., подарував студентам два календарі та 100 Катехізисів й 400 рублів на ікони Богоявленській церкві, а по заповіту — всю свою бібліотеку.

Не забували про Академію й інші її вихованці. У реєстрі «Благодетели Киевской академии», складеному наприкінці XIX ст., згадуються: Василь Рубан, письменник й видавець; Григорій Козицький, викладач філософії й мовознавства С.-Петербурзької АН; філософ Григорій Сковорода, майор Яким Сулима, доктор медицини Костянтин Щепін, канцлер Росії Олександр Безбородько, граф Микола Рум'янцев, граф Петро Завадовський, міністр народної освіти Росії [2] та багато інших.

Любили свою вищу школу, її «тружеников науки» й підтримували чим могли й прості кияни. Слідом за Галшкою Гулевичівною допомогу школі надали: її сестра Анна Гулевичівна, кияни Петронелла Вороничівна Данилова Голубова та Іван Татарин подарували Колеґіуму свої ділянки землі, що прилягали до його меж, київський полковник Василь Дворецький — кілька власних «дворових місць», житель Івангорода Данило Чернець надав Братству «двір з огородом і полями, з гаями і сіножатями, пасікою і ставком» і т. ін.

Таким чином, матеріальний стан Академії в різні часи її існування був різним. Він залежав від суми прибутків з маєтностей Братсько-

---

[1] Акты и документы... Отд. 2.— Т. 3.— С. 344 та ін.

[2] ІР НБУВ. — Ф. 160.— Спр. 272.

го Богоявленського монастиря, коштів від Малоросійської колеґії, «царського жалування», пожертвувань благодійників.

1786 р. в Україні було проведено секуляризацію церковних земель. Києво-Братський монастир, як й інші, втратив свої маєтки. На утримання Академії було виділено з державних казенних коштів 9 тис. руб. (500 із них йшли на утримання Переяславської семінарії), а з 1797 р. ця сума зросла до 12 тис. руб. на рік. Викладачі були переведені на штатний оклад від 50 до 350 руб. на рік.

Навчальний процес

Академія довгий час була єдиним вищим загальноосвітнім навчальним закладом України, Східної Європи, всього православного світу. Обсяг та зміст навчання й організація навчального процесу були подібні в ній до польських й західноєвропейських колеґіумів й академій.

Повний курс навчання в Академії тривав дванадцять років. Всього викладалося за цей час 30–32 предмети. Вони вивчалися в ординарних й неординарних класах, які ще називали школами. Ординарних класів було вісім, з другої половини XVIII ст.– сім. До них належали чотири *граматичні* – фара (від лат. світло), інфима (від грец. найнижчий), граматика й синтаксима. За ними йшли класи поетики (піїтики), риторики, філософії та богослов'я. Неординарні класи: грецької, польської, німецької, французької, єврейської і російської мов; історії й географії; математики: чистої – алгебра й геометрія та змішаної – оптика, діоптрика, фізика, ґідростатика, ґідравліка, цивільна та військова архітектура, механіка, математична хронологія; клас музики й нотного співу, класи малювання, вищого красномовства, сільської та домашньої економіки й медичний клас.



Студенти на лекції.
Гравюра Никодима Зубицького. 1760

Кількість неординарних класів, як і предметів, не була постійною. Змінювався іноді й термін навчання в ординарних класах.

У перших чотирьох класах Академії – фарі, інфимі, граматиці й синтаксимі вивчалися мови: церковнослов'янська, руська (українська), грецька, латинська і польська. У фарі, який по суті вважався підготовчим,

вчили читати й писати слов'янською, латинською та грецькою мовами. В інфимі учні призвичаювалися уже до перекладів з іноземних мов на руську (українську) й навпаки та розмовляти латинською мовою. У граматиці відповідно вивчали граматику згаданих мов і училися розмовляти латиною. В синтаксимі, окрім граматичного розбору речень, читання та використовування для вправ уривків з античних авторів в оригіналі – Іустина, Цезаря, Целларія – вивчали ще й Катехізис, арифметику, геометрію й нотний спів та інструментальну музику.

Мовна підготовка

Особливої уваги надавалось латинській мові. Ще 1649 р. патріарх Єрусалимський Паїсій, відвідавши Київський колеґіум, писав, що в ньому є вчителі «високого мистецтва», які навчають ґречну молодь «слов'янській мові, як властивій і латинській, як необхідній тим, що живуть між латинянами...» [1]. Володіння латинською мовою було не лише ознакою освіченої людини того часу, але й відкривало шлях до пізнання античної культурної спадщини й сучасної європейської науки. Латина була мовою науковців, письменників, поетів, судової справи, міжнародного спілкування. Викладання в університетах Європи велось латинською мовою. Всі вищі науки, починаючи з поетики, в Києво-Могилянській академії викладалися також латинською мовою. Нею послуговувалися на диспутах, писали твори. Вивчали латинську мову в Академії переважно за підручником португальського автора Еммануїла Альвара «Institutionum linguae latinae», найбільш популярного в Європі. З другої половини XVIII ст.– ще й за Піарською граматикою, видрукуваною у Варшаві. 1765 р. з'явилася «Gramatica Latina a regulus...», підготовлена могилянськими вченими. Вона замінила «темну», тяжку для сприймання граматику Альвара.


Тимофій Щербацький, митрополит Київський

З метою швидкого опанування латинської мови учителів зобов'язували говорити з учнями виключно латиною, а учні повинні були розмовляти нею не лише з наставниками, але й між собою і не тільки в школі, але й удома чи в бурсі. Це правило було записане навіть у пункті 7 Академічної інструкції 1734 р. й наступних. Прізвище того, хто порушував це правило або припускався помилки, вносилося до калькулюсу (від лат. обрахування) – довгого аркуша паперу в футлярі, і порушник мав носити його із собою, аж поки хтось інший не порушував правила, тоді йому передавався калькулюс. Найгірше було останньому, кому доводилося з ним ночувати.

---

[1] Пам'ятники... Т. 2.– С. 190–191.

Вранці аудитори на уроці латини доповідали, що калькулюс ночував у пана N і бідолашний dominus, окрім сорому, повинен був отримати ще й покарання.

Академія прославилася як відомий осередок латинознавства. Її випускники вільно розмовляли й писали латиною, виголошували орації, писали листи, вели каталоги бібліотек. Латинська мова проникла в побут і в офіційне життя. Цікавим з цієї точки зору є лист до царя від 30.05.1667 р. київського воєводи П. В. Шереметьєва: «Пишут к нам, холопам твоим, из Белой Церкви комендант и из иных мест полковники и всяких чинов люди о разных делах польским и латинским письмом, то же и боярин и верного Войска Запорозкого гетман Иван Мартынович Брюховецкий и полковники к нам, холопам твоим, в листах своих пишут многие слова латинские, а у нас, холопов твоих, переводчика нет, и мы... против латинских слов ответ не пишем, а о переводчике вели нам указ учинить, чтобы в твоих делах какой порухи не учинилось, а нам бы, холопам твоим... в опале не быть» [1].

Значна увага приділялася грецькій мові (хоча час від часу за браком кваліфікованих викладачів вона не викладалася). Грецька мова була для вчених Академії ключем до вивчення богословських християнських джерел за оригіналами, до опанування греко-візантійської культурної спадщини. Саме з Академії у XVII—XVIII ст. вийшли такі визначні елліністи, як Єпіфаній Славинецький, Арсеній Сатановський, Симеон Полоцький, Симон Тодорський, Варлаам Лящевський, Микола Бантиш-Каменський та інші.

Гідне місце посідала в Академії також польська мова, яка у XVI—XVII ст. в Україні була державною мовою «мовою не лише освіченої верстви, але й відігравала роль літературної мови» [2]. Дослідник польськомовної літератури письменників кола Академії, польський вчений Ришард Лужний, наприклад, про Лазаря Барановича писав, що творив він польською, «легко й уміло віршував», а польська мова Теофана Прокоповича «...є така плавна, місцями багата й смілива, вільна від схильності макаронізування, що можна вважати його творчість серед кращих зразків літератури польської» [3]. Вивчалася польська мова також у XVIII ст., що було зумовлено наявністю великого пласту польськомовної літературної спадщини й, значною мірою,— традицією. Підручники запозичувалися з Польщі. 1791 р. професором Академії Максимом Симигиновським підготовлена академічна «Грамматика польская...». Чимало письменників, вихідців з Академії, писали свої твори польською мовою — Сильвестр Косов, Петро Могила, Лазар Баранович, Йоаникій Ґалятовський, Данило Туптало (Димитрій Ростовський), Стефан Яворський, Лаврентій Крщонович та ін.

---

[1] Акты ЮЗР. — Т. 6 (1665—1668).— СПб., 1869.— С. 207—208.

[2] *Łużny R.* Pisarże kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska.— Kraków, 1966.— S. 13.

[3] Там само.— С. 110, 128, 138—139.

Впровадження нових мов

В Академії було закладено наукову основу вивчення іноземних мов — грецької, німецької, французької, староєврейської. Цьому значною мірою сприяло навчання студентів Академії в тогочасному світовому центрі східного мовознавства — Магдебурзькій академії (м. Галле, Німеччина) та інших університетах Європи. Коштами Академії в Галле навчалися такі відомі лінгвісти, як Симон Тодорський, Варлаам Лящевський, Давид Нащинський. Після повернення вони працювали викладачами іноземних мов в Академії.



Симон Тодорський

1738 р. за розпорядженням Рафаїла Заборовського в Академії відкрито спеціальні класи грецької, німецької та єврейської мов. Перша викладалася три роки, дві інші — по два. Їх засновники й викладачі зарекомендували себе як висококласні філологи та послідовники й поширювачі просвітницьких ідей.

Симон Тодорський (1701–21.02.1754). Навчаючись в Галле, блискуче оволодів грецькою, арабською, халдейською, єврейською й німецькою мовами. Познайомився з німецькими просвітниками, перекладав їхні твори російською. Після повернення в Академію 1738 р. викладав у щойно заснованих класах грецьку, німецьку, єврейську мови. За наказом імператриці Єлизавети 1742 р. його забрано до Петербурга. Очолив групу могилянців, які виправляли на основі грецьких та єврейських першоджерел застарілу церковнослов'янську Біблію. Їх праця вийшла у світ 1751 р. й дістала назву Єлизаветинська Біблія. Водночас Тодорський був духівником спадкоємців престолу — Катерини II й Петра III, навчав їх російської мови, навертав у православ'я. Згодом він — радник Синоду, єпископ Псковський і Нарвський.



Варлаам Лящевський

Варлаам Лящевський (бл. 1704–28.07.1774). Наступник і послідовник Тодорського, з 1753 р.— ректор Московської слов'яно-греко-латинської академії. Також працював над перекладом Єлизаветинської Біблії. В Академії викладав грецьку, німецьку, староєврейську мови й філософію. За характеристикою сучасників

«искусный и известный человек». Уклав з урахуванням лекцій Тодорського граматику грецької мови «Libri artis institutionum linguae Graecae...» («Книга мистецтва настанов з грецької мови». Вроцлав, 1746). Кілька разів перевидавалась у Лейпцигу з деякими доповненнями Ґеоргія Щербацького, згодом Миколи Бантиша-Каменського. Ця граматика була найулюбленішим підручником грецької мови в Україні й Росії аж до першої половини XIX ст.

Давид Нащинський (31.01.1721–5.05.1793). Навчався в Академії, Магдебурзькому й Кенігсберзькому університетах. Викладав в Академії німецьку, єврейську мови, піїтику, риторику, філософію і богослов'я. У 1758–61 рр.– ректор. Переклав для студентів німецьку граматику Лангія. Відома в Академії на цей час була також граматика Й.-К. Готшеда. 1755 р. висвячений на архімандрита Слуцького Троїцького монастиря (Білорусь).

Яків Блоницький (27.01.1711–14.04.1774). Був учнем С. Тодорського. Викладав у Московській слов'яно-греко-латинській академії грецьку мову. Уклав для студентів «Коротку грецьку граматику» (1743). Працював у Петербурзі над виправленням слов'янського тексту Біблії. 1751 р. таємно подався до Греції на Афон, удосконалював знання грецької мови. Склав два словники: «Лексикон еллино-славенскій» та «Лексикон славено-еллино-латинскій». 1761 р. повернувся до Києва, працював над «Грамматікою новою старого и славного языка славенского» й уклав «Латино-славенскій лексикон». Останній мав 42 тис. вокабул.

Серед випускників-могилянців відомими викладачами вищезгаданих мов були також Іван Самойлович, Анатолій та Інокентій Ставицькі, Яків Рубан, Іриней Фальковський та інші.

Вивчалася в Академії і староєврейська мова. Ця традиція була закладена ще Петром Могилою. Студії з історії народів, їх мов і культур були характерними майже для всіх університетів ренесансної й постренесансної доби. Високоосвіченою вважалася людина «трьох світів», трьох мов (homo triam lingarum) – латинської, грецької й єврейської. Як зазначають дослідники, українські вчені кола Академії у своїй науковій і викладацькій роботі користувалися текстами гебрайської Біблії, П'ятикнижжям, Соломоновими псалмами, творами єврейських мислителів – Йосифа Флавія й ін.[1]

Але тривалий час єврейська мова викладалась несистематично й нерегулярно, нерідко вчителями були студенти-богослови. Перший систематичний курс єврейської мови в спеціально відкритому 1638 р. класі прочитав перший професор гебраїстики в Академії Симон Тодорський за посібником свого вчителя з Галле Йогана-Генріха Міхаеліса «Acinvici Machaelis ex hermanio in latina idioma» й рекомендував його студентам у своєму перекладі. Кваліфікованими викладачами цієї мови були також Варлаам Лящевський, Костянтин Крижанівський, Давид Нащинський, Дмитрій Іванишів та ін. Варлаам Лящевський,

[1] *Нічик Валерія.* Симон Тодорський і гебраїстика в Києво-Могилянській академії.– К., 2002.– С. 15, 17, 18.

вже будучи архімандритом Московського Донського монастиря, переказав Академії 4000 руб. на утримання вчителів єврейської мови.

1753 р. в Академії за сприяння її протектора митрополита Тимофія Щербацького відкрито клас французької мови. Студенти навчалися за «Граматикою Пеплера», надрукованою в Берліні. Для кращого засвоєння французької мови (як і німецької) було відкрито так звані практичні класи, де студенти оволодівали лише правильною вимовою (пронунцією). Викладачами до цих класів Академія залучала французів чи німців. Це: П'єр де Брульйон, Маргасту де Зеємелір, П'єр де Коветт, Карл Ремер та ін. Цікаво, що помічниками їх призначалися студенти, які добре володіли французькою чи німецькою мовою. Зокрема, відоме ім'я Івана Чернявського, студента, який викладав разом із П'єром де Брульйоном (1789 р.). 1794 р. у зв'язку з революційними подіями у Франції французький клас було закрито, але вже 1798 р. поновлено.



Будинок ректора Академії і сонячний годинник.
Друга пол. XVIII ст.
Сучасний вигляд

Навчалися в класах іноземних мов студенти трьох останніх класів, тобто 2–3 роки. Особливо багато було їх у класах німецької і французької мов. Випускники Академії із знанням цих мов завжди були бажаними у навчальних закладах, в АН Петербурга, Малоросійській колегії, у посольствах тощо. Староєврейська мова була спочатку обов'язковою для всіх, згодом викладалася лише студентам-богословам і бажаючим.

1751 р. в Академії було відкрито класи російської мови, російської поезії та риторики. Студенти вчилися за підручниками «Российская грамматика» й «Риторика» Михайла Ломоносова та «Поэзия и пиитические правила» Апполоса Байбакова. Росія завжди потребувала високоосвічених випускників Академії. За численними царськими указами й розпорядженнями Синоду могилянці працювали в Росії перекладачами, викладачами, організаторами шкіл і церковного життя тощо. Все це зумовлювало інтерес в Академії до російської мови. Але поступово вивчення російської мови стало складовою загального процесу русифікації Академії, а низка царських указів про заборону української мови довершила цей процес.

Українська книжна (літературна) мова

Церковнослов'янська (слов'янська) мова, яка «була для неї (Русі) мовою вченості й розумової праці» [1], якою було створено багату книж-

[1] *Костомаров Н. И.* Исторические монографии и исследования.– Т. 3.– СПб., 1867.– С. 202.

кову спадщину, світську й релігійну, від X до XVII ст., була надзвичайно шанованою в братських школах, пізніше у Колеґіумі й Академії. Але вона була далекою від української розмовної мови, нелегкою для розуміння її людьми звичайними, невченими. Перехідним етапом до неї була так звана словеноруська, руська (українська) мова. Більшість дослідників мовної ситуації в Україні (М. Возняк, П. Житецький, М. Петров, І. Білодід та ін.) дійшли висновку, що XVII ст. було добою слов'янської і руської мов. Поступово формується українська книжна (літературна) мова. Академічні вчені не створюють якоїсь нової літературної мови, а беруть за основу українську народну, насичують її українськими науковими, літературними термінами – філософськими, історичними, юридичними, богословськими тощо, обмежують вживання церковнослов'янізмів, латинізмів, полонізмів. Українська книжна мова утверджується насамперед у творчості письменників, перекладачів. Розпочалося це в період, який ми розглядаємо, з перекладів Святого Письма [1]. В Академії вже на початку XVII ст. книжною українською мовою створені «Вѣршѣ на жалосный погреб ... Петра Конашевича Сагайдачного» (1622) Касіяна Саковича, «Євхаристиріон» (1632) Софронія Почаського, «Требник» (1646) й інші праці Петра Могили, «Мир з Богом людині» (1669) Інокентія Ґізеля, твори Йоаникія Ґалятовського, Теодосія Софоновича, Лазаря Барановича, Данила Туптала. Впродовж майже століття, починаючи від Петра Могили до остаточного підпорядкування Української церкви московським патріархатом (1686), згодом – Синодом (1721), українською мовою правлять служби Божі, пишуть деякі богослужебні й богословські праці теологи й духовні письменники, що вийшли з Академії. Теоретичне вітчизняне мовознавство пов'язане з іменами вихованців і діячів Академії: Лаврентія Зизанія, Мелетія Смотрицького, Памви Беринди, Єпіфанія Славинецького, засновника нової української граматичної традиції Олександра Павловського. Вони заклали основи вітчизняної лінгвістики, також лінгвістики слов'янських країн. Під впливом і на ґрунті «Лексикона славеноросского» Беринди й «Грамматики словенської» Мелетія Смотрицького створено низку праць з теорії мови й лексикографії, зокрема Михайла Ломоносова, польського вченого Маріана з Яслиськ, волоського Мардарія з Козії, шведського Спарвенфельда [2] й інших.



Професорська кафедра

1654 і 1686 рр. відкрили шлюзи русифікації України. Але ще довго в культурному житті України XVIII ст. завдяки Академії переважала

---

[1] Див. розділ 2 цього видання.

[2] *Німчук В. В.* Києво-Могилянська академія і розвиток української лінгвістики XVII–XIX ст. // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів. Зб. наук. праць.– К., 1988.– С. 61–70.

українська мова. Прикладом є праці козацьких літописців Самовидця, Самійла Величка та Григорія Граб'янки, твори «Владимер» (1705) і «Похвала Дніпрові» Теофана Прокоповича (опубл. 1733), численні вірші Івана Величковського, Климентія Зіновієва, Митрофана Довгалевського, згодом літературні та історичні праці Ґеоргія Кониського, Стефана Лукомського, Петра Симоновського, Семена Дівовича, Афанасія Лобисевича, Григорія Політики.

І це незважаючи на низку заходів Московського царства, згодом Російської імперії з метою зламати українство, добитися, «дабы народ малороссийский не почитал себя отличным от великороссийского». В їх числі укази про заборону друку (з 1720 р.), а пізніше – і викладання українською мовою. З 1784 р. Академії суворо забороняється читати лекції «сільським діалектом» (тобто українською мовою), «рекомендується» – лише російською і обов'язково, наказував митрополит Самуїл Миславський, «с соблюдением выговора, который наблюдается в Великороссии». А викладачів було попереджено, що за невиконання цього розпорядження їх з Академії буде звільнено. Дехто пішов добровільно.

Всупереч офіційній політиці царського уряду, господарюванню в Україні російських воєвод, присутності російського війська в українських містах, функціонуванню першої і другої Малоросійських колеґій, появі царських указів про заборону друку українською мовою – українська літературна мова закріплюється в державних установах Гетьманщини – Генеральній військовій канцелярії, Генеральному суді, полкових і сотенних канцеляріях тощо. Нею пишуть судові акти й гетьманські універсали, хроніки, літописи, щоденники, листи, твори. Так, Афанасій Лобисевич 1794 р. посилає архієпископу Білоруському Ґеоргію Кониському свій твір «Вергілієвих пастухів в український кобеняк перелицьованих» й при цьому зазначає, що почав писати українською мовою свідомо «для честі нації, матері нашої, що завжди природою й ученістю людей великих мала», й додає: «У кожного наріччя своя краса, а ще коли дим вітчизни солодкий, то цей рідний аромат думок найсолодший» [1].

Закінчуючи навчання, вихованці Академії вливалися в суспільне життя – працювали вчителями, писарями, державними службовцями, ставали співаками й музикантами, відправляли служби, декотрі вели мандрівне життя (мандрівні, або мандровані дяки), навчали дітей, ходили з вертепами, ставили вистави, інтермедії. Спілкувалися здебільшого українською мовою, збагачуючи її народною розмовною. Скрізь навколо могилянців формувалося середовище, яке прагнуло знань, потребувало елементарних букварів і читанок, філософських, історичних, релігійних творів, художніх книг саме українською мовою.

Без усвідомлення того, що українська літературна мова почала займати належне місце в суспільному житті України, здаватиметься

[1] Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси.– Вильна, 1907.– Т. 2. – С. 145.

випадковою поява наприкінці XVIII ст. граматики нової української мови Олександра Павловського, на початку XIX ст. «Енеїди» Івана Котляревського, «Історії Русів» Григорія Політики і врешті-решт — глибоко української поетичної творчості Тараса Шевченка.

Але імперська русифікаторська політика не могла не позначитися на культурному й науковому житті України. Можливо, через це вченим Академії не вдалося достатньо теоретично обґрунтувати процес становлення української літературної мови.

Класи поетики й риторики

Здобувши ґрунтовну філологічну підготовку, оволодівши іноземними мовами, студенти переходили до класів humaniora — поетики (1 рік), затим риторики (1 рік), де «прилучались до... справжньої гуманітарної освіти» [1].

Поетика, як і риторика, що певний час викладалися нероздільно, розглядалися як засіб опанування знаннями словесності, літератури й красномовства. Основи поетики були розроблені ще в ренесансній Італії. Базувалися вони на античній спадщині літературно-теоретичної думки й літератури. Першоосновою їм послужили «Поетика» й «Риторика» Арістотеля й «Наука поезії» (Лист до Пізонів) Квінта Горація.

Ренесансні італійські поетики й риторики швидко поширилися по всій Європі. В Україну вони потрапили, головним чином, через польські єзуїтські зразки. Але в Києво-Могилянській академії були добре відомі Арістотель і Горацій, і латинські, італійські й німецькі посібники, зокрема Марко Джіроломо Віди «Про поетичне мистецтво», Джуліо Скалігера «Поетика в семи книгах», Якова Понтано «Поетичні настанови» та ін. Професори Академії або суміщали обидва курси, або розділяли їх «огорожею» на «поетичні квіти» й «корисні туліанові плоди».

Кожен професор Академії складав свій рукописний курс лекцій. Найбільш ранніми виявленими на сьогодні підручниками риторики є «Orator Mohileanus Marci Tullii Ciceronis apparatissimis partitionibus excultus» («Оратор Могилянський, прикрашений найдосконалішими ораторськими розділами Марка Тулія Цiцерона»), прочитаний Йосифом Кононовичем-Горбацьким 1635/36 навч. року. До його риторики входив також курс діалектики — «In dialecticarum institutiones prooemium» («Вступ до дослідження діалектичного вчення»). *Йосиф Кононович-Горбацький* (р. н. невід.— лютий 1653). Професор риторики й філософії, ректор (1642—46) Академії. Знавець мов, класичної літератури, філософ, мислитель, богослов. Його курс «Orator Mohileanus» визначив зміст і стиль творчості багатьох його послідовників — Інокентія Ґізеля, Йоасафа Кроковського, Стефана Яворського, Теофана Прокоповича, Ґеоргія Кониського. До ранніх підручників належить також «Liber artis poeticae anno Domini 1673» невідомого автора. Перший

[1] *Наливайко Д. С.* Київські поетики XVII—XVIII ст. в контексті європейського культурного процесу // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI—XVIII ст.— К., 1981.— С. 166—167.

друкований посібник з красномовства був укладений професором і ректором Академії *Йоаникієм Ґалятовським* (бл. 1620–12.01.1688). Він був одним із найосвіченіших людей України XVII ст. Його посібник з красномовства мав назву «Наука албо способ зложеня казаня», входив як додаток до циклу проповідей «Ключ разумінія» (Друкарня Києво-Печерської лаври, 1659). На думку Й. Ґалятовського, проповідь, зокрема церковна, повинна утверджувати людей у вірі, морально їх настановляти, але й – пробуджувати живу думку, розширювати уявлення про навколишній світ, примножувати знання. Одна з основних вимог до промовця: проповідь має бути зрозумілою і цікавою, для чого він має вдаватися не тільки до Святого Письма й творінь отців Церкви, а й залучати приклади з історії, природи, народних переказів тощо. «Використовуй,– пише Ґалятовський,– гисториі і кройники о розмаітих панствах і сторонах, що ся в них діяло і тепер що ся дієт, треба читати книги о звірах, птахах, гадах, рибах, деревах, зелах, камінях і розмаітих водах, которие в морю, в ріках, в студнях і на інших місцях знайдуются і уважати їх натуру, властивості й скутки і тоє собі нотувати і аплікувати до своеи речі, которую повідати хочеш».


Йоаникій Ґалятовський

1705 р. Теофан Прокопович читає студентам Академії свій курс «De arte Poeticae Libri... Anno Domini 1705», 1706 р.– «De arte Rhetorica Libri X... Anno 1706», які справили величезний вплив на подальший розвиток теоретичної думки й виховали плеяду послідовників. Серед них Ґедеон Сломинський, автор курсу поетики «De arte Poeticae praecepta...», слухачем якого був Григорій Сковорода; Митрофан Довгалевський, автор курсу «Hortus poeticus...» «Сад поетичний, вирощений задля збирання квітів і плодів віршованого й прозового слова в Києво-Могиляно-Заборовській академії для більшої користі українському садівникові і його Православній Батьківщині» (1736); Ґеоргій Кониський, автор курсу «Praecepta de arte poetica anno 1746...», який містить теорію українського вірша. Їх творчий доробок був визначним внеском до надбань української науки.


Поетика Митрофана Довгалевського «Сад поетичний». 1736

Поетика розглядалася як мистецтво (талант) викладу віршами людських дій і почуттів й одночасно як наука про закони і правила поетики. Академічні поетики не були простим повторенням європейських дидактичних теорій. Їх практичний літературний напрямок був тісно пов'язаний з українською поезією й драмою XVI–XVII ст., що виділяло українську літературу у загальноєвропейському культурному контексті. Прикладна частина академічних поетик й риторик зосереджувалася на тих жанрах, що мали найбільше практичне застосування. Найважливішим вважалися трагедія, яка повинна зображати дії і вчинки великих мужів, комедія – зображення з жартами життя звичайних людей, і трагікомедія як «проміжний жанр».

У класі поетики студентам викладалися загальнотеоретичні засади предмета, їх знайомили з творами Гомера, Горація, Овідія, Езопа, Арістотеля, Вергілія, Ціцерона, Сенеки, Петрарки, поетів доби Відродження (латиномовна поезія), польських поетів, а також – із правилами складання віршів (до 30 видів) класичного, середньовічного й новітнього стилю. Це: епопея, трагедія, комедія, елегія, ода (буколічна чи іделічна поезія), епіграма, сатира, також курйозний вірш, акровірш і т. ін. Найбільш студенти захоплювалися тими віршами, які можна було застосувати в житті: присвятити професорам, поважним особам, проголосити на різних урочистостях – громадських, церковних, академічних чи родинних святах, взяти з собою у мандри по містечках і селах для здобування коштів «на прокорм» тощо.

Тобто студенти розділяли думку професорів, зокрема Теофана Прокоповича, що поезія – наука потрібна, вона є джерелом пізнання життя народів, засобом натхнення громадян і воїнів, бо прославляє героїзм і мужність предків, а також відтворює різноманітні людські вчинки, побутові ситуації, взаємовідносини, що є повчальними у життєвих справах. Проте успіху поезія досягне тоді, коли буде мати певну форму й приноситиме насолоду.



Теофан Прокопович, ректор Академії

Риторику в ті часи розглядали як універсальну науку про слово взагалі. Теофан Прокопович величав риторику царицею мистецтв, визначав її предмет як уміння добре говорити, володіти мистецтвом слова і мови, уміти дати відповідь на питання й переконувати. Красномовство, за Прокоповичем, має суспільну користь й одночасно виконує роль мистецтва, бо зворушує почуття людини, приносить насолоду. Головним авторитетом у питаннях риторики академічні вчені вважали Арістотеля, який першим сформулював закони ораторського мистецтва,

але й надзвичайно шанованими були Сенека, Ціцерон, Курцій, Салюстій, Тіт Лівій, Вергілій, Овідій, Горацій, Плавт, Теренцій та представники новолатинського красномовства Мельхіор, Киприян, Лактанцій, а також Йоан Золотоустий.

Ось деякі поради з риторики, викладені Прокоповичем у розділі «Про закони і правила належного ведення диспуту» в курсі «Логіка для навчання української молоді, що вивчає одне і друге красномовство на благо релігії і Батьківщини, викладене... у Києві, славній православній Могилянській академії року 1706» [1]:

«...Дуже важливо глибоко вивчити питання, про яке буде дискусія, а також точку зору супротивника.

...Кожна сторона якнайбільше має піклуватися про ясність мови, уникати всього, що робить мову темною і двозначною.

...Не треба зловживати словесними прикрасами та показним блиском — це завжди викликає підозру в хитрощах. Відшукати істину можуть лише простота й щирість.

...Подумай також про те, що буде відповідати на твої запитання опонент, передбач його несподівані відповіді.

...Але насамперед необхідне суворе і старанне дослідження власних тезисів — на істинність, на помилки.

...Дотримуватися миру й спокою, стримувати безладний крик... Чи від крику аргументи стають переконливішими, а відповіді мудрішими?

...Скромність і дружня прихильність між тими, хто сперечається, повинні зберігатися як непорушний закон... Міра у всьому — найкраща річ!»

Студенти жадібно ловили настанови своїх учителів, оволодівали мистецтвом складания промов — поздоровчих, вітальних, похвальних, судових, урочистих — на іменини, на одруження, на випадок перемоги, на одержання нагороди, титулу, а також — прощальних, на смерть тощо. Класи поетики й риторики завжди були переповнені, часом в них навчалося більше 270 осіб, як це було 1764/65 навчального року, тоді як в інших — від 90 до 160 учнів [2].

В Академії складаються свої традиції: поетичні змагання — читання віршів різних епох різними мовами, в їх числі й власних, викладачами та студентами; увінчання вправних віршотворців лавровими вінками з присвоєнням звання «лавроносного поета» (лауреата). Жодне академічне свято, жодна знаменна подія в Академії чи місті не відбувалися без орацій і декламацій. Дні ангела митрополита-покровителя, ректора, префекта чи професора, церковні свята — особливо Різдво й Великдень, Благовіщення й Богоявлення — відвідини Академії почесними гостями, вибори (промульгації) до студентського товариства

[1] *Прокопович Теофан.* Філософські твори: У 3-х томах.— Т. 2.— Логіка.— К., 1980.— С. 10—25.

[2] Акты и документы... Отд. 2.— Т. 1.— Ч. 1.— К., 1904.— С. 208—209. Див. також с. 87 цієї книги.

(Конґреґації), обрання й висвячення ректора й архімандрита, походи за місто – все це було благодатною нагодою для віршування, для виявлення молодих талантів, справжнім поетичним святом для студентів і їхніх прихильників – киян.

Прилучення до загальноєвропейської літератури й історії сприяло появі в Академії багатомовної поезії різних стилів. Проза й поезія творилися українською, польською, латинською мовами. З кінця XVII ст. автори поетик все більше звертаються до вітчизняних джерел. У своїй поетиці «De arte poeticae libri...» (1705) Т. Прокопович зазначав: «За наших часів поширився звичай, аби професори обох гуманітарних дисциплін подавали своїм учням науку не за чужими формулюваннями, а беручи її з власної скарбниці знань». Український силабічний вірш поступово стає панівним (Теофан Прокопович, Митрофан Довгалевський, Ґедеон Сломинський та ін.). Професор риторики *Митрофан Довгалевський* (р. н. й см. невід.) у поетиці «Сад поетичний...» найбільш повно порівняно зі своїми попередниками виклав особливості українського силабічного вірша, дав пояснення його структури, краси та інших достоїнств.

Український вірш завоював собі право в усіх видах літературної творчості. Віршування називали «мовою Богів», віршами пишуть передмови, похвали на шляхетські герби, віршують календарі, частини граматик, навіть цілі твори, як-то «Богородиця діво радуйся» Йоана Максимовича тощо.



Лазар Баранович, ректор Академії, архієпископ Чернігівський

Академічна поезія дедалі виразніше набуває громадсько-політичного змісту, живиться народною творчістю і, в свою чергу, справляє неабиякий вплив «на широкі кола людей... на співців, боянів народу, козацтво» [1].

Від Олександра Митури і Касіяна Саковича до Григорія Сковороди творилася академічна, власне київська поетична школа. Відомими її представниками були: Касіян Сакович, Лазар Баранович, Теофан Прокопович, Ґеоргій Кониський, Митрофан Довгалевський, Стефан Яворський, бароковий поет Іван Максимович, поет і етнограф Климентій Зіновіїв, славетний Григорій Сковорода й багато інших. Їхня творчість справила великий вплив на літературне й загалом культурне життя не лише України. На «російський ґрунт» прищепили в XVII ст. «руський вірш» могилянці Єпіфаній Славинецький, Симеон Полоцький, Стефан Яворський, Теофан Прокопович; на культурне життя Білорусі великий вплив мала творчість Ґеоргія Кониського, Молдови – Стефана Почаського й Паїсія Величковського, Сербії – Михайла Козачинського та інших могилянців.

---

[1] *Житецький П. І.* Про українські народні думи.– К., 1919.– С. 4.

Любов'ю до поетичного слова, яка прищеплювалася студентам Київської академії, ми завдячуємо тому, що маємо сьогодні безцінне «Слово о полку Ігоревім». В рукописі, зробленому зі списку XV ст., «Слово» зберігалося в одному з «Хронографів» в бібліотеці вихованця Академії *Івана (Іоїля) Биковського* (1706–25.08.1798). Як і багатьох інших могилянців, його було викликано до Росії, де він працював у Шляхетському кадетському корпусі (С.-Петербург), згодом став архімандритом Спасо-Ярославського монастиря і ректором Ярославської семінарії. І завжди з Биковським була його бібліотека, якою він люб'язно дозволяв користуватися всім книголюбам. Так «Слово» потрапило до рук доброго знайомого архімандрита, відомого збирача давніх рукописів обер-прокурора Синоду О. Мусіна-Пушкіна. Після опрацювання його палеографом та археографом М. Бантишем-Каменським, також вихованцем Академії, «Слово» було видане 1800 р. під назвою «Героическая песнь о походе на половцев удельного князя Новгород-Северского Игоря Святославича...»

Поезія, що творилася в Академії і поза нею її вихованцями, була тісно пов'язана з народною творчістю. Багато «шкільних» віршів, дум, пісень стали народними. Це дума «Всі покою щиро прагнуть» («Самі себе звоювали»), пісні «Ой, горе тій чайці», «Бідна моя головонька», творцем яких вважається Іван Мазепа, «Дума козацька про Берестейську битву 1651, 31 липня», пісня «Їхав козак за Дунай» та багато інших. Деяким судилося довге життя і за межами України, зокрема в Австрії, Німеччині, Франції. Так, пісня «Їхав козак за Дунай» і до сьогодні не залишає байдужими її виконавців і слухачів. А патріотичний зміст творів свідчить про те, що в Академії прищеплювалася вихованцям повага до народних героїв, любов до Батьківщини і її захисників.

Клас філософії. Філософська думка в Академії

Опанувавши вищі гуманітарні науки, студенти переходили до найвищих — superiora — філософії, а пізніше богослов'я.

Є підстави вважати, що філософія викладалася ще в Київській братській школі. Філософія (діалектика) входила до програми «Семи вільних наук», що була покладена ще в основу навчання найсильніших братських шкіл, в їх числі — Київської. Статути братських шкіл, зокрема Львівської й Луцької (Київської не зберігся), перелічують книги з «граматики, поетики, риторики і філософії», які повинні видавати друкарні, «яко книги для ученія потрібні». Маємо й інші свідчення — це дві книги ректора Київської братської школи Касіяна Саковича «Арістотелеві проблеми, або питання про природу людини» (1620) і «Трактат про душу» (1625). Призначалися вони для учнів, що підтверджують і деякі настанови автора: «завчи», «запам'ятай», «а ти спитаєш», «а ти відповіси» і т. ін. Праці Саковича виказують ерудованість автора, його обізнаність із творами філософів від античності до Відро-

дження і містять досить значну кількість філософських категорій. Крім того, вони свідчать, що філософська традиція в Україні досить давня. Викладання філософії потребувало не лише високоосвічених викладачів, а й добре підготовлених учнів. Це було можливим у школах підвищеного типу, якою й була Київська братська школа.

Докорінні зміни у викладанні філософії почалися від часів Петра Могили. Філософія й історія філософії викладаються вже як певна окрема система теоретичних знань — раціональна, натуральна й моральна філософія, а також курси логіки й психології. Навчання в класі філософії тривало два роки. Могилянські вчені досліджували проблеми філософії, писали філософські твори, викладали філософію студентам, проводили диспути, тобто в Академії відбувався процес становлення професійної філософії. Історичні й богословські знання, літературна й мовна підготовка як структурні компоненти кожної високої культури дозволили вченим Києво-Могилянської академії осмислити філософські здобутки мислителів від античності (Арістотель, Платон, Анаксагор, Демокріт, Епікур, Геракліт, Сенека, Діоген та ін.) до Гуманізму (Муціон Руф, Рудольф Агрікола, Еразм Роттердамський, Ян Амос Коменський) і сучасності, тобто Нового часу (Тихо де Браго, Макіавеллі, Галілео Галілей, Бекон, Рене Декарт, Гоббс, Спіноза, Гассенді, Готфрід Лейбніц, Микола Копернік та ін.). Набуті знання вчені Києво-Могилянської академії трансформували на основі культурних надбань українського народу, його національної і православної ментальності у своїх лекціях.



Інокентій Ґізель, ректор Академії, архімандрит Києво-Печерської лаври

Важливий етап у дослідженні філософської спадщини Києво-Могилянської академії розпочали в наш час українські вчені Інституту філософії Академії наук України, взявши за основу оригінальні праці філософів Академії. Зокрема, В. М. Нічик, Я. М. Стратій, В. Д. Литвинов розрізняють у філософській думці Академії два напрямки. Один із них науково-освітній. Представники його головною підвалиною поступу суспільства вважали розвиток науки, освіти, ремесел, мистецтв і виховання. Це була так звана арістотелівсько-природознавча раціоналістична лінія [1]. До неї належали І. Ґізель, Й. Кроковський, Т. Прокопович, Ґ. Кониський, М. Козачинський, Ґ. Щербацький та ін.

Інокентій Ґізель (бл. 1600—18.11.1683). Навчався в Колеґіумі Петра Могили, вивчав філософію, богослов'я, право й інші науки в Замойській академії, в німецьких університетах і Англії. Після повернення

[1] *Нічик В. М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура.— К., 2001.— С. 22.

викладав філософію в Колеґіумі, став його ректором за часів Петра Могили (1646–1656), який, помираючи, нарік його «благодійником і покровителем» Колеґіуму. У 1656–1683 рр. Ґізель – архімандрит Києво-Печерської лаври й управитель Лаврської друкарні.

Філософський курс Ґізеля «Opus totius philosophiae» («Твір про всю філософію»), прочитаний в Академії 1646/47 навчального року, містить у собі знання з усіх розділів тогочасної філософії. Найбільше місця відведено натурфілософії (або фізиці), де проводиться ідея єдності й однорідності матерії землі й неба, незнищуваності матерії, її переходу від однієї форми до іншої. Ґізель наполягає на універсальності руху та різноманітності його форм. Уперше в Україні згадується ім'я Коперніка та його геліоцентрична система [1].

Теофан Прокопович (7.06.1677–8.09.1736). Навчався в Києво-Могилянській академії, в Римській академії, слухав лекції в німецьких університетах Галле, Лейпцига, Йєни, Кеніґсберга. 1705–1716 рр. викладав усі вищі науки в Академії, в їх числі історію, математику, філософію, теологію. 1711–1716 рр.– ректор. Перший почав ґрунтовно знайомити студентів із вченням Декарта, Локка, Бекона, дав пояснення системи Коперніка, висловлював думку про безліч світів подібно до Дж. Бруно. Визнаючи Бога за першооснову всього існуючого, вважав, що природа (матеріальний світ) розвивається за власними законами. Надзвичайно цікавила Прокоповича німецька просвітницька філософська думка, особливо твори Юста Ліпсія, Йогана-Франца Буддея та Гуго Ґроція. Їхні твори Прокопович мав у своїй величезній бібліотеці (понад 3000 томів), захоплювався теорією побудови держави й, безперечно, знайомив з нею студентів. Викликаний Петром I до Петербурга, прокладав шлях ранньому Просвітництву в Росії, допомагав царю реформувати державу й Церкву. Сприяв відкриттю Академії наук в Петербурзі, шкіл в усій імперії.



Ґеоргій Кониський, ректор Академії, архієпископ Білоруський

Ґеоргій Кониський (20.11.1717–13.02.1795). Вихованець Академії. З 1745 по 1755 р. викладав тут усі вищі науки. 1747–1751 – професор філософії, префект. 1752–1754 – ректор Академії. 1755 р. призначений єпископом Оршанським і Могильовським (Білоруським). Його курс «Philosophia juxta numero quatuor ... anno 1749» («Загальна філософія... поділена на чотири відділи... року 1749») містить логіку, етику, фізику й метафізику, є показником досягнення наступного етапу розвитку в філософській думці

[1] *Стратий Я. М.* Проблемы натурфилософии в философской мысли Украины XVII–XVIII вв.– К., 1981.– С. 12.

академічних учених. На основі раціоналістичної етики Арістотеля Кониський доводить можливість осягнення людиною щастя. В розділі натурфілософії подає відомості про першопочатки Всесвіту, про всі тіла природи й природні процеси. Пропагує вчення Декарта й здобутки тогочасної європейської науки – фізики й астрономії. Кониський вважався найавторитетнішим знавцем філософії свого часу. За його рекомендації в Академії вводиться з 1752 р. підручник прихильника Лейбніца й Вольфа кенігсберзького вченого Християна Баумайстера «Елементи філософії», що являв собою антитезу схоластизованому арістотелізму. З'являються в широкому вжитку серед студентів філософські словники, особливо популярний «Філософський лексикон термінів, уживаних філософами», укладений Йоганом Мікреліусом і виданий 1661 р. у Штеттіні.

Другий напрям серед філософів Академії умовно визначений як етико-антропософський. Це була платонівсько-поетична містична лінія, пов'язана не так із теоретичним, як із символічним та інтуїтивним способом сприйняття світу [1]. До неї належали Данило Туптало (Димитрій Ростовський), Паїсій Величковський, Семен Гамалія, Григорій Сковорода та інші вихованці Академії. Ґрунтуючись на ідеях Орігена, Климентія Александрійського, Діонісія Ареопагіта, вони звертали погляди здебільшого на внутрішній світ людини, піднесення її духовності до Бога та єднання з ним. Самопізнання розглядалося як основна передумова цього процесу [2]. Ці ідеї розвивалися не стільки в самій Академії, як поза її стінами – в літературно-художніх творах, казаннях, описанні житій святих, пропагуванні певного способу життя. Особливо посилюється цей напрямок у другій половині XVIII ст., коли під натиском російського гноблення нищилися самі основи способу життя українців, відбулася ліквідація гетьманства, Запорозької Січі, полкового устрою й, відповідно, полкових шкіл, покріпачення селянства, асиміляція духовенства Російською церквою – тобто все те, що уособлювало хоч якісь залишки автономії України. Втрачаючи звичний спосіб життя, люди шукали відповіді поза межами офіційних структур, зокрема Церкви, замикалися у своєму внутрішньому світі, шукали способів його удосконалення, зверталися до постулатів раннього християнства. Поняття «внутрішня людина» стає основою цього напряму філософії, а етичні проблеми його



Григорій Сковорода.
Гравюра Юрія Логвина

[1] *Нічик В. М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура.– С. 23.
[2] Там само.

змістом. Носії цих ідей засуджували розкіш, славу, марнотратство, які вони вважали перешкодою для людського щастя, й шукали його у спокої, внутрішній гармонії, осягненні глибин людського серця, у спілкуванні лише з обраними людьми або ж в усамітненні. Філософи цього напряму відходять від досконалого вивчення проблем логіки, натурфілософії й метафізики. Їхня філософія зближується з релігією, набирає символічного ухилу. Пошуки й особистий спосіб життя філософів цього напряму активізували зусилля до пошуків свободи і незалежності від зовнішнього гноблення, перегукувалися з ідеями раннього Просвітництва.

Отже, перший напрямок філософії в Києво-Могилянській академії сприяв осягненню природи, пізнанню законів розвитку суспільства, розвитку раціональних знань, другий — удосконаленню людини, піднесенню її духовності. Доповнюючи один одного, вони сприяли появі в Україні визначних мислителів, філософія яких справила вплив на розвиток духовності багатьох християнських народів і «стала репрезентантом і філософсько-теоретичним базисом нової доби» [1].

Богослов'я й богослови Академії

Найвищим ординарним класом в Академії був богословський. Він існував не завжди. В умовах панування на Україні Речі Посполитої викладати православне богослов'я, що було за своєю суттю спрямоване проти католицизму, заборонялося. Природно, що професори порушували цю заборону й in tacite (потаємно) розглядали теологічні проблеми, знайомили студентів з основами Катехізису й певними теологічними творами, тлумачили Святе Письмо. При Петрові Могилі 1640 і 1642—1646 рр. читались окремі курси богослов'я [2].



Ігнатій Оксенович-Старушич, ректор Могилянського колегіуму

Ще в 40-х рр., за часів Петра Могили, який був визнаним богословом, академічні вчені Ісайя Трофимович-Козловський, Ігнатій Оксенович-Старушич і Йосиф Кононович-Горбацький на Вселенському православному соборі (1642) представили Катехізис Петра Могили «Православне сповідання віри» (1640) й отримали почесні звання докторів богослов'я.

Заборона на викладання богослов'я була скасована Гадяцькою угодою (1658), за якою Академію було визнано вищим навчальним закладом, а православна релігія отримала рівні права з католицькою на всій території

---

[1] *Нічик В. М.* Петро Могила в духовній історії України.— К., 1997.— С. 57.

[2] *Голубев С. Т.* Киевская академия в конце XVII и начале XVIII века.— С. 7; *Петров Н. И.* Киевская академия во второй половине XVII века // Труды Киевской духовной академии.— 1895.— № 8.— С. 600; № 9.— С. 38—39; № 10.— С. 226; № 12.— С. 598.

Речі Посполитої, до якої на федеративних засадах входила тогочасна Україна (Князівство Руське). Але в 1660—1680 рр. настають лихі часи Руїни. Академія була розорена, не мала кваліфікованих учителів, більшість учнів розійшлася, вищі предмети здебільшого не читалися. Клас богослов'я відкрито лише 1689/90 навч. року ректором Йоасафом Кроковським. Він же у 1693—1697 рр. прочитав вже чотирирічний курс богослов'я. *Йоасаф Кроковський* (р. н. невід.—1.07.1718) один із найвідоміших академічних учених XVII — початку XVIII ст. Навчався в Могилянській академії й зарубіжних університетах, зокрема в Колеґії св. Афанасія в Римі. У 1689—1690 й 1693—1697 рр.— ректор Академії. З 1708 р.— митрополит Київський, Галицький і всієї Малої Росії.

Довгий час навчання в богословському класі тривало 4 роки, з другої половини XVIII ст. і до закриття Академії — 3 роки. Курс складався з догматичного й морального богослов'я, церковної історії, герменевтики, Пасхалій і вищого красномовства. У богословських класах навчалися переважно ті, хто обирав шлях священства. Так, за списками 1764/65 навч. року учні й студенти розподілялися по класах таким чином: в аналогії (першому) — 162, інфимі — 92, граматиці — 127, синтаксимі — 166 учнів, в піїтиці (поетиці) — 157, риториці — 278, філософії — 122, богослов'ї — 55 студентів[1]. Проте богослов'я було невід'ємною складовою гуманітарного навчання й християнського виховання. Відомо, наприклад, що в класі богослов'я вчилися майбутній філософ Григорій Сковорода, громадський діяч Афанасій Лобисевич й ін.

Богословські лекції професорів Академії ґрунтувалися на творах отців Східної церкви, філософів і богословів — Григорія Незіанзена, Йоана Золотоустого, Василя Великого, Йоана Дамаскіна, візантійців Лева Математика, Михайла Пселла та інших. Професори використовували також праці католицьких й протестантських богословів, зокрема Франциска Асизького, Августина, Пелагія, Дунс Скота, Томи Кемпійського, твір якого «Наслідування Христа» неодноразово перекладався як грецькою, так і українською мовами «на допомогу православним». Були добре відомі твори Томи Аквінського (томізм), протестантів Павла Гергарда, Голлазія, Буддея. Останніх могилянці залучали як союзників проти католицизму, який наступав як на Україну, так і на Німеччину. Надзвичайно популярними в Україні були твори німецьких піїтистів, зокрема праці Йогана Арндта «Настанови до Священного Писання» та «Чотири книги про істинне християнство», перекладені українською 1735 р. вихованцем Академії й німецького університету в Галле Симоном Тодорським.

Ерудиція, знання філософських та богословських творів західних учених, глибока відданість східному православ'ю — все це сприяло формуванню в Академії своєї академічної богословської системи. Кращі професори — Йоасаф Кроковський, Манасія Максимович, Теофан

[1] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 1.— Ч. 1.— С. 208—209.

Прокопович, Варлаам Ясинський, Сильвестр Кулябка, Теофіл Кролик, Іриней Фальковський — знайомили студентів з різними богословськими системами, учили спиратися на науковий доказ, критично мислити, відрізняти істинність від свідомого пристосування джерел до ідеологічних церковних доктрин, пов'язувати розвиток богословської думки з історією Церкви та загальною всесвітньою історією. В умовах існування в Україні різноманітних богословських течій — католицизму, уніатства, кальвінізму, соціанства, іудаїзму і т. ін. це було важливо й конче необхідно. Саме в Академії сформувалися такі визначні українські мислителі, як Йоан Максимович, Теофан Прокопович, Георгій Кониський, Іриней Фальковський, Григорій Сковорода, Паїсій Величковський.


Йоасаф Кроковський, ректор Академії

Твори вихованих Академією українських богословів поширювалися в європейських країнах. Ще 1695 р. в Лейпцигу був опублікований твір Петра Могили і його соратників «Православне сповідання віри»; 1754 р. в Бреслау опублікований «Трактат про відмінність римської й грецької церков» професора й ректора Академії Манасії Максимовича; 1786 р. в Лейпцизі — «Скорочення догматико-полемічного богослов'я» Йоакинфа Карпинського; 1772—1782 рр. в Німеччині опублікована низка творів Теофана Прокоповича, зокрема п'ять із семи трактатів курсу богослов'я, прочитаного ним в Академії: «Про походження Святого Духа» (1722), «Вступ до богослов'я», «Про святу Трійцю» (1755), «Про Бога» (1774), «Про творіння і передбачення» (1755). Згодом ці та інші праці кілька разів перевидавалися. Цьому сприяли Самуїл Миславський, Давид Нащинський, Микола Бантиш-Каменський, послідовники Прокоповича. Поширювалися серед європейських вчених також твори Теофіла Кролика, Іринея Фальковського. Європейський світ відкривав для себе сутність православ'я, греко-слов'янську культуру, історію й сучасне життя українців.

З Києво-Могилянської академії вийшло чимало освічених ієрархів: митрополитів, єпископів, архімандритів, священиків, духовних письменників. Серед них були й такі, що своїм праведним життям, знаннями, духовністю, християнським благочестям, щиросердністю, просвітницькими справами, благодійністю здобули велику шану й любов віруючих й були визнані по смерті Святими Православної церкви. Це: Петро Могила, митрополит Київський, Галицький і всієї Руси (1596—1647); Данило Туптало, митрополит Димитрій Ростовський (1651—1709); Йоан Максимович, митрополит Тобольський (1651—1715); Інокентій Кульчицький, єпископ Іркутський (1680/1682—1731); Павло Конюшкевич, митрополит Тобольський і всього Сибіру (1705—1750); Йоасаф Горленко, єпископ Бєлгородський (1705—1754); Феодосій Углицький,

архієпископ Чернігівський (30-ті рр. XVII ст.–1696); Паїсій Величковський, архімандрит Ніамецького монастиря в Молдові (1722–1794); Софроній Кришталевський, єпископ Іркутський (1703–1771); Костянтин Політанський (р. н. невід.– 1742) – святий мученик грецької Константинопольської церкви.

Клас історії в Академії та її історики

Виділення історії в самостійний предмет відбувалося в Академії поступово, одночасно зі становленням самої історичної науки, відокремленням її від історичної повісті й літописання.

Певний час історичні знання студенти набували в класах поетики й риторики, де їм рекомендувалися окремі історичні праці для перекладу або як взірець художнього стилю, красномовства тощо. Таким чином відбувалося знайомство з історією народів світу, їх суспільними відносинами, культурою, міфологією і т. ін. З часом в Академії зростає інтерес до власної, української історії. Цьому значною мірою слугували ті політичні й культурні зрушення, які відбувалися в Україні на початку XVII ст.– боротьба за національну незалежність, пошуки власного місця серед європейських держав.

До історичних фактів звертаються автори полемічних творів. Широкого розголосу набули «Протестація» (1621) Йова Борецького, Ісайї Копинського та Ієзекіїля Курцевича, «Палінодія» (1622) Захарії Копистенського, «Вѣршѣ на жалосный погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» (1622) Касіяна Саковича, «Exegesis» й «Paterikon» Сильвестра Косова, «Тератургіма» Афанасія Кальнофойського, низка творів Стефана Зизанія, Мелетія Смотрицького, членів Лаврського гуртка Єлисея Плетенецького, Петра Могили та ін.

Автори цих праць проводили ідею безперервності історичного поступу від Київської Руси до сучасної їм України, оспівували такі поняття, як Вітчизна, народ, його земля й віра, славили їх захисників – від руських князів до козацтва і його гетьманів. Такі праці пробуджували свідомість українців, спонукали до роздумів і до дії.

У другій половині XVII ст. зростає значення Академії як осередку історичної й суспільно-політичної думки. Історичні праці пишуть Інокентій Ґізель, Йоаникій Ґалятовський, Теодосій Софонович, Данило Туптало (Димитрій Ростовський). Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького, творення власної незалежної держави, участь у цих історичних звершеннях усіх, кому була небайдужа доля вітчизни, викликали потребу розповісти про побачене, почуте, пережите своїм дітям, нащадкам, історії. З'являється безліч різних творів на історичну тематику – переказів, повістей, легенд, історичних пісень, дум, щоденників, хронік, хронічок та літописів. Вони були найбільш правдивими. На жаль, більшість їх втрачена. Деякі увійшли до складу Густинського, Львівського, Київського, Острозького, Межигірського літописів.

У багатьох творах літописного характеру спостерігається вже не просто хронологічний виклад подій, а й їх критичне осмислення, і тверде переконання в необхідності розповсюдження історичних знань. Це було характерним для української історіографії другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Відбувається становлення історичної науки. І провідна роль у цьому належала Академії, її вихованцям.

Почесне місце серед них посідає *Теодосій Софонович* (р. н. невід.– 1677). Вихованець Академії, її професор, пізніше, за сприяння Богдана Хмельницького, ігумен Михайлівського Золотоверхого монастиря, 1672–1673 рр. він пише свою «Кройніку з літописців стародавніх». Автор викладає в ній події в Україні з давніх часів до 1673 р. в контексті історії Литви й Польщі. Як зазначав сам Софонович, написав він свою «Кройніку» «руським синам, бо кожному потрібна річ про свою вітчизну знати, звідкіля Панство руське, з початку ставши, до цього часу йде, й іншим, питаючим, розказати, бо людей, що свого роду не знають, за дурних вважають».

Цілу епоху в становленні історичної науки в Україні складають так звані Козацькі літописи, авторами яких були вихованці Академії.

Роман Ракушка-Романовський, або Самовидець (бл. 1622–1703). Брав участь у Визвольній війні Богдана Хмельницького. Обіймав різні військові посади від сотника до генерального підскарбія (за гетьмана І. Брюховецького), виконував дипломатичні доручення в уряді гетьмана Петра Дорошенка. 1676–1702 рр. жив у Стародубі, де мав парафію. Саме тут написав свій «Літопис Самовидця» – одну з найвидатніших історіографічних і найдостовірніших пам'яток XVII ст., яка лягла в основу багатьох пізніших літописів аж до «Історії Русів».

Григорій Граб'янка (поч. 1670-х –1738). По закінченні Києво-Могилянської академії розпочав службу як рядовий козак, згодом сотник, полковий осавул, полковий суддя, полковий обозний і полковник Гадяцького полку. Брав участь у військових походах. Загинув 1738 р. у Російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. у бою при Гайман-Долині (тепер с. Балки Запорізької обл.).

Свій літопис, датований 1710 р., Граб'янка назвав «Дійствія презільної ... брані Богдана Хмельницького» і присвятив його «...в пам'ять послідуючого роду, ... щоб знаменні події не прийшли в крайнє забуття». Автор прагнув розкрити роль козацтва у Визвольній війні українського народу, визначити місце України у всесвітній історії, довести вагоме значення історичної науки у житті суспільства й особливо – знань з рідної історії. Посилався на «Літопис Самовидця», «Синопсис», поему польського поета Самуїла Твардовського «Wojna domowa» й Веспасіана Коховського «Annales polonices», на польських хроністів Мартіна Кромера, Мартіна та Йоахіма Бєльських, Мацея Стрийковського, німецьких істориків Йогана Гібнера й Самуеля Пуффендорфа, розповіді очевидців. Праця Граб'янки являє собою предтечу наукової монографії. Збереглася в численних списках XVIII ст.

Самійло Величко (бл. 1670– після 1728). Навчався в Києво-Могилянській академії. Служив у Глухівській генеральній канцелярії старшим канцеляристом і в домі генерального писаря Василя Кочубея. Свій літопис «Сказаніе о войні козацкой з поляками через Зіновія Богдана Хмельницкого» (Літопис Величка), над яким трудився кілька років, завершив у селі Жуки на Полтавщині 1725 р. Присвятив свою працю Визвольній війні 1648–1657 рр., особі Богдана Хмельницького й добі Руїни. Як і попередники, використав численні матеріали: поему Самуїла Твардовського «Wojna domowa», яку виправив і доповнив даними з козацьких літописів, опрацював «Вступ в історію європейську» Самуеля Пуффендорфа, польські хроніки Гваньїні, Мартіна Кромера; посилався на вітчизняних письменників-могилянців Данила Туптала, Йоаникія Ґалятовського, Симеона Полоцького; наводив уривки з поетичних творів Лазаря Барановича, Івана Величковського. Праця Величка, як і Граб'янки, це і літопис, й історичне дослідження, й художній твір [1].

Всі три літописи написані книжною українською мовою і являють собою прообраз сучасних наукових монографій.

Автори їх, навчаючись у Києво-Могилянській академії, чудово оволоділи законами риторики, правилами версифікації, опанували методику викладу історичного матеріалу.

Посилений інтерес до вітчизняної історії, що викликав до життя численні історичні праці, вплинув на сам процес засвоєння історичних знань в Академії. За документами, в кінці XVII – на початку XVIII ст. історія й географія виділяються в окремі предмети, а згодом їх читають у спеціальному неординарному класі [2]. До своїх рукописних курсів лекцій викладачі додавали «апарати» – списки рекомендованих творів, які студенти могли знайти в академічній бібліотеці, радили, що саме треба читати, що виписувати й наслідувати, як складати власні «апарати» самостійно тощо. Заняття в бібліотеці вважалося складовою частиною навчального процесу. Збірка історичних праць у бібліотеці Академії була унікальною. Крім численних рукописів – хронік, хронічок, літописів, щоденників, листів тощо, там були праці істориків античності, древніх іудейських авторів, істориків середньовіччя, доби Відродження й Нового часу. Так, у каталозі за 1779 р. значаться: «Скорочена універсальна історія» Гілмора Кураса, «Історія про Олександра Великого» Квінта Курція, «Римська історія» в 16-ти томах, «Стародавня історія про єгиптян, карфагенян, асирійців, вавилонян, персів, македонців і греків» у 10-ти томах професора Паризького університету Г. Роллена, «Юдейська війна» та «Юдейські старожитності» Йосифа Флавія, «Людовіка Гольберга скорочена історія» (СПб., 1776), «Королівство Польське і Герцогство Литовське» (СПб., 1775), «Коротка історія Японської держави» (М., 1773), «Інки або зруйнування

[1] *Шевчук В.* О. Величко Самійло // Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.– К., 2001.– С. 106.

[2] Акты и документы...– Отд. 2.– Т. 5.– К., 1908.– С. 48.

Перуанської імперії» (М., 1778), «Історія Бранденбурзька» (М., 1770), «Короткий опис про початки слов'янського народу» (СПб., 1716), численні «історії» Польщі, Угорщини, Швейцарії, Португалії, Англії і т. ін., «История российская» В. Татищева, «Российский летописец» М. Ломоносова, історичні праці Т. Прокоповича, польських істориків Мацея Стрийковського, Мартіна Кромера, могилянців Ф. Туманського, І. Ґізеля, Л. Барановича й ін. [1]

Професори Академії підходять до визначення історії як предмета, формулюючи її мету й методику викладання.

У курсі «Про риторичне мистецтво», прочитаному в Академії 1706 р., Теофан Прокопович вміщує розділ «Про метод писання історії і про листи» (книга шоста) [2]. Він зазначає, що «писати історію не так легко, як деякі вважають», що «в історії, як і в листах є своя певна краса й привабливість, структура і форма», і пропонує студентам звернути увагу на низку питань, серед яких визначає:

1. Про історію і, передусім, про те, що таке історія, яка її мета, і про похвалу історії.

2. Чого з огляду на правдоподібність треба уникати авторові, який пише історію.

3. Що треба пропускати і чого не можна замовчувати історикові.

Історія — зазначає Прокопович, посилаючись на Ціцерона,— це свідок часів, світло істини, пам'ять минулого, вчителька життя...

Мета історії — приносити користь, саме таку, щоб ми з чужих прикладів знали, що слід робити, а чого уникати.

...Одна мета в історії — користь, яка випливає з істини.

...Історія має три достоїнства: стислість, чіткість і правдоподібність.

Уникати треба трьох небезпек: незнання, захоплення або пристрасті історика і легковажності.

...У історика єдина справа: зображувати все так, як воно діялося, писати не для «пурпурового жупана», а для користі нащадків.

...Історикові не можна ні хвалити кого-небудь, ні ганити. Нехай слава чи осуд випливають із самого правдивого викладу подій.

...Історик має дотримуватись двох правил: не говорити неправди і мати сміливість говорити правду [3] і т. ін.

Прокопович радить студентам читати з цього приводу античних істориків — Фукідіда, Геродота, Діодора Сицілійського, Ціцерона, Руфа Квінта, Тіта Лівія, Соллюстія, Светонія; християнських авторів — Григорія Богослова, Августина Аврелія, Йоана Золотоустого й особливо Лукіана, найпопулярнішого історика серед гуманістів доби Відродження.

Перу Прокоповича належить кілька історичних праць з вітчизняної історії, зокрема віршована драма «Володимер» (1705), дослідже-

---

[1] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 5.— С. 409—445.

[2] *Прокопович Теофан.* Філософські твори: У 3-х т.— Т. 1.— К., 1979.— С. 336—366.

[3] Там само.— С. 337, 338, 340, 346 й інші.

ня про Кирила й Мефодія (СПб., 1722), «Собрание от літописателей. Реэстр государей россійских... от Рурика до государя императора Петра Великого, которих счисляется 33» та інші, які мали помітний вплив на розвиток історичної й суспільно-політичної думки. Прокопович завжди звертався до історичних джерел, критично використовував різних авторів. У його бібліотеці були старовинні вітчизняні рукописи, хронографи, античні й візантійські автори — Геродот, Юлій Цезар, Тацит, Плутарх, Светоній, Корнелій, праці С. Пуффендорфа, польських істориків І. Длугоша, М. Кромера, М. Стрийковського, російського історика М. Новікова. Останній видав після смерті Прокоповича його праці, в передмові до яких писав: «Історія зображає нам Феофана філософом глибокодумним... політиком проникливим, істориком досвідченим і старанним давнини дослідником» [1].

У другій половині XVIII ст., коли урядом Росії нищилися залишки автономії в Україні, її державність, з'являється низка історичних творів, в яких йдеться про Україну, її давні права й привілеї, спадковість від Київської Русі аж до XVIII ст. Авторами цих творів були історики, виховані Академією.

Петро Симоновський (1710—1809). Після навчання в Німеччині та Франції жив в Україні. Працював у Генеральній військовій канцелярії, земським суддею Остерського повіту. Мав ранг бунчукового товариша. 1765 р. написав «Краткий опис про козацький малоросійський народ», де картав шкідливість заходів, які запроваджував в Україні російський царизм.

Василь Рубан (14.03.1742—24.04.1795). Журналіст, видавець, письменник, історик. Після закінчення Академії і навчання в Московському університеті жив і працював у Санкт-Петербурзі. 1770 р. видав «Исторические известия польских писателей о провинциях и городах российских»; «Историческое, географическое и топографическое описание Санкт-Петербурга от начала заведения его с 1703 по 1751 год» (1799). Ця праця, за словами професора М. І. Петрова, заслуговує найвищої оцінки у порівнянні з усіма попередніми виданнями з історії Санкт-Петербурга. 1773 р. Рубан опублікував «Краткие географические, политические и исторические известия о Малой России». Праця була перекладена німецькою мовою вченими з Галле і видана в Німеччині. Вона поклала початок входженню досліджень з української історії XVIII ст. в західноєвропейську історичну літературу — Німеччини, Франції й інших країн; 1777 р. публікує «Краткую летопись Малыя России с 1506 по 1734 год», написану в 1730-х рр., можливо, Яковом Лизогубом, з власним доповненням за 1734—1776 рр. До літопису Рубан додав «Землеописание Малой России, изъясняющее города, местечка, реки, число монастырей и церквей, и сколько где выборных козаков по ревизии 1767 года находилось», яке отримав від канцлера Росії, могилянця Олександра Безбородька.

---

[1] *Новиков Н. И.* Избр. соч.— М.; Л., 1951.— С. 339—340.

Рубан 1773 р. перший опублікував розвідку про Києво-Могилянську академію «О Киевских училищах» (від заснування Київської братської школи до середени XVIII ст.), написану ректором Академії, митрополитом Київським Самуїлом Миславським, а також – «Роспись ректоров Академии Киевской» (1775).



Микола Бантиш-Каменський

Видатним істориком, археографом й палеографом був могилянець *Микола Бантиш-Каменський* (16.12.1737–20.01.1814). Управитель Московського державного архіву Колегії закордонних справ, почесний член Російської академії наук, дійсний член Московського товариства історії і старожитностей російських. Опрацьовані ним архівні матеріали використовували історики Микола Карамзін, Микола Новіков, Федір Туманський, Василь Рубан та ін.



Максим Берлинський

Максим Берлинський (6.08.1764–6.01.1848) – історик, археограф, археолог, історіограф. Викладав у Київській академії і Першій київській гімназії. Написав низку праць з історії України й Києва. Серед них: «Краткая Российская история для употребления юношества» (1800), визнана найкращим тогочасним підручником; «Историческое описание Малороссии и Киева» (1804), винагороджене Кабінетом Міністрів Росії; «Краткое описание Киева» (1820). Основний твір Берлинського «История города Киева от основания его до настоящего времени» (1798–1800) до сьогодні залишається одним з найкращих досліджень української столиці.

Клас географії

Географія як окремий предмет виділяється з курсів натурфілософії вже на початку XVIII ст., а згодом і в окремий клас разом з історією [1]. Проаналізовані курси натурфілософії свідчать про те, що професори Академії відходять від європоцентризму і розширюють уявлення про розмаїтий світ, його народи, їх устрій, природу. Вони широко використовують набуті знання зарубіжних авторів із космографії, географії, картографії, описи окремих країн, в їх числі Америки, Англії, Японії, Португалії, Аравії й інших. Відповідними книгами, оригінальними й

[1] Акты и документы...– Отд. 2.– Т. 5.– С. 48.

перекладними, поповнюються бібліотеки професорів, а також бібліотека Академії. Вже у середині XVIII ст. Єпіфаній Славинецький та Арсеній Сатановський, направлені Академією до Москви, переклали там працю Йогана Блау, за якою учні знайомилися не лише з великими географічними відкриттями, але й геліоцентричною системою Коперніка. Академічні вчені використовували й твори німецьких учених-географів: Себастяна Мюнстера, Йогана Гергарда Шиффера, А.-Ф. Бюшінга та ін. Останній у статтях «Magazin für neue Historie und Geographie» (1765–1793) пише й про Україну, Київ, Могилянську академію.

Сильвестр Крайський (р. н. невід.– 1712). Вихованець Академії, її професор, а також професор Московської слов'яно-греко-латинської академії. 1709 р. переклав з італійської мови книгу під назвою «Епітомія космографічна або неважкий вхід до астрономії, географії та гідрографії, зібрана для зручного розуміння глобусів, планісфер, астролябій та мап географічних», яка застосовувалася як посібник в Московській і Київській академіях. У бібліотеці Київської академії популярною була книга Ямвліха Халкедонського «Про містерії єгиптян, халдеїв, асирійців». У курсах натурфілософії, зокрема Теофана Прокоповича, використовувалися книги Галілея «Діалоги про систему світу» (1641) та «Про систему світу» (1700).

Особливий інтерес викликали книги тих вчених, які подавали відомості з історії слов'ян, українців та росіян. На початку XVII ст. була видана книга Гергарда Меркатора «Космографія», в якій він наводив відомості про дохристиянське слов'янське святилище на острові Рюген поблизу узбережжя Балтійського моря. Популярним було дослідження польського вченого Матвія Меховіти «Трактат про дві Сарматії» (1517), в якому чітко розрізнялися Русь або Рутенія (Україна) і Московія. Відомості про Україну, її рослинний і тваринний світ містилися у «Нотатках про Московію» (1549) німецького дипломата Сиґізмунда Герберштейна, у «Космографії» Себастіана Мюнстера та ін.

Вихованець Могилянської академії *Кир'як Кондратович* (бл. 1701–09.1788), який довгий час жив і працював у Петербурзі, переклав і підготував до друку працю німецького вченого Т.-З. Байєра «Географія російська та сусідніх з нею земель...» (1747) і працю Г.-Ф. Мілера «Про народи, що здавна в Росії мешкали» (1778).

Популярним в Академії був твір німецького вченого, ректора Магдебурзького університету Йогана Гібнера «Питання з давньої і нової географії» в оригіналі і в перекладі Теофана Прокоповича. Використовувався він як підручник.

Відомі були в Академії й користувалися великим попитом праці могилянських учених, де наводилися географічні дані про країни, в яких вони побували або жили певний час. Це «Записки» Василя Григоровича-Барського, які він вів упродовж чвертьстолітньої мандрівки (1724–1747) по країнах світу. В них є чимало описів природи: річок, гір, долин, дерев і квітів, морських просторів, птахів, тварин тощо;

«Математична географія, запозичена з достовірних письменників і на користь молоді опрацьована» (Миколаїв, 1802) Якова Рубана; «Короткий географічний опис Угорщини» Іринея Фальковського (перша праця російською мовою з географії Угорщини); «Мандрівка в Китай через Монголію в 1820 і 1821 рр.» (СПб., 1824) Єгора Тимківського, що була перекладена французькою і німецькою мовами й набула великої популярності в Європі.

У другій половині XVIII ст. бібліотека Академії (за каталогом 1791 р.) поповнюється низкою праць, які містять географічні описи країн і народів: «Коротка історія про Японську державу» (М., 1773), а також матеріали з історії Польщі, Угорщини, Швейцарії, Португалії, Англії, Азії й Аравії — всі «із географії Бішинга [Бюшінга.— *Авт.*]»; «Опис Камчатки» Степана Крашеніннікова в 2-х частинах (СПб., 1775), «Сибірська історія» Ебергарда Фішера, а також — численні географічні календарі за різні роки [1].

Отже, географічна наука в Академії була на належному рівні.

Математика. Геометрія. Астрономія

Арифметиці, геометрії й астрономії навчали ще в Братській школі. Входили ці предмети до другої частини програми «Семи вільних наук» — quadriviuma — й викладалися в граматичних класах. Учні осягали чотири дії арифметики, прості дроби, міри ваги сипучих і рідких тіл, землемірство й місячні обрахунки (астрономія або пасхалія). Підручники запозичувалися з Польщі, а ті, в свою чергу, ґрунтувалися на посібниках грецьких і латинських. Найбільш вживаними були: трактат Михайла Пселла «De quator mathematicis scientiis: Arithmetica, Musica, Geometria et Astronomia», «Астрономія» Йоана Спангерберга, підручник «Geometria to jest miernicka nauka po polsku krotko napisana z greckich i lacinskich ksiąg», виданий 1556 р. в Кракові [2].



Титульна сторінка «Арифметики» М. Карновського. 1703

З часом курси математики й астрономії ускладнюються, набирають більш наукового характеру. Новітні знання в Україну приносять українські студенти, які навчалися в зарубіжних університетах у XVI й XVII ст. Деякі з них їхали цілеспрямовано, щоб послухати лекції таких видатних учених, як Галілей, Декарт, Ліпсій, Гроцій, Шелінг, Кант та ін. Так, за підрахунками українських дослідників, лекції Галілея в Падуанському університеті від 1592 до 1610 р. слухали 52 українські студенти [3]. Саме в ті

[1] Акты и документы... Отд. 2.— Т. 5.— С. 351, 418—419, 444.

[2] *Харлампович К. В.* Западно-русские школы XVI — начала XVII века.— С. 439; *Сенченко Н. И., Тер-Григорян-Демьянюк Н. Э.* Киево-Могилянская академия. История Киевской братской школы.— С. 137.

[3] *Нудьга Г.* Перші магістри і доктори // Не бійся смерті.— К., 1991.— С. 323.

роки Галілей читав курси з космографії, математики, геометрії, астрономії, механіки, військової архітектури (фортифікації), сконструював перший телескоп, відкрив гірський ландшафт поверхні Місяця, супутники Юпітера, кільця Сатурна, довів, що Чумацький шлях — це скупчення великої кількості зірок. Немало українців, в тому числі посланці Академії, навчалися в Римі, в Колегіумі св. Афанасія — Йоасаф Кроковський, Теофан Прокопович, Теофілакт Лопатинський; були слухачами німецьких університетів, Інокентій Ґізель навчався в Англії.

Повертаючись в Україну, вони здебільшого ставали професорами й ректорами Києво-Могилянської академії. Привозили з собою знання, ідеї та книги, які передавали студентам. Ще Петро Могила передав до академічної бібліотеки книгу відомого німецького математика Бартоломея Пітіскуса «Тригонометрія». В Академії з'являються астрономічні й тригонометричні таблиці Регіомонтана (Йогана Мюлера), книги Йогана Кеплера, послідовника Коперніка, Ґеоргія Пурбаха — «Нова теорія планет» і «Витяг з Копернікової астрономії» [1].

В Академії формується нова філософсько-світоглядна картина світу. Вона пропагується в курсах натурфілософії. Фізика, або натуральна філософія, яку прочитав Інокентій Ґізель у складі курсу філософії «Opus totius philosophiae» («Твір про всю філософію») 1646/47 навчального року, хронологічно є першим курсом натурфілософії, прочитаним в Академії. В ній згадується ім'я Коперніка, геліоцентричне вчення й започатковується дослідне природознавство. Його наступники — Йоасаф Кроковський, Теофан Прокопович й інші прихильники новітнього вчення до лекцій з натурфілософії (фізики), іноді до риторики, вводять невеликі курси алгебри, геометрії, астрономії.

1698 р. *Інокентій Поповський* (рр. н. й см. невід.), професор, в 1704—1707 рр. ректор Академії, прочитав студентам курс риторики «Concha novas easque praesentis...» («Мушля, що містить нові ... перли ораторського мистецтва, біля берегів Бористена народжені і для прикраси голів талановитих Києво-Могилянських риторів підібрані»). Цей курс цікавий тим, що містить чимало зразків панегіриків, промов, вітальних слів на честь вітчизняних знаних діячів. А ще має «Tractutus de l-mo ac nobilissimo universae mathematicae scientiae fundamento seu de arithmetica prooemium» («Трактат про перший преславний фундамент універсальних математичних знань або про арифметику вступ») [2].

1707 р. Теофан Прокопович прочитав студентам курс математики «Duo primi et uberrimi rerum mathematicarum fontes, arithmetica et geometria ... annis Domini? 1707 et 1708» («Два найважливіших і найзмістовніших джерела математичних предметів, арифметика і геометрія, викладені для користі української молоді, яка навчається у Києво-Могилянській академії 1707 і 1708 року») [3]. На думку фахівців, цей

---

[1] *Нічик В. М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура.— С. 100.

[2] *Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А.* Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии.— К., 1982.— С. 26, 27.

[3] *Прокопович Теофан.* Філософські твори.— Т. 3.— К., 1981.— С. 9—186.

курс поклав початок вищій математиці не лише в Києво-Могилянській академії, а й в усій Російській імперії. У своєму курсі Прокопович творчо використав античну спадщину — праці Евкліда, Арістотеля й досягнення сучасних йому математиків — Шарля, Оронція, Фрізія, Гібнера й ін.

Математика стає обов'язковим предметом в Академії й на початку XVIII ст. виділяється в окремий неординарний клас. Студентів забезпечували підручниками Вандлера і Вольфа, Атанасія Кірхера, Христофора Клавія, Отто Геріке, Йогана Гібнера й Йогана Цана.

1788 р. клас вищої математики поділили на класи: чистої математики — алгебра й геометрія, і змішаної — механіка, гідравліка, гідростатика, оптика, діоптрика, тригонометрія, астрономія, математична хронологія, архітектура цивільна й військова (фортифікація), математична хронологія.



Іриней Фальковський, ректор Академії

Серед викладачів математики великими здібностями й різнобічною обдарованістю визначався *Іриней Фальковський* (28.05.1762—29.04.1823). Впродовж 21 року він викладав в Академії алгебру, геометрію, астрономію, архітектуру, гідравліку, оптику, а також — історію, географію, поезію, німецьку мову, філософію, богослов'я, музику. Був ректором (1803—1804). Влаштував чудовий, як на той час, природничий кабінет, до якого передав привезені ним з-за кордону прилади — астролябію, телескоп, барометр, сфери Коперніка, глобуси (земні й небесні), електричну машину, повітряний насос тощо. Будучи вже архімандритом Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві (1813—1823), відкрив там невелику обсерваторію. Викладаючи астрономію, дотримувався кеплеровської теорії руху планет, описав видимий рух Сонця та залежні від нього явища, рух Місяця й пов'язані з ним затемнення, навів відомості про комети та змінні зорі, викладав теорію обрисів та розмірів Землі. Залишив по собі різноманітну спадщину, що складається з 92 томів. (Зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського в Києві.)

Клас сільської і домашньої економіки

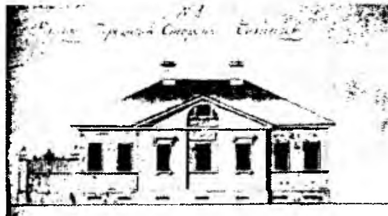
Неординарний клас сільської і домашньої економіки відкрито 1799 р. Студенти вивчали в ньому методи економічного ведення господарства, камеральні (фінансові) дисципліни, основи рільництва, садівництва, рибальства, правила утримання й лікування худоби, птиці, бджіл тощо. Тут доречно згадати принаймні двох талановитих вихованців Академії, які успішно використовували отримані знання.

Андрій Самборський (1.08.1732–1814). Родом із Сумщини. Майже 10 років навчався в Академії. Запрошений на службу до російської посольської церкви в Лондоні, жив там 16 років, поповнював свої знання з агрономії. Видав працю «Опис практичного землеробства» (Лондон, 1781). В Росії обраний членом Російського вільного економічного товариства й призначений директором Практичної школи землеробства в Царському селі під Петербургом. Написав посібник «Положення Практичної школи землеробства і сільського господарства» (СПб., 1798). У своєму маєтку Стратемирівці на Харківщині 1804 р. відкрив школу, де селяни, окрім грамоти, навчалися раціонального ведення господарства, виписав для них нові сільськогосподарські знаряддя з Англії, піклувався про добробут і здоров'я селян.

Петро Іванович Прокопович (10.07.1775–3.04.1850). Родом із с. Митченки, що на Чернігівщині. Після закінчення Академії повернувся в рідне село. Зайнявся бджільництвом. 1814 р. першим у світі винайшов рамковий вулик і отримав чистий мед без попереднього знищення розплоду й бджіл. 1828 р. у с. Пальчики, неподалік Батурина, організував школу бджільництва. Вона була єдиною на той час у Європі. Тут учні набували практичних знань, вивчали медоносні рослини, засоби лікування бджіл, створення їх кормової бази тощо. За 50 років існування школа підготувала 640 спеціалістів-бджолярів. Дослідники вважають, що «історія бджолярства після Арістотеля подібної особистості не знала».

Медичний клас. Вихованці Академії – визначні медики

1802 р. за ініціативою вихованця Академії, головного лікаря Київської міської управи, доктора медицини *Афанасія Масловського* (1740–25.04.1804) в Академії відкрито дворічний медичний клас. Двічі на тиждень студенти філософії й богослов'я слухали лекції з анатомії, фізіології, хірургії, проходили практичні заняття. Масловський був автором оригінальних і перекладних праць з хірургії, ботаніки, офтальмології, інфекційних хвороб, склав підручник «Настанови, як користуватися домашніми найдешевшими ліками» (1803) й ін., які рекомендував разом з посібниками іноземних учених студентам. Масловський – перший практикуючий лікар, обраний почесним членом Петербурзької державної колегії.



Академічна бурсацька лікарня. 1819

Лекції в медичному класі читав також доктор медицини, один із перших педіатрів початку XIX ст., епідеміолог *Християн Бунге* (20.12.1776–03.1857). 1802 р. призначений лікарем Академії. Реорганізував студентську лікарню. Персональна відповідальність за її стан, за наполяганням Бунге, була покладена на ректора й префекта. Студенти охоче практикувалися в академічній (бурсацькій) лікарні, збирали

з професором трави, виготовляли ліки, доглядали хворих. Навчання в медичному класі було обов'язковим лише для філософів і богословів. Але було багато охочих вивчати медицину й серед студентів класів поетики й риторики. Вже в цих класах студенти знайомилися з творами грецьких і римських медиків — Гіппократа, Демокріта, Епікура, Клавдія, Галена, а також — Авіценни, Везалія, Бекона. Захоплювалися різними збірками з народної медицини («Травники», «Лунники» й ін.). Оскільки академічні студенти блискуче знали латину, все це мало часом вирішальне значення у виборі ними лікарського фаху. Часто, закінчивши клас риторики, студенти їхали до госпітальних шкіл Росії, що давало їм можливість вступати згодом до європейських медичних закладів. Перший офіційний указ «О выборе 30 воспитанников Киевской академии и южнорусских (українських.— *Авт.*) семинарий для обучения по их желанию медико-хирургии и фармации» видано 6.07.1754 р. Тільки з 1754 по 1768 р. до медико-хірургічних шкіл Росії виїхало понад 300 вихованців Академії. Частина їх самостійно виїздила навчатися медицини за кордон. Чимало вихованців Академії згодом стали знаменитими медиками.



Титульна сторінка праці Нестора Амбодика-Максимовича «Искусство повивания». 1781

Нестор Амбодик-Максимович (7.11.1742—24.07.1812) — доктор медицини, професор, основоположник акушерства, ботаніки, фізіотерапії та фітотерапії в Росії. За його ініціативою засновано перший в Росії Клінічний повивальний інститут (1797). Він — автор багатьох підручників, зокрема «Искусство повивания, или Наука о бабичьем деле» (СПб., 1784—1786), «Первоначальные основания ботаники» (СПб., 1796). Працював над медичними термінологічними словниками.



Данило Самойлович, доктор медицини

Мартин Тереховський (1740—06.1796) — доктор медицини, мікробіології. Першим довів неспроможність теорії Ж. Бюффона про довільне зародження життя (пізніше це підтвердив Л. Пастер).

Данило Самойлович (11.12.1742—4.03.1805) — доктор медицини, основоположник епідеміології в Російській державі. Першим у світі встановив поширення чуми через контакти, запропонував щеплення. Самойлович надавав практичну допомогу скрізь, де тільки спалахувала чума,— в Києві, Москві, Одесі, Херсоні, Кременчуці,

Катеринославі, Дубоссарах, Криму. Твори Самойловича друкувалися у Страсбурзі, Лейдені, Парижі й інших визначних світових медичних центрах, а його самого було обрано членом 12 європейських академій.

Іван Політика (Политика, Полетика) (1722–24.04.1783) – доктор медицини. Перший із могилянців захистив 1754 р. у Лейдені докторську дисертацію. Очолював кафедру в Кільській медичній академії. Це був другий випадок після Юрія Дрогобича (XV ст.), коли кафедра в закордонному університеті надавалася українцю. Був першим професором медицини в Росії і першим (з не-іноземців) очолив Генеральний сухопутний госпіталь у Петербурзі. 20 років був керівником Васильківського (біля Києва) карантину, організував карантинну службу по всій Україні.



Данило Велланський, доктор медицини

Данило Велланський (11.12.1773–15.03.1847). Ще навчаючись в Академії, захопився натурфілософією німецького вченого Ф. Шелінга. Його лекції він прослухав, виїхавши до Німеччини здобувати медичні знання. Знаменитий філософ помітив молодого українця. Він писав: «З кількох тисяч моїх слухачів лише одна людина зрозуміла мене повністю – це російський любитель наук Велланський». Повернувшись, Велланський обійняв посаду професора Медико-хірургічної академії Петербурга. Захистив докторську дисертацію, отримав звання академіка. З успіхом читав курси ботаніки, анатомії, патології, фармакології, прагнув, як і Шелінг, розкрити філософське підґрунтя природознавства, обґрунтував єдність органічної, неорганічної природи й духа – цілісну природу світу. Славу медичній науці принесли також *Матвій Крутень* (1737–1770) – доктор медицини, фізіолог; *Олександр Шумлянський* (1748–5.06.1795) – доктор медицини, організатор вищої медичної освіти в Росії; *Максим Парпура, Кузьма Рожалін, Хома Борсук-Мойсеєв* і багато інших – професорів медичних закладів, авторів підручників, словників медичних термінів російською мовою. Випускником Києво-Могилянської академії був *Петро Чайка* (Чайковський) з с. Миколаївка Миргородського полку. Після навчання в Академії і Петербурзі став військовим лікарем. Разом з полком потрапив на Урал, де й народився його внук – знаменитий композитор Петро Ілліч Чайковський.

Художня освіта

Неабияке місце в гуманітарній освіті студентів, прилученні їх до світових культурних надбань займала художня й музична освіта. Малюванню учнів навчали ще в Братській школі. Поступово склалися певні правила викладання цього предмета. За спогадами колишнього студента Іллі Тимковського, «малювання було майже загальним для всіх, починаючи з правил школи аж до фігур і ландшафтів штрихом,

тушшю, фарбами» [1]. «Рисувальні» класи завжди були переповнені. Так, 1799 р. в них училося 88 осіб, у 1802 — 150. В Академії склалася одна з найбільших художніх та гравірувальних шкіл в Україні, уявлення про яку ми маємо завдяки гарно оформленим конспектам студентів, лекціям викладачів, що збереглися до нашого часу, книгам, оформленим такими визначними українськими граверами й художниками, які навчалися, а потім викладали в Академії, як *Іван Мигура, Іван Щирський, Олександр та Леонтій Тарасевичі, Михайло Карновський, Григорій Левицький, брати Ґаляховські* та інші. Деякі з вихованців Академії, відомі згодом гравери й живописці, навчалися за кордоном. Це, найперше, Олександр і Леонтій Тарасевичі, Григорій Левицький. Їх обізнаність з європейською гравірувальною школою — італійською, голландською, німецькою (Рафаель, Ботічеллі, Тиціан, Дюрер) піднесла рівень українського гравірувального мистецтва. Гравюри, копії картин, естампи, художньо оздоблені книги, мапи, посібники з малювання привозили з собою студенти, що навчалися за кордоном, також — купці з різних країн, які щороку приїздили на київські Контрактові ярмарки й поспішали розташуватися під мурами Академії. Для студентів це було святом.

Наявні в класах «рисувальної науки» європейські посібники з малювання й гравірування використовувалися творчо, не виключали появи своїх стилістичних зразків і композицій. Так, біблійні й античні сюжети академічні художники наповнювали місцевим земним змістом, доповнювали портретами відомих діячів, побутовими деталями тощо. Показником високого мистецтва академічних художників-граверів є впроваджений ними новий жанр станкової гравюри — академічні тези.


Академічні тези, присвячені Івану Мазені.
Гравер Іван Мигура

Академічні тези або конклюзії (лат.— висновки, підсумки) — це оголошення про диспути в Академії з поданням філософських чи богословських тез, іноді з переліком запрошених гостей і присвятою. Основна цінність їх — в образотворчій метафорично-символічній частині — панегірикові тому чи іншому покровителеві студентів, з майстерно виготовленим його портретом, зображенням академічних чи міських споруд, пов'язаних з ім'ям покровителя. Такими є тези *Лаврентія Крщоновича* на честь архієпископа Лазаря Барановича, Івана Щирського на честь ректорів *Прокопія Калачинського* та Йоасафа

[1] *Тимковский И. Ф.* Мое определение в службу... (1785—1799) // Отд. рукописей Гос. библиотеки России...— Пот. III.— № 11—25.— Л. 35.

Кроковського, Івана Мигури на честь гетьмана *Івана Мазепи, Досифея Ґаляховського*, присвячені Варлааму Ясинському та Івану Мазепі, *Григорія Левицького* — митрополитові Рафаїлу Заборовському.

У XVII ст. в Україні розвивається портретний, або парсунний (від персона), живопис, його окремий жанр — ктиторський портрет, тобто зображення ктитора, засновника чи мецената церкви, монастиря. Майстри парсунного живопису «володіли великою винахідливістю у зображенні людей, якими вони є»,— писав Павло Алеппський ще 1654 р., відвідавши Україну. Безперечно, що серед цих майстрів були й навчені цьому жанру в Академії. Серед вихованців Академії, вірогідно, були й іконописці, творці монументального живопису, твори яких дійшли до нашого часу як безіменні. Чи не вони виконували розпис вівтарної частини Успенського храму Києво-Печерської лаври, де зображено 85 історичних осіб? Або розпис Покровської церкви в м. Переяславі, де увічнені славетні діячі Академії Йоаникій Ґалятовський, Інокентій Ґізель, Лазар Баранович, Димитрій Ростовський та інші достойники Академії.



Василь Дворецький, стародубський полковник.
З посібника для малювання «Кужбушок». 1751

Художня школа Академії була відома далеко за межами України. За визначенням мистецтвознавця Павла Білецького, київська художня школа — «козацький ренесанс» — «справила вплив на весь православний світ від Москви до балканських країн, і вирішальна заслуга в цім — Києво-Могилянської академії» [1].

Як зазначалося, у класі змішаної математики студенти набували знань з архітектури — цивільної і військової (фортифікація). Деякі правила з цього фаху вони засвоювали в рисувальному класі. Про це свідчать численні вправи з малювання братів Григоровичів-Барських, Івана та Василя. *Василь Григорович-Барський* (1.01.1701—7.10.1747), закінчивши риторичний клас, 1723 р. подався в мандри, упродовж 23 років вів подорожні «Записки» [2], з численними малюнками окремих міст, фортець, знаменитих будівель, фонтанів, каналів тощо. Його брат *Іван Григорович-Барський* (1713—10.09.1791), закінчивши Академію, невдовзі став відомим будівничим і архітектором — звів більше 30 споруд в Україні. У Києві — павільйон з фонтаном на Подолі, названий «Феліцітал» (1748—1749), на поч. XIX ст.— «Самсон» або «Лев», відновлений 1982 р.; центричну однобанну церкву Миколи Набережного (1772—1775) на теперішній вулиці Г. Сковороди; Гостинний двір на

---

[1] *Білецький П. О.* Український портретний живопис XVII—XVIII ст.— К., 1969.— С. 83.
[2] Див. також с. 153—154 цього видання.

Контрактовій площі (1778, відреставрований у 1980-х рр.), Покровську церкву (1766–1772) на вулиці Покровській, надбрамну церкву з дзвіницею в Київському Кирилівському монастирі (1750–1760, більшу частину якої знищено у 1930-х рр.), одноповерховий дерев'яний будинок бурси Академії, а після пожежі – на його фундаменті кам'яну бурсу (1778); ним перебудовано Маріїнський палац (1776), складено проект келій Межигірського монастиря (не збереглися). Працював також у Золотоноші, Козельці, де разом з А. Квасовим звів Різдвобогородицький собор (1752–1763) та будинок полкової канцелярії (1760) тощо. Почавши як архітектор барокових форм, згодом перейшов до класичних. В історію ввійшов як архітектор-новатор.



Церква Миколи Набережного. Архітектор Іван Григорович-Барський. 1772–1775

На жаль, дуже мало залишилося з тих часів відомих імен архітекторів і будівничих. Але досконалість архітектурних форм, володіння стилем козацького бароко, що розквітає з середини XVII ст. й несе в собі величність, спокій і красу, свідчать про багатьох тогочасних освічених майстрів, вправних у будівництві й архітектурі. Історія донесла нам більше імен меценатів будівництва й оздоблення храмів, магістратів, полкових канцелярій, палацових споруд. Серед них: Петро Конашевич-Сагайдачний – дерев'яна Богоявленська церква Братського монастиря й Київської братської школи; Петро Могила – Колеґіум (пізніше – Трапезна, Святодухівська церква Братського монастиря); Іван Мазепа – кам'яний Богоявленський Братський собор (1690–1693) та навчальний Мазепин корпус (1703–1704) Києво-Могилянської академії. Окрім того, його коштом зведено Миколаївський собор у Києві на Печерську (1690–1698), Кафедральний Вознесенський собор у Переяславі (разом з єпископом Захарією Корниловичем, також учнем Академії). Гетьман надавав кошти на реставрацію Софійського та Михайлівського Золотоверхого соборів, головного Успенського собору Києво-Печерської лаври, на головну Січову церкву Пресвятої Богородиці, на будинок Печерської друкарні тощо.

Відомими меценатами архітектури й будівництва були вихованці Академії: гетьман Іван Самойлович – собор Мгарського Лубенського монастиря; полковник Григорій Герцик – Воздвиженська церква Києво-Печерської лаври; генеральний обозний Василь Дунін-Борковський – церква Єлецького монастиря в Чернігові. Князь Олександр Безбородько зводить Ніжинський ліцей (тепер педінститут ім. М. В. Гоголя); митрополит Муромський і Рязанський Стефан Яворський – Преображенський собор у Ніжині. Архітектурною окрасою

України були палаци міністра народної освіти Росії Петра Завадовського в с. Ляличі на Чернігівщині та міністра юстиції Росії Дмитра Трощинського в с. Кибинці на Полтавщині (не збереглися). Піднесення духовної культури в Україні знаходило своє втілення в художньому мистецтві, будівництві, архітектурі.

Музична освіта. Композитори — вихованці Академії

Важливу роль у гуманітарній освіті студентів відігравала музична освіта. Навчання музиці учнів було обов'язковим ще в Київській братській школі. Це правило поширюється й на Колеґіум, а потім і на Академію. Музика, як зазначалося раніше, входила до програми «Семи вільних наук», хоча винесена була, як і малювання, в клас неординарний. Музику цінували в Академії не лише як «сад утіхи й веселощів», але й як творчу силу, що прикрашає слово, надихає душу й серце на «мислі вдячні», є їх життєдайним джерелом. Так зазначалося в «Євхаристиріоні», панегірикові, який студенти Лаврської школи присвятили своєму покровителеві архімандриту Петру Могилі 1632 р.

З середини XVII ст. в Академії існувала своя хорова школа, вокальні й інструментальні класи.

Розвиток музичної освіти йшов по шляху її музично-теоретичного обґрунтування. З'являються посібники від «Ірмолоїв» до «Київської азбуки» чи «Київського знамена», а згодом і підручники. Зокрема, надзвичайно популярною була «Граматика мусікійська жителя града Києва» Миколи Ділецького, видана 1677 р. у Вільні — перший і тривалий час єдиний у Східній Європі підручник з теорії музики, контрапункту і композиції. Вона була присвячена практичним потребам композиторів і виконавців. Як вважають музикознавці, «київська школа музики була етапним історичним явищем вітчизняної культури» [1].

Організаторами музичного життя в Академії були насамперед її ректори. Лазар Баранович у 50-х рр. XVII ст. заснував в Академії й Братському монастирі музичну школу, згодом, уже як архієпископ Чернігівський — хор і капелу при своєму дворі в Чернігові, сам писав музику — псалми й кантати. Іриней Фальковський надав кошти на відкриття нотного класу, який перед тим певний час не функціонував. Сам він був автором музичних творів, переважно псалмів і кантат. Писав музичні твори такий відомий вихованець Академії, як Данило Туптало (Димитрій Ростовський). Їхні твори, також твори Федора Тернопільського, Йосипа Загвойського, Василя Пикулинського виконувалися в Академії здебільшого в XVII ст.

---

[1] *Цалай-Якименко О. С.* Київська школа музики в її міжслов'янських та загальноєвропейських зв'язках XVII ст. // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів.— С. 150.

Хорова, композиторська й виконавська школа Академії була по духу глибоко національною. Але, як засвідчують нотні посібники — «Ірмолої» (Ірмологіони), Академії не було чужим музичне мистецтво Візантії, Болгарії, згодом — Німеччини, Італії, особливо творчість Й.-С. Баха, К.-В. Глюка, Г.-К. Вайгензеля, Г.-Ф. Генделя, зокрема його ораторія «Месія», також Джакомо Палестріні й ін. німецьких та італійських композиторів. Академія була центром так званого «київського наспіву». Під впливом італійського співочого стилю тут започатковується й набирає розквіту партесний спів (від слова партія), багатоголосся, й на його основі формується яскрава виконавська й композиторська школа — київський спів [1]. Німецький вчений Йоган Гербіній, який відвідав Київ 1675 р., послухавши в Академії хоровий спів, у захопленні писав: «Греко-росіяни бачать святіше і величніше прославляють Бога, ніж римляни. Псалмів та інших святих церковних пісень багато щодня виголошується в храмах з приспівуванням народу рідною мовою, з додержанням усіх правил музичного мистецтва. В найприємнішій та гучній гармонії чується нарізно дискант, альт, тенор та бас. У них простий люд розуміє, що саме клір співає або читає природною слов'янською мовою. Всі миряни через те співають, з'єднавшись із кліром, та ще й так гармонійно та благоговійно, що я, бувши у захваті від прослуханого, уявив собі, що я в Єрусалимі й бачу там образ і дух первовічної християнської церкви» [2].



Ірмолой. 1710

Музичне виховання було органічною частиною академічного життя. Хори Академії і Братського монастиря налічували часом 300 і більше співаків. Обидва незмінно залишалися кращими під час змагання усіх київських хорів, які щороку відбувалися в Києві на Контрактовій площі. Хор і оркестр обов'язково були присутні на травневих студентських рекреаціях (дні відпочинку, вільні від занять) і літніх гуляннях. Різні урочистості — зустрічі іменитих гостей, релігійні свята, іменини митрополитів, покровителів Академії чи ректора обов'язково супроводжувалися виступами оркестру й студентського хору. А завершення диспутів часто перетворювалося на своєрідний фестиваль мистецтв — орації й декламації, урочисті богослужіння, інструментальна музика, хоровий і вокальний спів, сальвії (феєрверки).

Музична творчість Академії виходила за її межі. Створені тут численні пісні й канти — багатоголосні, переважно на три або чотири

---

[1] *Герасимова-Персидська Н. О.* Партесний концерт.— К., 1976.

[2] *Козицький П.* Спів і музика в Київській академії за 300 років існування.— К., 1971.— С. 58—59.



Церковний хор. Серед співаків — студенти Академії. З ікони XVII ст.

голоси, міські пісні чи романси на тексти, написані здебільшого викладачами чи студентами разом з мелодією, були надзвичайно популярними в народі, як і партесні концерти для хору чи для хору з оркестром. Носіями їх були студенти, які під час літніх канікул йшли додому, в різні куточки України, або відправлялися на епетиції — збирати кошти («прокорм»), «за чим можна було б продовжувати навчання».

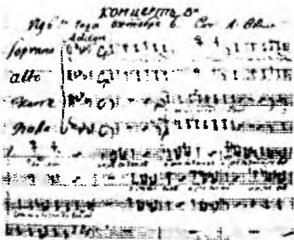
Співаки й музиканти, вихованці Академії, запрошувалися до гетьманських музичних і театральних колективів, до митрополичих хорів, старшинських і полкових оркестрів тощо. Їх забирали до придворних капел і театрів Москви й Петербурга. Так, *Петро Бережанський* був солістом хору царя Олексія Михайловича (з 1652 р.), *Григорій Білогородський* — солістом хору Запорозької Січі, музичної капели гетьмана Кирила Розумовського, потім Придворної співацької капели в Петербурзі; *Тимофій Білоградський* — придворним композитором і музикантом (виконував найскладніші твори на бандурі й лютні) у 30-х, 40-х рр. XVIII ст. й знову — аж до 1767 р., писав музику на слова О. Сумарокова; *Марко Полторацький* почав свою співацьку кар'єру як співак Придворного хору в Москві. Невдовзі — соліст і диригент Придворного хору в Петербурзі. Після навчання в Італії — соліст Придворного театру, згодом регент і директор Придворної капели в Петербурзі. Відіграв велику роль у становленні російської музичної культури. Високою майстерністю володів *Гаврило Рачинський* (1778–30.03.1843) — скрипаль, гітарист, композитор, який вчився професійній музиці в Академії, вірогідно, під керівництвом Артемія Веделя. Концерти його з великим успіхом відбувалися в Києві, Москві, Калузі, Твері, Курську, Петербурзі. Виконував власні твори й композиції на теми українських, польських, російських пісень. Великої популярності набули його пісні «Віють вітри, віють буйні», «Ой, кряче, кряче молоденький ворон», «Среди долины ровные», «Вечер был я на почтовом на дворе» та ін. Його мистецтво гри на скрипці й гітарі було неперевершеним. Світову славу здобув *Микола Корбаченський* (Іванов), один з найкращих голосів Європи.

На початку XIX ст. його запрошували для виконання оперних партій та участі в концертах до найславетніших театрів Італії, Франції, Англії, Австрії. Для нього писали свої твори такі знамениті композитори, як Д. Росіні, Г. Доніцетті, Д. Верді, в його репертуарах були також твори німецьких авторів – Ф. Шуберта, Р. Шумана та ін [1].

Українські мелодії не знали кордонів. Показовою є історія пісні «Їхав козак за Дунай». 1809 р. вона була перекладена в Німеччині Х. Тігде й разом з нотами видана А. Бекером. Пісня поширювалася від Дніпра до Сени й знайшла відгук у класичній музиці. Дев'ять варіантів на її тему написав 1815 р. композитор К.-М. Вебер, а Л. ван Бетховен – «Десять варіацій для фортепіано» й обробку для голосу у збірнику «Пісні з супроводом» [2].

Найбільшої слави зажили українські композитори, вихованці Академії Максим Березовський, Артемій Ведель, Дмитро Бортнянський.

Максим Березовський (16/27.10.1745–22.03/2.04.1777). Музичні знання отримав в Академії, де ознайомився з кантовим та партесним співом, почав створювати композиції для хору, брав участь в академічній хоровій капелі. Потрапивши до Петербурга (1758), став співаком Придворної капели, був оперним співаком італійської трупи, писав церковні концерти для Придворної капели, виступав як скрипаль. Пізніше навчався в Болонській філармонічній академії, де його учителем був видатний теоретик музики Джакомо Мартіні. По закінченні академії Березовський отримав золоту медаль і звання академіка-композитора, став членом Болонської музичної академії. Написав оперу «Демофонт», 12 концертів а capella, серед яких найвідоміші «Не отвержи меня во время старости» та «Господь воцарися». Приниження й ігнорування його після повернення до Петербурга спонукали митця до самогубства.



Партитура концерту Артемія Веделя

Артемій Ведель (1767–14/25.07.1808). Справжнє прізвище Ведельський. Мав блискучий талант співака, виконавця (скрипка), композитора й диригента. Був солістом і диригентом академічного хору. Перші свої твори написав ще будучи студентом Академії. Згодом керував музичними колективами в Москві й Харкові. Автор більш як 80 відомих на сьогодні музичних творів, серед них – 31 хоровий концерт, 2 літургії. Найбільш досконалі й поширені концерти «Доколе, Господи, забудеш мя», «В молитвах неусыпающую Богородицу», «Покаяние отверзи ми двери» та інші. Вся творчість Веделя ґрунтувалася на українських мелодіях, хоча й опрацьованих у стилі італійської школи XVIII ст.

---

[1] *Варварцев М., Міттельман Д.* Іванов, якого я люблю як сина // Український музичний архів.– К., 1995.– Вип. 1.– С. 96.

[2] *Наливайко Д.* Козацька християнська республіка.– К., 1992.– С. 435, 436.



Садиба Веделів на розі сучасних вулиць Братської та Андріївської.
Реконструкція плану 1803 р. диригента хорової капели «Почайна» Олександра Жигуна

Дмитро Бортнянський (1751–28.09.1825). Композитор, хоровий диригент, педагог. Навчався в Глухівській музичній школі та Києво-Могилянській академії, у 1769–1779 рр.– в Італії: в Болоньї, Флоренції, Римі, Неаполі. Написав опери «Антигона» (1777) та «Алкід» (1778), в Росії – «Свято сеньйора» (1786), «Сокіл» (1786) та ін. Автор романсів, церковних концертів, творів на слова Г. Державіна, О. Радіщева тощо. Любов і слава супроводжували Бортнянського все життя.

Максиму Березовському, Артемію Веделю та Дмитру Бортнянському завдячує своїм розквітом українська музика XVIII – поч. XIX ст., яка піднеслася до вершин світової музичної культури. Їхній музичний геній дотепер полонить серця.

Театр

В академічних курсах поетик вагоме місце займала драматургія – трагедія, комедія, трагікомедія. Ґрунтувалася вона на засадах «правильної драми», започаткованої в ренесансній Італії. В основі драм були найрізноманітніші сюжети з релігійного і світського життя. Першою датованою драмою в Академії й Україні став твір невідомого автора «Алексій, человік Божій» (1673). 1705 р. в Академії силами студентів поставлено драму Т. Прокоповича на історичний сюжет «Владимер», де поряд із релігійними мотивами виголошувалася думка про необхідність боротьби з невіглаством шляхом освіти й культури. У трагікомедії «Іосиф Патріарха» (1708) її автор, професор Академії Лаврентій



Філофей Лещинський, митрополит, засновник Тобольського театру

Горка, вперше звертається до теми кохання і вводить танці. Історичній тематиці присвячено драму невідомого автора «Милість Божія Украину от неудобоносних обид ... через Богдана Хмельницького ... освободившая...» (1728).

Питання про гнобителів і гноблених порушені в популярній драмі Георгія Кониського «Воскресеніе мертвых» (1746). Сильвестр Ляскоронський в «Трагікомедії» (великодній драмі) 1737 р. переступає церковну заборону й вперше виводить образ Ісуса Христа, що молиться, і Матір Божу, що плаче під хрестом.

З'являється особливий жанр драматургії – інтермедії, які ставилися в антрактах драми й були присвячені народному життю – з комедійними сценами, дотепною народною мовою. У XVIII ст. вони набувають рис п'єс-комедій. Найбільш виразні риси жанру мають інтермедії, створені до п'єс Митрофана Довгалевського «Коміческое дѣйствіе» (1736) і «Властотворный образ человіколюбія Божія» (1737). Створення драм і їх постановка студентами були обов'язковими за навчальними програмами. Їх писали, як правило, викладачі поетики, залучаючи часто й студентів. Тобто драма виникла як частина курсу поетики, але швидко набрала самостійного характеру. З'являється шкільний академічний театр з акторами, режисерами, певним одягом, лаштунками і т. п. Він швидко виходить за межі Академії разом зі студентами, які широкими лавами розходилися під час канікул по Україні. Освічене українське суспільство потребувало й радо сприймало театральні дійства студентів, «мандрівних дяків» (так часто називали студентів), які мандрували шляхами України, заробляючи «корм» на навчання.

Особливою популярністю користувалися серед народу *вертепи* (вертепна драма). Простота й доступність сюжету, природність мови, соціальні й побутові мотиви, комедійні ситуації, народні персонажі – дід, баба, корчмарка, чорт, москаль, циган, козак-запорожець, лях,– народна музика й пісні надавали вертепу справжніх народних рис. Студенти самі виступали в ролі авторів, акторів, режисерів, музикантів, розучували канти й пісні, виготовляли все необхідне для вертепу. На ярмарках, у селах біля церков, на майданах, на цвинтарях вони ставили свою скриньку (вертеп) і розігрували вертепні драми й комедії. Слухачі й глядачі з піднесенням спостерігали за грою й щедро винагороджували «тружеників науки».

Вихованці Академії, яким довелося працювати за межами України, несли з собою й театральне мистецтво. Першим театром в Росії став двірцевий театр, заснований києвомогилянцем, вченим, письменником Симеоном Полоцьким, який був на той час вихователем царських дітей. Особливою популярністю користувалася його комедія «Притча о блудном сыне». Утвердженню театру в Росії сприяв митрополит Димитрій Ростовський. Він відкрив 1702 р. у Ростові семінарію, а при ній театр. Архімандрит Спасо-Ярославського монастиря й ректор Ярославської семінарії (з 1776) Іоїль Биковський також заснував

при семінарії театр. Його бібліотека, семінарія й театральні вистави привертали увагу не лише жителів Ярославля, а й інших міст Росії. Митрополит Тобольський і всього Сибіру Філофей Лещинський 1703 р. відкрив у Тобольську при архієрейському домі школу й театр і, як писав літописець «...славные и богатые комедии делал... владыка был охотник до театральных представлений, и когда должно на комедию зрителям собираться, тогда он, владыка, в соборные колокола на сбор благовест производил» [1]. Михайло Козачинський, згодом професор і префект Академії, заснував кілька шкіл у Сербії. 1733 р. там, у Карловецькій школі, поставив силами учнів власну «Трагедію... про смерть Уроша V і про падіння Сербського царства». Ця подія поклала початок сербському театру. Ґеоргій Кониський, ректор Академії, обраний архієпископом Білоруським, заснував 1757 р. у Могильові семінарію на зразок Києво-Могилянської академії і при ній театр, де особливою популярністю користувалася його драма «Воскресеніе мертвих». Це лише кілька імен могилянців, талант і праця яких сприяли культурному поступові інших народів, у тому числі — розвиткові театрального мистецтва.

Бібліотека Академії

Унікальною була бібліотека Києво-Могилянської академії. Закладена вона була, вірогідно, ще в Братській школі. Свою бібліотеку, до якої входили й книги Йова Борецького і Тарасія Земки,— 2131 книгу вітчизняних і зарубіжних видань — заповів Колеґіуму митрополит Петро Могила. Так було започатковано традицію дарувати Академії книги. Значні книжкові зібрання передали до академічної бібліотеки Єпіфаній Славинецький, Симеон Полоцький, митрополит Димитрій Ростовський, ректори Йоасаф Кроковський, Варлаам Ясинський, Давид Нащинський (129 книг), митрополити-покровителі Рафаїл Заборовський (137 книг), Тимофій Щербацький (144 книги), Гавриїл Кременецький (понад 70 книг), історики Микола Бантиш-Каменський (150 книг) й Василь Рубан (154 книги), професори Іван Самойлович (1147 книг), Амвросій Юшкевич. Щедрим дарителем книг був гетьман Іван Мазепа [2]. 1768 р. була заснована бібліотека при бурсі її вихованцем істориком М. Бантишем-Каменським. Урочисто звертався до бурсаків колишній вихованець Академії, відомий громадський діяч, письменник Семен Гамалія, надсилаючи книги до бурсацької бібліотеки: «Милостиві панове! Люб'язні християни-брати! Жителі великих київських бурс! Прошу милостиво



Конґреґаційна (диспутна) зала в Мазепиному корпусі Академії. XIX ст.

[1] *Морозов П.* История русского театра.— СПб., 1889.— С. 153.

[2] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 3.— К., 1906.— С. 386; Т. 4.— К., 1907.— С. 125.

прийняти до вашої бібліотеки додані до цього книги: Готшедової німецької граматики – 3, історії імператора Феодосія Великого – 4. Ониє присвячує на вашу користь той, що проживав колись у вашому товаристві. Ваш покірний слуга N. N. Petropoli» [1].

Бібліотеки поповнювалися також за рахунок закупок, надходжень з видавництв України, Росії, Білорусі, Амстердама, Гамбурга, Галле, Берліна, Братислави, Данцига, Варшави, Лондона, Парижа, Рима, Болоньї та інших міст. Крім друкованих книг, в академічній бібліотеці зберігалися численні рукописи: невидані твори, хроніки, хронографи й хронічки, літописи, діаріуші, щоденники, а також лекції професорів, конспекти студентів, документи минулих віків, дарчі, грамоти, привілеї і поточна документація. Значне місце у бібліотеці займали періодичні видання. Так, у другій половині XVIII ст. Академія виписувала «Московские ведомости», «Санкт-петербургские ведомости», «Moskowische-Deutsche Zeitung», «Litteratur Zeitung. Iena, Leipzig und Wein», низку літературних альманахів.

Справжнім святом для Академії і її студентів були щорічні Контрактові ярмарки в Києві. На ярмарки приїздили купці з книгами з різних країн. Особливо добрі контакти мала Академія з купцями з Ломбардії, які неодмінно розташовувалися зі своїми книгами, естампами, картами, навчальними приладами біля самої академічної брами. У 60–80-х рр. XVIII ст. Академія придбала Французьку енциклопедію під редакцією Дідро, «Всеобщую историю» в 125 томах, історичні твори відомих зарубіжних учених Г. Роллена, Л. Гольберга, Г. Кураса, «Краткий российский летописец» М. Ломоносова, праці професора Московського університету І. Третякова «О происшествии и учреждении университетов в Европе», «О государственном правлении и разных родах оного из французской Энциклопедии» Ф. Туманського, вихованця Києво-Могилянської академії, «Статьи о философии и частях ее из Энциклопедии» також києвомогилянця Я. Козельського, популярну на той час книгу «Жизнь и приключения Робинзона Крузо» Д. Дефо й ін. [2] В останні десятиліття XVIII ст. був укладений каталог книжок бібліотеки за окремими блоками: Святе Писання, грецька та латинська патристика, історія Церкви, книги на теологічні теми, книги з історії, географії, поетики, риторики, граматики, філософії, гомілетики, юриспруденції, медицини, геометрії, арифметики, астрономії, психології, нумізматики, художньої літератури і т. п. В окремих випадках зазначена мова, якою або з якої видані книги, кількість примірників тощо. Хоча каталог далеко не досконалий, але красномовний. Надрукований в «Актах и документах, относящихся к истории Киевской академии», він займав 150 сторінок тексту. 1780 р. об'єднана бібліотека Академії нараховувала 12 тис. томів.

Відвідавши 1792 р. Академію, російський освітній діяч В. В. Ізмайлов писав: «Я пришел взглянуть на библиотеку академии. В ней было

[1] Акты и документы...– Отд. 2.– Т. 3.– С. 462–463.
[2] Там само.– С. 386–416.

много редких манускриптов, множество творений древности и творений новейших, где вкус, ученость и философия положили печать свою» [1].

Наставники навчали студентів, як треба поводитися з книгою: не класти її на коліна, не слинити, перегортаючи сторінки, а бережно, двома пальцями брати їх за верхній край, не загинати аркушів тощо.

Любов до книги, прищеплену ще під час навчання в Академії, зворушливо висловив один із найвідоміших її вихованців Стефан Яворський. Працюючи в Росії й не маючи змоги повернутися в Україну, задумав відкрити в його рідному Ніжині духовний центр — Колегію, яка готувала б високоосвічених, високоморальних священнослужителів. З цією метою він на власні кошти зводить осередок задуманого центру — Благовіщенський собор при Спасо-Преображенському монастирі. Основою цього закладу повинна була стати бібліотека його власних 609 книг, яку збирав він упродовж життя. Відправляючи свою бібліотеку до Ніжина, Яворський склав власноручно їх реєстр і «Тестамент», в якому навчав, як зберегти книги від «огненого випадку, вологості, шашелів, крадіжок» і т. ін. Розстаючись із книгами, він написав свою знамениту елегію «Прощання з книгами», в якій зізнавався, що книги були його «любов'ю і скарбом, паче злата й срібла дорожчі...»



Академічна гравюра, присвячена Стефану Яворському

Книги, прощайте! Пора.
Я гортав вас, леліяв і пестив,
Світло і гордість й утіхо моя!
Іншим тепер прислужітесь
достойнішим людям.
Спрагу блаженних сердець
ваш потамує нектар.
Горе мені! Очі мої розлучаються з вами навіки.
І остигаючу душу вже не зігріє ваш жар.

«Прощальна елегія» полонила серця читачів. Її переписували віршами й прозою, перекладали різними мовами в різних країнах аж до Англії.

Бібліотека, що комплектувалась протягом двох століть, являла собою унікальне зібрання світового значення, на якому вигострювали свій розум вихованці Академії. Вона відіграла важливу роль не тільки у формуванні знань і світогляду багатьох поколінь викладачів і студентів,

[1] Акты и документы...— Отд. 3.— Т. 1.— К., 1910.— С. 153—154.

а й мала вплив на розвиток української культури взагалі. Її скарби були відкриті для всіх охочих. За академічними правилами «...бібліотекою вчителям у всі дні й години користуватися не забороняється, а учням і іншим бажаючим — у визначені дні й години» [1]. З фондів бібліотеки Академії розпочали своє існування книгозбірні Переяславського та Чернігівського колеґіумів. А численні вихованці Академії, яким було прищеплено любов до книги, стали невтомними збирачами власних бібліотек, які, у свою чергу, заповітами їх власників поклали початок численним бібліотекам навчальних закладів України й Росії [2]. На жаль, бібліотека Академії не збереглася до нашого часу. Значно постраждала вона від пожеж. Тільки 1780 р. згоріло близько 9 тис. томів, 1811 р.— близько 1000, а з ними — ті цінні відомості, які, можливо, пролили б більше світла на нашу історію. У 1920-х рр. із закриттям Духовної академії бібліотека була розформована. Її книги потрапили до різних книгосховищ. Частина їх знаходиться нині в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського. На деяких з них можна побачити автографи власників — професорів, ректорів Академії, її покровителів, меценатів.

Гуманістичні засади

Академія — всестановий заклад

Академія від початку і до кінця свого існування керувалася гуманістичними засадами внутрішнього життя й виховання, чим заслужила на особливу повагу й підтримку широких верств українців. Проголосивши себе всестановим закладом, Академія ніколи не порушувала цього задекларованого принципу й постійно підкреслювала його в багатьох офіційних документах. Так, пункт 1 Академічної інструкції «Leges Academicae docentibus et studentibus observandae» 1734 р. гласив: «До Академії має прийматись для придбання знань будь-яка вільна людина всякого звання й стану, звідкіля б вона не прийшла, лише б визнавала східну християнську віру й мала здібності до навчання». Завдяки цьому в її аудиторіях завжди навчалося багато молоді, яка прагнула освіти.

Правило приймати кожного, звідкіля б він не прийшов, сформувало Академію як загальноукраїнський національний освітній центр. У ній навчалась молодь з усіх українських земель: Київщини, Лівобережної та Слобідської України, Запоріжжя, Волині, Поділля, Галичини, Буковини, Закарпаття. Всі вони почувалися в Академії належними до єдиної України. Особливо багато було вихідців з Лівобережної України. Списки студентів свідчать про те, що тут майже не було такого міста чи села, звідки б не посилали дітей до Академії.

---

[1] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 1.— Ч. 2.— К., 1904.— С. 6.

[2] *Лупnов С. П.* Книга в России в первой четверти XVIII в.— Л., 1973; *його ж.* Книга в России в послепетровское время.— Л., 1976.

Чимало молоді прибувало з українських земель, які перебували під владою Польщі, Чехії, Угорщини. В академічних списках зустрічаються прізвища студентів-українців з Бара, Бережан, Бича, Бердичева, Вінниці, Дрогобича, Дубна, Житомира, Збаража, Зборова, Кам'янця, Куликова, Луцька, Львова, Мостищ, Острога, Перемишля, Поморян, Рогатина, Самбора, Сидорова, Стрия, Тисминиці, Товстого, Теребовлі, Чорнобиля, Ярослава та інших міст, а також із багатьох сіл. Вони числились як «зарубіжні» або «Польської області студенти» [1]. До Києво-Могилянської академії прибувала також молодь із Закарпаття, що було на той час своєрідним етнічним форпостом українських земель на Заході. Закарпатці приходили до Академії з Мукачева, Ужгорода, Хуста, Кошиць та інших міст і сіл [2].



Студенти Академії. Фрагмент гравюри Івана Щирського. 1697–1701

Чисельність студентів в різні роки була різною. У Братській і в Лаврській школах, вірогідно, спочатку навчалося десь понад 100 учнів. Кількість їх значно зросла з організацією Колеґіуму. У часи Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького класи Колеґіуму спорожніли. За свідченням сучасників, більшість його викладачів і студентів – хто з каламарем, хто з шаблею – пішли до війська.

Згодом кількість молоді в Академії стрімко зростає. Особливо це стало помітним у 80-х рр. XVII ст., після припинення воєнних дій в Україні. В роки покровительства над Академією гетьмана Івана Мазепи кількість студентів сягає 2000 (1700 р.). У 1710–1711 рр. після всіх нелегких випробувань, пов'язаних з повстанням Мазепи, епідемією чуми, їх залишилося близько 100, але вже 1715 р. знову було 1100 студентів. З 20-х по 40-ві рр. XVIII ст. щорічно навчалося близько 800 осіб. Це, вірогідно, було пов'язано з відкриттям 1727 р. Харківського та 1738 р. Переяславського колеґіумів. З 1744 р. до 70-х рр. XVIII ст. щороку навчається близько 1100 студентів. У наступні роки кількість студентів в Академії зменшується, що було зумовлено головним чином їх відходом після закінчення риторичного класу до госпітальних шкіл Росії, Московського університету та педагогічних училищ Петербурга. 1770 р., коли від епідемії чуми з 20 000 жителів Подолу померло 6000, в Академії, як повідомляв ректор у листі до Консисторії, залишилося всього «до півтори сотні чоловік»,– і зауважував:

---

[1] Акты и документы...– Отд. 2.– Т. 1.– Ч. 2.– С. 91 та ін.

[2] *Шевченко Ф. П.* Закарпатці – студенти Київської академії XVIII ст. // УІЖ.–1965.– № 6.– С. 96–97; ЦДІАК України.– Ф. 59.– Оп. 1.– Спр. 8809, 8810, 8816 та ін; Ф. 127.

«щоб ще більше зло і шкода не примножились, до благополучного звільнення від такої напасті студентів розпустить».

Основний контингент студентів становили діти козаків, міщан, священиків і селян. У неповному списку студентів класів інфими й граматики за 1736/37 навчальний рік числилося: «синів козачих» — 16, «синів мужичих» — 15, «синів міщанських» — 15, «синів священиків» — 15. Із 166 студентів класу поетики й риторики в списку за 1763/64 навчальний рік числились 34 вихідці із селян, 22 — з козацької старшини, 14 — із козаків, 9 — із міщан, 1 син економа, 2 невідомого походження, решта — із духовенства [1].

Регіональний і соціальний склад студентів ілюструє, наприклад, список студентів-риторів за 1763 р.: «Олександр Григорович, міста Києва, син міщанина; Андрій Хоменський, полку Лубенського, міста Константинова, син священика; Антон Олександрович, полку Прилуцького, міста Прилук, син судді полкового; Андрій Кандиба, полку Ніжинського, міста Конотопа, син бунчукового товариша; Гнат Ханенко, полку Київського, сотні Бобровицької, села Мокриці, син бунчукового товариша; Василь Лебединський, полку Слобідського Харківського, міста Мерефи, син посполитого; Василь Лазаревський, полку Стародубського, містечка Семенівки, син посполитого; Василь Іванецький, області Цесарської, полку Скецького, села Кривого, син посполитого; Василь Росенський, Новоросійської губернії, Чорного гусарського полку, міста Новомиргорода, син священика; Герасим Бохоновський, полку Київського, міста Києва, син посполитого; Григорій Омелянович, полку Ніжинського, сотні Глухівської, села Хохловки, син бунчукового товариша; Данило Устимович, полку Київського, міста Києва, син цехового; Дем'ян Гамалія, полку Полтавського, містечка Нового Санжарова, син козака; Гнат Клементовський, області Польської, повіту Ладижинського, міста Ладижина, син посполитого; Іван Баришникевич, області Польської, повіту Новогородського, міста Слуцька, син міщанина; Іван Грезетовський, полку Острогозького, міста Рибного, син козака; Михайло Гокало, полку Київського, міста Києва, син отамана Київського; Михайло Вольський, області Польської, повіту Львівського, міста Чорнобиля, син священика; Михайло Фотинський, області Польської, повіту Житомирського, син рабина жидовського; Яків Скаржановський, полку Переяславського, сотні Воронківської, села Старого, син посполитого» [2] та ін.



Мазепин корпус з криницею під тополями. 20-ті роки XIX ст.

---

[1] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 3.— С. 152—171.

[2] Там само.— С. 152—171. (Список подається скорочено.)

Академія користувалася визнанням і повагою української шляхти й козацької старшини. Це свідчить про те, що рівень навчання в Академії задовольняв її вимоги і був не нижчим, ніж у західноєвропейських вищих навчальних закладах, куди раніше направлялись їхні сини. У XVII–XVIII ст. в Академії навчалися вихідці з родин української шляхти й козацької старшини: Полубенських, Полуботків, Мужиловських, Миклашевських, Проскурів-Сущанських, Лизогубів, Забіл, Танських, Косачів, Ґалаганів, Кулябок, Марковичів, Катериничів, Мазаракі, Танських, Тарновських, Туманських, Лагод, Сулим, Гамаліїв, Зертисів-Каменських, Горленків, Безбородьків, Лазаревських, Ханенків, Дуніних-Борковських, Скоропадських, Лісовицьких, Новицьких, Мировичів та ін.

Особливого значення навчанню української молоді в Академії надавав гетьман Іван Мазепа. У високоосвіченій і вихованій молоді він убачав майбутніх помічників – державців, дипломатів, генеральних і військових старшин, перекладачів, канцеляристів – сильної, незалежної України.


Данило Апостол, гетьман України

Освіту в Академії здобули гетьмани України: Юрій Хмельницький, Іван Виговський, Михайло Ханенко, Павло Тетеря, Петро Дорошенко, Іван Самойлович, Павло Полуботок (наказний), Іван Мазепа, Пилип Орлик, Іван Скоропадський, Данило Апостол, небожі Івана Мазепи – Андрій Войнаровський та Іван Обидовський, уславлений полковник Семен Палій та ін. Розглядаючи це питання, один із дослідників Києво-Могилянської академії Ф. Титов писав: «Навряд чи ми перебільшимо, якщо скажемо, що вся взагалі православна південноросійська дворянська аристократія і малоросійська військова старшина в XVII столітті виховувала своїх синів у Києво-Братській колегії» [1].

Організація навчання

Навчальний рік в Академії, як і в інших європейських університетах, розпочинався 1-го вересня. Але шукачі знань часом приходили «не за правилами»: у жовтні чи грудні, «після Різдва Христового», а то й у квітні чи травні. Але в Академії їх приймали.

Не було й вікових обмежень. Так, у списках учнів граматичних класів можна побачити хлопців від 10–11 до 24 років. Деякі богослови закінчували навчання, маючи 30 і більше років. Тобто в Академії з розумінням ставилися до можливостей різних сімей відпустити дитину чи парубка з дому на навчання в той чи інший час.

---

[1] *Титов Хв.* Стара вища освіта в Київській Україні.– К., 1924.– С. 138.

З новоприбулими префект проводив співбесіду – «отведывал память и остроумие». Академічні інструкції попереджали: «Якщо попадеться зовсім тупий, не приймати, бо літа втратить, а нічому не навчиться, а тим часом гадатиме, що він мудрий. А якщо котрий прикидатиметься тупим, щоб його відпустили додому, досвідчений вчитель знайде як його спокусити й істину вивідати» [1]. Тобто Академія дотримувалася просвітницьких ідей – дати знання якнайбільшій кількості молоді. Після тестування префект направляв прибулого до того чи іншого класу. Там їхній учитель, він же наставник, записував до «реєстрів акуратних», зазначаючи «якого стану», «коли і звідки прибув», «скільки від роду літ» і «чий він син».

Уроки (лекції) тривали 1 годину. З 8-ї ранку до 6-ї вечора всього було 8 уроків з перервою на 2 години. Організацією навчання займався префект, він, як і ректор, мав право контролювати уроки й знання студентів. Зважаючи на те, що в граматичних класах завжди було багато учнів – до 100 і більше, учителю призначався помічник із старших студентів – *аудитор*. Обов'язком аудитора було перевіряти наявність учнів у класі та виконані ними домашні завдання – окупації. В окупаціях аудитор зазначав: s (scit) – знає, ns (non scit) – не знає, er (errabat) – помилився, nt (non totam) – не все завдання, pns (prorsus non scit) – не знає нічого, nr (non recitabat) – не здавав урок. З поміткою «correcta», аудитор здавав зошити вчителю. Старшим над аудиторами був *аудитор аудиторіс* також зі студентів.

Були й інші виборні посади серед студентів: *дзвінник* – будив бурсаків і дзвонив до початку і закінчення уроку; *калефактор* (від лат. робити гаряче) – призначався, як правило, з ледачкуватих студентів, він носив із собою щось на зразок сагайдака з різками й лінійками і за наказом учителя виконував дрібні покарання. Окрім того, він мав топити в класі й бурсі грубки.

Кожної суботи учні граматичних класів тримали своєрідний іспит з матеріалу, пройденого за тиждень – суботівки. Підсумовувалися домашні (окупації) й урочні (екзерциції) завдання, учні читали й перекладали з іноземних мов, демонстрували знання граматичних правил, статей Катехізису тощо. Студенти класів поетики й риторики зачитували зроблені ними переклади з іноземних мов, написані вірші й промови, розв'язували логічні й математичні задачі. Філософи й богослови не підлягали суботньому контролю. Їхні знання оцінювалися під час диспутів.

Диспути вважалися складовою навчального процесу. Поділялися вони на ординарні, де в присутності академічного керівництва й професорів захищалися так звані малі дисертації, й урочисті, публічні, де студенти захищали свої філософські чи богословські дисертації перед опонентами в присутності покровителя Академії – митрополита, ректора, префекта, усіх професорів і студентів старших класів, а та-

---

[1] Академічна інструкція «Как учителям и внутри и вне своей школы поступать», 1764 р. // ІР НБУВ.– Ф. 301.– Спр. 751.– № 5.

кож — усіх охочих взяти в них участь як опоненти або просто послухати «вчене слово».

Учасники диспуту повинні були проявити високі знання предмета й суміжних наук, уміння користуватися різними засобами впливу на слухачів, тонкощами логіки й риторичного мистецтва й, безумовно, культурою ведення дискусії.

Здебільшого диспути присвячувалися тій чи іншій поважній особі, що зазначалося в *тезах (конклюзіях)* диспуту, які потім підносилися патрону та іншим знатним гостям. Проводилися диспути надзвичайно урочисто. Митрополит виїздив з Лаври каретою, запряженою восьмериком, у супроводі золотої корутви маґістрату, що знаменувало урочистий момент; за ним тягнулися у більш скромних каретах різного сану й рангу духовні й цивільні особи, а за ними котили вже вози обивателів київських і батьків студентів. На подвір'ї Академії гостей зустрічав хор та інструментальний оркестр студентів. Коли митрополит ступав на подвір'я, дзвонили у дзвони Богоявленського монастиря, а за ними — всіх подільських церков. В конґреґаційній залі проголошувалися на його честь вітальні орації й декламації. Після цього розпочинався сам диспут. Німецький протестантський пастор Христофор-Вільгельм Хегельмайєр, який бував у Києві в 1730-х рр., часто відвідував Академію, знав її професорів, проводив з ними тривалі бесіди на філософські й богословські теми, брав участь у диспутах, про хід диспуту писав у своїй книзі «Безсторонні повідомлення про різноманітні визначні пам'ятники Російської імперії» (Штутгарт, 1739): «Коли закінчено зі звичайними (ординарними) опонентами, яких буває три, тоді виступають запрошені екстраординарні, серед яких часто бував і я. Не було жодного диспуту, на який я, коли перебував у Києві, не був запрошений деякими студентами. Це дозволяло мені як у філософських, так і теологічних матеріях висловлювати свою думку, хоча мене могли сприйняти за єретика» [1]. Побоювання пастора були марними, бо в Академії панував дух толерантності, терпимості до чужих думок і людей іншої віри, що й відзначив Хегельмайєр. Завершувалися диспути урочистим богослужінням і сальвією (феєрверком). Загалом, оцінюючи стан учености в Україні й Росії, Хегельмайєр писав: «На підставі правдивих свідчень я вважаю цю націю схильнішою і здібнішою до вчености, ніж власне росіян» і що «в козацьких душах зростає потяг до високих і кращих справ та мудрого знання» [2].

В кінці року на основі поточного контролю виставлялися річні оцінки. Так, у графі студентського реєстру «какого учения» класу інфими за 1736/37 навчальний рік значаться: «доброго», «мерного», «худого», «тщательного», «не слабого», «слабого», «безнадежного»; у графі «какого состояния»: «мерен в состоянии, в учении мало надежен», «изрядного состояния и доброй надежды», «постоянен, к учению весело охочий», «добронравен, в учении скоропостижен» і т. п.

---

[1] *Хегельмайєр Х.-В.* Повідомлення про стан учености у Києві в російській Україні / Пер. з нім. та публікація Дзюби О. М. // Київська старовина.— 1994.— № 2.— С. 95—99.

[2] Там само.

Варто зазначити ще одну гуманістичну засаду Академії: невстигаючих студентів не виключали. Неатестованого учня не переводили до старшого класу, він ще й ще сидів у тому самому класі, аж поки, нарешті, не «встигав з середніми», і, якщо прослідкувати за документами, то часто учень, який починав з того, що «мало або нічого навіть не зрозумів» (клас граматики), вже як студент класу філософії мав характеристику «чесний, не нетямущий, не лінивий» [1].

І це було виправдано. Відірвана від дому дитина 10–11 років потрапляла в екстремальні умови — інтенсивне навчання, бурсацькі звичаї, покарання, недоїдання, хвороби — все це вимагало певного часу, щоб звикнути, призвичаїтись, зібратися. Іноді самі студенти просили ректора дозволити їм залишитися ще на один рік в тому самому класі, «підтвердити навчання». Найчастіше так робили студенти класу риторики, найпопулярнішого в Академії.

Навчались в Академії хто скільки міг. Серед багатьох причин, які називають студенти полишаючи Академію, найчастіше це — неймовірна нужда, що гнала їх у пошуках шматка хліба, хвороби або сімейні обставини: «з примусу матері шлюб взяв», чи загинула вся сім'я під час нападу татарської орди і т. ін. У другій половині XVIII ст. чимало студентів за наказами чи добровільно відходили до медико-хірургічних закладів, від'їздили за викликами до організованих києвомогилянцями шкіл у Росії вчителями тощо.

Тим, хто скінчив навчання, видавався атестат за підписом ректора й префекта. В атестаті зазначалося: скільки вчився студент, в яких класах, які науки вивчав і які мав успіхи, давалася оцінка його моральним якостям, його ставленню до товаришів-студентів, іноді — й рекомендація щодо використання його здібностей на тій чи іншій посаді. Наведемо приклади двох атестатів, цікавих з різних точок зору.

«Пред'явник цього пан Тимофій Александрович тривалий час в Академії Київській навчався і всі науки, що звичайно там викладаються, пройшов ревносно й непорочно.., а тому вже чесне свідотство мати може».

Далі ректор «праведно свідчить»:

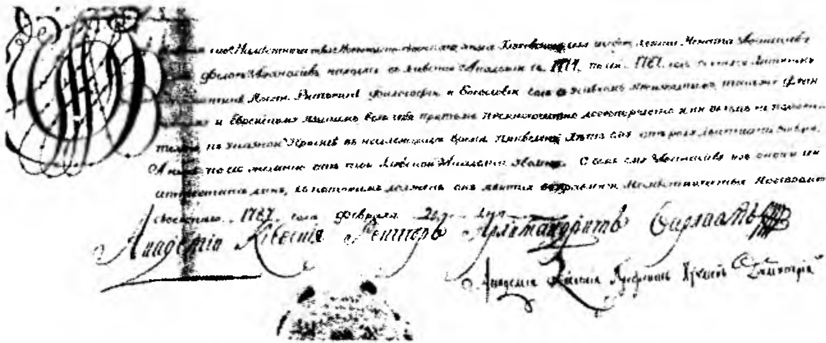
1. Названий пан Тимофій Александрович риторичне, філософське й богословське навчання завершив з належним старанням й інших перевершив; 2. Вдачі чесної і безпорочної, все в Академії життя своє проводив; 3. Доручених його нагляду учнів утримував з усією чесністю й повчанням добрим; 4. У навчанні досяг таких успіхів, що риторику й інші науки з похвалою й користю для тих, що слухатимуть його, може досконало сам викладати.

Києво-Братського монастиря архімандрит і ректор
Сильвестр Кулябка М (anu)
Р (горгіа). Року 1743» [2].

---

[1] *Вишневский Д.* Киевская академия в первой половине XVIII столетия.— К., 1903.— С. 350–352.

[2] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 1.— Ч. 1.— С. 309.



Атестат студента Федора Афанасієва. 1787

Тимофій Александрович (1714–21.10.1746) був запрошений 1743 р. працювати до Академії. Читав курси поетики й риторики, в яких навів приклади з власних творів латинською, польською, російською та українською мовами, додав звід синтаксичних, поетичних та риторичних настанов з практичними вправами «для вжитку української молоді, викладені і витлумачені у православній і преславній Києво-Могило-Заборовській академії...». 1745 р. призначений префектом, але вже 1746 р. помер. Похований талановитий викладач з почестями на кладовищі Київського Братського монастиря біля дзвіниці.

Атестат, виданий Іоану Вишневському префектом Академії Ґеоргієм Кониським, якраз підтверджує гуманне ставлення Академії до учнів, які не блискуче справлялися з навчанням, але ж вчилися і виходили в люди. Цей документ цікавий ще й тим, що в ньому відчуваються особливості характеру ректора Академії, письменника, архієпископа Білоруського Ґеоргія Кониського. Отже, атестат виданий Вишневському у зв'язку з призначенням його священиком Київської Златоустівської церкви:

> «1751 року жовтня 10 дня в Академії Київській про колишнього богослова Іоанна Вишневського наведена справка, як саме в кожній школі (класі) він у звичайних шкільних каталогах записаний...
>
> З інфими так: після Різдва Христового не за правилами прийшов і мало, або й навіть нічого до кінця року не зрозумів.
>
> З граматики: дитя заїкувате, досить підло училось. Другий рік з граматики ж: по натурі заїкуватий другорічник граматик мало що в художестві своєму встиг.
>
> З синтаксими: середній в розумінні й міркуванні, учиться непогано під страхом, шкільні вимоги задовольнити може.
>
> З поетики: міркування останнього, намагався бути старанним у навчанні і в школі часто бував, проте посаді своїй не відповідав і дуже мало встиг з поетики. Другий рік з поетики ж: другорічник поета прийшов у школу вересня 4 дня, старанно учив поетику, встигав з середніми, сидів до кінця року.
>
> З філософії: чесний, не лінивий, не нетямущий» [1].

[1] Акты и документы...– Отд. 2.– Т. 1.– Ч. 1.– С. 32–33.

Виховання

Освіта в Академії розглядалась не лише як набуття певної суми знань, власне, для себе, а й як засіб формування національної свідомості, патріотичних почуттів, громадянської відповідальності, власної гідності. Молодь виховувалася на таких полемічно-публіцистичних працях, як «Палінодія» Захарії Копистенського, «Тренос» Мелетія Смотрицького, «Протестація» Йова Борецького, «Хроніка» Теодосія Софоновича та історико-біографічних і панегіричних творах, присвячених Петру Конашевичу-Сагайдачному, Петру Могилі, Богдану Хмельницькому, Лазарю Барановичу, Іванові Підкові, Іванові Мазепі, на козацьких літописах, історичних працях Петра Симоновського, Стефана Лукомського, Семена Дівовича. В них звеличувалося козацтво, оспівувалися гетьмани й козаки-лицарі, які здобували Україні волю й виборювали свою державу. Академічні вчителі рівняли молодь на ідеали козацтва – воля, хоробрість, відданість вітчизні. Твори, про які йде мова, були написані своєю, українською мовою. Вона вивчалася в Академії, панувала у сфері культурного життя, у богослужінні. Це було вагомим виховним і націотворчим фактором. Та й сама історія, що творилася на теренах України на очах української молоді, сприяла її патріотичним настроям, відданості справі народу, вітчизні. Тож недаремно, здобувши освіту, а то й полишивши її, студенти часто йшли на Січ, вступали до лав козацького війська, міняючи, як казали в той час, каламарі на шаблі.

Неабияке значення у справі виховання національної свідомості мало відновлення українських святинь, розпочате при Петрові Могилі – Софійського собору, церков: Десятинної, Спаса на Берестові (де, до речі, залишився фресковий портрет Петра Могили, виконаний за його життя), Трьохсвятительської, Михайлівської у Видубичах, храмів Луцька, Кременця, Куп'яничів та в інших містах і селах України; реставрація ікон, церковних розписів, канонізація і поклоніння святим.

Виховні засади в Академії ґрунтувалися на давніх українських традиціях, християнській моралі, на досвіді вітчизняної педагогічної думки й новітніх її досягненнях в західних країнах, які з'являються в епоху Відродження та Нового часу. Деякі моральні принципи виховання були викладені вже в Статутах братських шкіл. Багато працював над питаннями виховання молоді Петро Могила. Його роздуми з цього приводу викладені насамперед у праці під назвою «Антологія, сиріч молитвы і поученія душеполезная. В душевну ползу спудеов и всіх благочестивих любомолитвених» (К., 1636). Як бачимо, праця присвячувалася вихованцям його Колеґіуму. Питання моралі й виховання молоді піднімалися Могилою і в таких творах, як «Євангеліє учительне» (З благословення Петра Могили, К., 1637), «Літос» (К., 1644), «Требник» (К., 1646) та інших.

Розробляючи морально-соціальні постулати поведінки людини, зокрема студентів, Могила брав за основу звичаї, обряди й традиції українців. У ті часи, коли не було української держави, це мало особ-

ливе значення для усвідомлення людьми своєї етнічної належності, збереження генетичного зв'язку поколінь.

Визначаючи мету створеної ним Лаврської школи, Могила записав: «...Аби молодь у справжній побожності, в звичаях добрих і науках вільних навчена була» [1]. Ці три поняття Могила розвинув у «Антології» у цілісну гармонійну систему виховання. Закликаючи молодь засвоювати науку, він застерігав, що при цьому треба міцно триматися православної віри: «щоб в тих школах не тільки зверхні науки, але й, тим бардзей і понад усе, побожність в серцях ваших, молоді, впаяна була». Говорячи про набуття наук, Могила підкреслює значення праці, працелюбства. Бо це не лише тягар — «труд», але й засіб до задоволення потреб людини й роду (суспільства). Це — спосіб життя, який стане радісним, коли праця для людини буде творчістю. І що саме праця, особистий доробок людини приносить їй, попри «знатність і старожитність роду», визнання й гідне становище в суспільстві. А «з лінощів народжується лежня, а з лежні розпуста, а з розпусти сваволя і вшеляке зло».

Працелюбність Могила відносить до моральних категорій, як і волю й совість (сумління), які треба удосконалювати через самопізнання. І радить вихованцям прискіпливо ставитись до себе, аналізувати свої думки, вчинки, огріхи вільні й невільні, як і все життя. При цьому митрополит вдається до цілком конкретних настанов: лягати спати і вставати завжди треба в певний час, спати не більше семи годин, а перед сном прозвітувати перед собою у справах пройденого дня, проаналізувати їх, щоб більше не повторювати негідних вчинків чи думок і просити в Бога за них прощення. Могила попереджає і наставників, що формувати бажані риси у молодих потрібно через їх розум і серце, а не насильно, бо це може призвести до протилежних наслідків.

Вболіваючи за своїх вихованців, Могила вперше вводить до «Требника» особливий чин богослужіння — «благословення отроков в училищі», в якому є прохання до Бога «низпослати на отроча сіє духа премудрості и разума и отверсти ум и уста его и просвітиты серце его к принятію наказанія добрых ученій» [2]. Могила склав також кілька молитв для спудеїв свого Колеґіуму: «Молитва перед зачинанієм учитися», «Молитва входячому до школи» й інші, які помістив до «Антології».

Багато думок і повчань Петра Могили знайшли відображення й розробку в працях могилянців, його послідовників, таких як «Мир з богом людині» (1669) Інокентія Ґізеля, «Похвальне слово землеробству» Данила Туптала, у творі «Іфіка ієрополітика» (моральна філософія) (1712) невідомого автора, «Христові о блаженствах проповіді толкованіє» Теофана Прокоповича, «Арістотелівська філософія» (1743)

---

[1] Угода, підписана з учителями у Львові 1631 р. // Памятники...— Т. 2.— С. 410—411.

[2] [*Петро Могила*]. Требник.— Вид. 2-ге.— Канберра; Мюнхен; Париж, 1988.— С. 280.

Михайла Козачинського, «Об умной или внутренней молитве» (бл. 1760-го р.) Паїсія Величковського, численних працях Григорія Сковороди – «Наркіс», «Алфавіт», «Кільце» й ін.

Наставники студентів використовували як посібники такі праці, як «Первое учение отроком» Теофана Прокоповича, праці відомого педагога Яна Амоса Коменського, «Юности честное зерцало», укладене Гавриїлом Бужинським 1717 р. як посібник світської поведінки для російської молоді. 1783 р. зроблено опис бібліотеки професора Іоїля Самойловича, який працював в Академії 24 роки – Catalogus librorum 1147 книг. Серед них багато присвячених вихованню молоді[1]: «Путешествия к премудрости», «О полезном с юношеством чтении» (СПб., 1774), «Наставление младенцев», «Друг детей», «Способы учить и обучать господина Роллена», «Театр для пользы юношества» (М., 1780), «Опыт народного воспитания» (СПб., 1770) і т. ін.

Відродження Церкви, становлення державності, розвиток її структур, дипломатичні контакти, загальноєвропейські цивілізаційні процеси потребували людей раціоналістичного, а не емоційного поводження, вироблення певних манер спілкування. Наставники розробляють правила поведінки студентів у самій Академії, в товаристві, у церкві, в гостях, за столом, у взаєминах зі старшими, наставниками, товаришами-спудеями тощо, дають рекомендації щодо уміння приховувати почуття, а не виплескувати їх через крик, грубість, вираз обличчя тощо. Інструкцією 1734 р. вимагалося від викладачів бути у всьому взірцем для студентів, а студентам: дотримуватися «в одязі, обличчі, волоссі чистоти, одягатися просто й скромно, а якщо хтось і одягається по моді, то це не дає йому права порушувати академічні звичаї і сміятися над одягом інших», притримуватися правил «людськості й учтивості», виказувати професорам і наставникам, чесним людям «повагу й пристойність у вітаннях, поставі, виразові обличчя». Заборонялося «бродити по ночам», брати участь у бійках і «справах безчесних», носити в Академію зброю, знущатися над меншими й слабшими.

Виходячи з того, що до Академії йшли діти з різних соціальних прошарків населення, Могила як в «Антології», так і в спеціальному додаткові до виданого ним перекладу твору «Преподобного отца нашего аввы Доротея поученіа душеполезна» (КПЛ, 1628) знайомить учнів з правилами пристойної поведінки на прикладі рекомендацій ченцям: поступатися місцем на дорозі старшому, чекати товариша, з яким ідеш, не перебивати його, коли він з кимось розмовляє, не дорікати за затримку, за трапезою ніколи не брати собі їжі першому «перед дружиною твоєю», або перед гостем чи подорожнім. Коли ж «кашляніє прийдет» або «прозіаваніє», то треба відвернутися від столу. Якщо змушений будеш сміятися, «да не явят ти ся зуби», а при розмові з жінками опустити очі додолу. Говорити з усіма треба лагідно й цнотливо, не звинувачуючи «в коем кого погрішеніи ... но себе самого

[1] Назви й вихідні дані подаються за описом: Акты и документы...– Отд. 2.– Т. 5.– С. 5–47.

непущай во всіх повинна». Особливо ж «от многословіа себе соблюди, то бо угашает от сердца умнаа и небесна двизаніа, яко от Бога прозябающіа» [1].

Вимагаючи від студентів «людськості й учтивості», виказування професорам, наставникам і «чесним людям поваги й пристойності», академічні правила в той же час прищеплювали своїм вихованцям почуття власної гідності, захищали їх від зневажливого ставлення сторонніх. Так, посилаючи студентів на прохання обер-коменданта Києва Вігеля до військового суду для перекладу скарг польською мовою, ректор Самуїл Миславський застерігав: «Однако, покорно прошу, чтобы оный суд поступал с ними не повелительным образом, но с благопристойностью, которую заслуживают благопристойные люди» [2].

Випадки побиття міщанами й особливо покарання студентів виконавцями магістрату (що було порушенням прав Академії на самоврядування і власний суд) призводили іноді до бурхливих виступів студентів, які таким чином захищали свою гідність. Так, у січні 1700 р. три дні під калатання на сполох із дзвіниці Братського монастиря студенти воювали з міщанами, бурмистрами, які виконували поліцейські функції, і стрільцями, викликаними магістратом для оборони його від студентів, які збунтувались не на жарт.

За порушення «правил честі» студенти підлягали покаранню. Щоправда, це було непростою справою. Більшість порушень зумовлені були нужденним становищем студентів. Тому Академічна інструкція від 1734 р. вимагала карати студентів «ні занадто суворо, ні занадто слабо, а триматися середини, як велить обов'язок просвіченості і ввічливості».

Суворо каралися студенти лише в тому разі, коли вони грубо й неодноразово порушували «правила честі»: за пияцтво, мордування товаришів-спудеїв, неодноразово виказану грубість і неповагу до викладачів і наставників. Інструкція 1764 р., складена ректором Самуїлом Миславським, це положення тлумачила так: «Префект має право карати йому підлеглих учнів: малих різкою, а середніх і старших спочатку — погрожуючим словом, другий раз — переведенням з вищої школи в нижчу, третій — позбавленням кондицій чи певного місця і, нарешті, про невиправних доповідати ректору. Ректор в Академії — верховна влада — всіх різним покаранням карати може» [3]. 1784 р. префект доповідав митрополитові Самуїлу Миславському, що студент-богослов Антон Стасевич за пияцтво й бешкети був заарештований бурмистрами, сидів у колодках і був на чорних роботах. Після повернення в Академію підпискою зобов'язався, що більше таких бешкетів учиняти не буде. Але, запевняв префект, що це вже не вперше, і що Стасевич і нині «від пияцтва й сварки не утримується, чим наводить

[1] Преподобного отца нашего авви Доротеа поученіа душеполезна...— К., 1628 // *Нічик В. М.* Петро Могила в духовній історії України.— К., 1997.— С. 215.

[2] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 5.— С. 485.

[3] ІР НБУВ.— Ф. 301.— Спр. 751.— № 5.

порок на академічне зібрання». Резолюція митрополита не забарилася: «За постійне пияцтво студент Антон Стасевич із Академії виключається, а префекту й учителям найсуворіше підтвердити, щоб за студентами в Академії завжди був найретельніший нагляд»[1].

Спільні зусилля ректора й префекта, наставників і протекторів-митрополитів не були марними. Вихованці Академії полишали її освіченими, ґречними людьми, добре вихованими, вірними ідеалам Вітчизни й віри. У суспільному житті навколо них формувалося середовище, яке сприймало й продовжувало освітні традиції, культуру поводження, інтелігентність, гідність, моральність.

Студентське самоврядування. Конґреґації

Створюючи Київську братську школу, її фундатори — Галшка Гулевичівна, гетьман Петро Сагайдачний, Київське братство дбали про те, щоб учні виростали не лише добре освіченими, але й вірними синами Вітчизни й Православної церкви. Цій меті повинно було слугувати і Младенчеське братство (так його називає у своїх грамотах 1620 р. Єрусалимський патріарх Теофан), тобто Студентське братство. Митрополит Петро Могила, створивши Колеґіум, перейменував Младенчеське братство в Конґреґацію (від лат. congrego — зібрання, об'єднання). Вірогідно, свого часу Конґреґації занепали, бо є документи про те, що ректор Академії (в 1693—1697 рр.) Йоасаф Кроковський їх відновив. Студентська Конґреґація поділялась на Велику (Congregatio Major) в ім'я Пресвятої Діви Марії і Малу (Congregatio Minor) в ім'я Св. князя Володимира. Провідною була, закономірно, старша конґреґація, до якої приймалися студенти, починаючи з класу поетики. Іменувалася вона ще як Маріїнське братство.



Академічні тези, присвячені Йоасафу Кроковському.
Гравер Іван Мигура. 1713

Керували Конґреґацією вибрані з числа її членів префект і віце-префект. Вибори були таємними. Імена кандидатів подавалися на картках. Обирався той, хто набрав більше голосів. Новообраних вітав ритор орацією, а піїт — віршованою гратуляцією. Префектам призначалися у поміч 2 асистенти (або віце-префекти), 2 секретарі (нотаріус і віце-нотаріус). Наставником Конґреґації був *конґреґаційний патер*, викладач, здебільшого класу риторики.

Метою Конґреґацій було не лише морально-релігійне виховання, а й формування у студентів почуттів братства, взаємодопомоги, вір-

[1] *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею.— Ч. 1.— С. 103.

ності академічним традиціям самостійності, гідності, вміння захищати свої інтереси в складних суспільних умовах.

Вступаючи до Конґреґації (цей акт іменувався *промульгація* — від латинського оголошення, обнародування, малося на увазі — вибори нових членів), новообрані складали присягу на вірність товариству, православній вірі, Церкві — «умерти, аще би за сіє не стояло», «учитися не ліносно, найпаче вільних наук» і ніколи не забувати свою рідну Академію, як би не склалася доля по закінченні навчання і виходу в широкий світ. Іноді й по закінченні навчання декотрі випускники залишалися членами Коґреґації, вірні її товариству, допомагали їй посильними внесками.

Конґреґації були самоврядними організаціями — мали свою печатку, скарбницю, яка поповнювалася за рахунок внесків благодійників, представляли інтереси своїх членів у суді, перед академічним керівництвом тощо.

Турботою Конґреґацій була студентська Конґреґаційна церква в ім'я Благовіщення Пресвятої Богородиці — Благовіщенська. Історія її простежується від гетьмана Петра Сагайдачного (1620) і митрополита Петра Могили до гетьмана Івана Мазепи й митрополита Рафаїла Заборовського. Як зазначалося раніше, ще гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний заклав і збудував першу двоповерхову церкву Київського Братського монастиря й Братської школи в ім'я Благовіщення і Богоявлення. Згодом Благовіщенська церква вже існує як окрема. Її описує Павло Алеппський у своїх спогадах про Київ початку 50-х рр. Збудував її, найімовірніше, Петро Могила, який був покровителем Колеґіуму з 1632 по 1647 р., і надавав величезні кошти на його утвердження, утримання й виховання студентів. Церква стояла біля головних воріт Братського монастиря. Тоді вони виходили на сучасну вулицю Іллінську й за описами знаходилися на місці сучасних воріт, що виходять на цю вулицю з господарчого двору першого корпусу Академії. Церква простояла недовго: була знищена вогнем, як і Богоявленська, під час військових дій у Києві 1658 р. Згодом обидві церкви відбудовуються, але Благовіщенська — вже на новому місці. При будівництві Мазепиного корпусу у 1703—1704 рр. церква, вірогідно дерев'яна, була розібрана, а її вівтарна частина перенесена на 2-й поверх Трапезної церкви, як вважалося, тимчасово, до завершення будівництва Мазепиного корпусу, при якому мала розміститися й студентська Конґреґаційна



Нагірна проповідь. Фреска зі студентської Благовіщенської Конгрегаційної церкви

церква. Гетьману Мазепі не вдалося втілити свій проект у життя. Навчальний корпус залишився одноповерховим і без церкви.

Завершив цю справу покровитель Академії митрополит Рафаїл Заборовський. Відбудовуючи й реставруючи Мазепин корпус у 1730-х рр., він за проектом архітектора Й.-Г. Шеделя зводить другий поверх, південно-східна сторона якого була увінчана церквою. Освячена студентська церква була митрополитом 1 (11 за н. с.) листопада під традиційним ім'ям Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Історія пощадила Благовіщенську церкву. Сьогодні вона прикрашає Мазепин корпус і всю садибу Києво-Могилянської академії. Освячена в грудні 1996 р. після тривалого занедбання (1919—1995), вона знову відкрила свої двері студентам Києво-Могилянської академії і всім охочим сотворити молитву в її древніх стінах, що зберігають пам'ять про Сагайдачного, Могилу, Мазепу, Заборовського, про кілька поколінь могилянської молоді та їхніх наставників.

Традиції

В Академії дотримувалися давніх національних традицій. З часом склалися вже свої академічні, яких свято дотримувалися і студенти, і викладачі. Серед них — відзначення Престольних свят Богоявлення Господня і Благовіщення Пресвятої Богородиці. В ці дні студенти не вчилися. В Богоявленському соборі відбувалася служба Божа, яку правили митрополит і архімандрит монастиря, він же ректор Академії. Після служби вся Академія і, мабуть, всі кияни, йшли до Дніпра святити воду. Дорога до води була посипана піском, по боках її стояло військо магістратське в урочистих строях, а кілька оркестрів, змінюючи один одного, грали «Коль славен Господь наш...». На Дніпрі вже стояли льодяні хрести, пофарбовані в рожевий і блакитний кольори. Дзвонили дзвони у всіх соборах і монастирях Києва, починаючи з Братського, а з фортеці старого міста розлягалася могутня сальва...

Не менш урочисто відбувалося свято Благовіщення, коли величезна процесія киян на чолі з митрополитом, в лавах якої були студенти й викладачі Академії, з гілочками верби спускалася від Іринinської церкви через Софійський собор до академічної Благовіщенської церкви, де знову ж таки правилася урочиста служба Божа й освячувалася верба.

Урочисто відзначали в Академії дні Ангела ректора, також — митрополита-покровителя. Студенти вітали іменинників ораціями й декламаціями різними мовами. Розчулений митрополит дарував їм гроші, а всіх професорів запрошував на святковий обід.

Щороку 22 грудня всією академічною громадою поминали Галшку Гулевичівну, фундаторку Академії, а 31 грудня — Петра Могилу. Згодом ці урочистості перейменували в дні поминання Петра Могили і всіх благодійників Академії.

В Академії дотримувалися певних звичаїв при похороні вчителів, товаришів-спудеїв, певних сценаріїв при проведенні диспутів, виборах до Конґреґацій, зустрічі іменитих і царствуючих осіб.

Тричі на рік оголошувалися рекреації — дні короткого перепочинку від занять, обов'язково в будні, в гарну погоду. Студенти й викладачі виходили за місто, найчастіше — на Щекавицю, до урочища Глибочиця, до Кирилівського монастиря, тобто в місця чудової природи. Обов'язково — з оркестром, хором, вертепом, театральними виставами, спортивними знаряддями — кеглями, м'ячами тощо. Дні студентських рекреацій були святом і для киян, які дружно йшли і їхали за «академіками», захоплено сприймали їхній спів, декламації, театральні дійства й щедро винагороджували виконавців цукерками, пряниками, горіхами, якими загодя запасалися. Взимку розваги відбувалися в Трапезній Братського монастиря й Конґреґаційній залі.

Гуманістичні засади, дух братства й рівності всіх у навчанні, непорушність традицій, відданість батьківській вірі, повага до науки, її речників і наставників сприяли згуртованості академічної молоді, взаємоповазі, любові до своєї alma mater й гарячому бажанню служити їй і Україні.

Утримання студентів. Велика й Мала бурси

Здобувати освіту більшості студентів Академії доводилось у скрутних матеріальних умовах. Переважна частина їх мала всі підстави іменувати себе «злиденною братією». Виняток становили вихідці із заможних родин. Вони жили «у своїх власних, умисне для того куплених будинках, а інші — у київських жителів помешкання з різним необхідним харчем і з дворами чималим коштом наймали».



Академічна бурса.
Фасад і план. 1819

Частину студентів — найбідніших і сиріт — Академія забезпечувала гуртожитком — *бурсою* (від лат. bursa — гаманець, кишеня, торба). Першу дерев'яну бурсу збудував у 30-х рр. XVII ст. Петро Могила, як писав він «передусім для найбідніших вихованців, круглих сиріт і таких, які ще змалку залишилися без батьків і родичів своїх і всі свої літа, хоча конче нужденно тому віддали, щоб, отримуючи в такому своєму бідняцькому стані від людей милостиню, навчатися красних мистецтв, різних мов і корисних наук». Де знаходилася перша бурса, не встановлено, і як довго вона існувала — також. Про другу, відому на сьогодні, бурсу, дерев'яну, зовні обмащену й побілену, академічна адміністрація писала: «...з напису в риторицькій бурсі на сволоке можно смякать... што дом тот коштом преосвященного митрополита Іоасафа Кроковского 1719 года августа 1 дня соорудили». Але вже у 1750-х рр. ця бурса стала непри-



Академічна бурса.
Сучасний вигляд

датною для проживання, як писав сеньйор бурси філософ Павловський «с товарищи» митрополитові Арсенію Могилянському, «жити в оном домі вкрай неможливо».

На той час територія Братського Богоявленського монастиря й Академії була тісно забудована. Зважаючи на це, Арсеній Могилянський купує біля церкви Миколи Набережного три двори у полковника Якима Слобідського. Архімандрит Києво-Печерської лаври Лука Білоусович, вихованець Академії, долучає свій «в вечность для постройки новых бурсацких изб двор с местом». 1763 р. під наглядом Арсенія Могилянського було закладено фундамент нової бурси з розрахунком пізніше побудувати на цьому місці кам'яний будинок. А тим часом вихованець Академії Іван Григорович-Барський будує дерев'яну бурсу, і 1765 р. «...сентября 24 дня все избы по чиноположенію церковному освящены» — писав у доношенії митрополитові ректор Самуїл Миславський. Будинок був двоповерховий («12 изб с горницами и 4 сеней»), зовні помащений і побілений, зі 180 вікнами, з 29 грубами, для яких було куплено «кахлі зелені та білі». Розрахований був на 400 бурсаків. Це було зроблено вчасно, бо стара бурса Йоасафа Кроковського 1766 р. згоріла. 1770 р. нова бурса дуже постраждала від повені, 1772—1773 рр. в ній зроблено великий ремонт. А вже «1775 г. августа 2, ночью, в 10-м часу изполдня, близ сиротского дому, называемого бурса, зделался из мещанского двора пожар, из которого с иными многими новый сиротский дом с бывшими в нем разными лесными припасами, совсем до основания сгорел».


Гавриїл Кременецький, митрополит Київський

Наступний митрополит Гавриїл Кременецький надає власні кошти на будівництво кам'яної бурси. У 1778 р. під бурсу за проектом Івана Григоровича-Барського було зведено одноповерховий кам'яний мурований будинок з 13 житловими приміщеннями (два з них було віддано під лікарню). До будинку було долучено поварню. Товсті стіни бурси прорізували невеличкі квадратні вікна. Сама будівля була покрита високим бароковим дахом. Обидва крила бурси по боках оздоблювали щити-фронтони. Восени 1805 р. за ініціативою митрополита Серапіона Александровського до бурси прибудували приміщення їдальні. У 1809—1811 рр. за проектом архітектора Андрія Меленського було зведено другий поверх бурси. По центру будинку з'явився чотириколонний ампірний портик і відкрита до Дніпра двоповерхова галерея. 1820 р. до бурси прибудували приміщення для інспектора семінарії (з 1817 р., після закриття Академії, в бурсі розмістилися повітове духовне училище й семінарія). 1877 р. під час ремонтних робіт галерею заклали цеглою — утворився суцільний коридор з великими

вікнами. У такому вигляді будинок зберігся до нашого часу. З 1998 р. тут розташований Департамент доуніверситетської підготовки та Приймальна комісія НаУКМА [1].

Умови проживання студентів у старій бурсі, збудованій ще Йоасафом Кроковським, були не з легких. 1758 р. сеньйор Великої бурси Михайло Павловський у «прошенії» на ім'я митрополита писав: «...Бурса в таку негідність прийшла, що жити в ній вкрай неможливо. Вікна й двері погнили і вставити їх нікуди, а сам будинок так глибоко в землю увійшов, що весною та в інші мокротні часи неможливо перепинити воду, яка біжить у будинок» [2]. Від холоду, страшної сирості й тісноти бурсаки часто хворіли й помирали.

1755 р. викладач французької мови, він же настоятель академічної Благовіщенської Конгреґаційної церкви Костянтин Крижанівський писав митрополиту, що він «багато праці біля хворих бурсаків поклав, а особливо в цьому році від самого Різдва до самого Воскресіння Христового, ходячи щоночі по три, а іноді й по чотири рази сповідувати й причащати» помираючих [3]. Взимку 1757 р. померло 30 бурсаків; 1762 р. сеньйор бурси Григорій Данилевський скаржився, що хворих 26 бурсаків, 1766 р.– хворих «відвідинами божими примножилося» і т. ін. За проханням сеньйора бурси Академія відпускала невеликі кошти на лікування хворих, на ремонт печей, опалення і т. ін. [4] Іноді самі бурсаки, щоб зігрітися, розбирали міську огорожу з великих дерев'яних колод і несли до бурси. Стрільці скаржилися, що нічого не можуть зробити з бурсаками, бо їх по 100 і більше приходить, а стріляти не дозволено. Бурсаки склали жартівливого вірша: «Студент дрова не вкрав, а взяв, а ти, Боже, за це їм гріха не постав».

Не мали студенти й стипендії, як це було, наприклад, у Московській слов'яно-греко-латинській академії. Тому неімущі спудеї – і 30-річні богослови, й малолітні «граматики» – змушені були самі дбати, як прогодуватися, одягнутися, аби тільки не кидати навчання.

У літній час студенти наймалися на роботу прислужниками, сторожами, наймитами і т. ін. Ритор Роман Антонович 1733 р. служив у священика Якова Жураховського «як наймит ... гній возив, коні пас, дрова рубав, коляску поганяв». Студент Андрій Італинський, майбутній відомий російський дипломат, три роки (1735–1737) був письмоводителем у подільського протопопа «заради перекопіювання указів». Іван Садурський стеріг просо й пшеницю Києво-Видубицького монастиря з 25 липня по 31 серпня 1766 р. «на звіриницькому ґрунті за

[1] При описі бурси використані матеріали: *Закревський Н.* Описание Киева.– Т. 1–2.– М., 1868; Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей.– К., 1874; *Серебренников В.* Киевская академия с половины XVIII века...– К., 1897; *Лосицький Ю., Перунова Н.* Будинок колишньої бурси по вул. Набережно-Хрещатицька, 27 у м. Києві. Історична довідка.– К., 1999.

[2] Акты и документы...– Отд. 2.– Т. 2.– К., 1905.– С. 234.

[3] ЦДІАК України.– Ф. 127.– Оп. 1020.– Спр. 4121.– Арк. 1–3.

[4] Акты и документы...– Отд. 2.– Т. 2.– С. 396; Т. 3.– С. 234, 333.

кожух і чоботи». Прийшла осінь — ні кожуха, ні чобіт, скаржиться він митрополитові й просить вплинути на ченців монастиря [1].

Іноді спудеї одержували копійки за участь у митрополичому хорі, за читання псалмів та «втішних речей» над покійниками або віршів на різних урочистостях, за піднесення гравюр і складання панегіриків знатним особам і т. ін. Під час свят, особливо Різдва і Великодня, бурсаки ходили містом з колядками, щедрівками, вітальними промовами, кантами, вертепами.

Але найбільша частина бурсаків просто «миркувала», тобто просила милостиню. Збираючись групами, вони співали під вікнами заможних киян пісні, псалми й канти, один з яких, улюблений киянами, починався словами: «Мир Божий та ввійде в серця ваші», звідки й пішли назви «миркувати», «миркач».

Під час канікул декотрі студенти отримували пашпорт і йшли на *епетиції* (від лат. прохати) в різні кінці України — на Київщину, Полтавщину, Чернігівщину, Слобожанщину, де збирали харч, одяг, гроші. Мандрували студенти місяць, два, іноді рік, а то й більше. Ходили невеликими гуртами, мали з собою вертепи, заготовки для вітальних промов, ноти, співали в церквах, на різних урочистостях, відспівували покійників, деяким вдавалося влаштуватися домашніми вчителями, писарями тощо. Поверталися іноді навіть з конячиною, яка тягнула зароблений «мандрівними студентами» («мандрівними дяками») скарб. Таким чином деякий час можна було спокійно продовжувати навчання. Найбільш надійним способом добування необхідних коштів були *кондиції* (від лат. вимога, умова). Це право — навчати дітей у багатих сім'ях або своїх академічних невстигаючих заможних спудеїв — надавалося кращим студентам, богословам і філософам. За що вони мали решпект — плату харчами, іноді й квартиру, від своїх підопічних. Інколи право кондицій надавалося й риторам. Так, 1745 р. студент риторики Федір Ревуцький подає «прошеніє» митрополиту Тимофію Щербацькому: «...Не маю нічого, за чим можна було продовжувати навчання». І коли митрополит запросив пояснення, Ревуцький додав: «Не маю кунтуша і киреї, ні сорочки, ні шапки, ні чобіт, ні паперу за що купити». При цьому викладач риторики дає йому найкращу характеристику. Щербацький наказує: «Дати кондицію і всім необхідним забезпечити» [2].

Студенти вдавалися і до такої можливості заробляти на прожиття: в бурсі утримували кількох жебраків, які підтримували студентів своїм «жебрацьким коштом», а за це студенти готували їх до вступу в Академію — «заправляли Альваром», тобто навчали латини за граматикою Еммануїла Альвара. 1764 р. в бурсі з відома академічного керівництва проживало 24 жебраки, 1769 р.— 11 [3].

---

[1] ЦДІАК України.— Ф. 127.— Оп. 1020.— Спр. 4121.— Арк. 1—3; Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 2.— С. 396; Т. 3.— С. 234, 333.

[2] Там само.— С. 103—104.

[3] *Вишневский Д.* Киевская академия в первой половине XVIII века.— С. 76.

Щоб хоч якось поліпшити своє нужденне становище, бідні учні користувалися і такою нагодою: за академічними правилами дозволялося при виконанні завдань з латини викликати на змагання товаришів. Той, хто викликав, зазначав на зошиті, що він хотів би одержати в разі перемоги. Якщо програвав, противник міг вимагати de plagis (різок). Дослідник історії Академії В. Аскоченський писав, що йому довелося бачити такі зошити, які викликали у нього сльози, з позначкою de pane (хліба), de condella (свічку), de indutio (одяг), de calclis (взуття) та ін. [1] як свідчення того, в якій нужді навчалися діти і як, долаючи її, тяглися до знань.

Впродовж свого існування *Велика академічна бурса* не могла вмістити всіх охочих у ній жити. Тому частину з них поселяли в так званій *Малій бурсі* — у приміщеннях приходських церков Подолу: Святодухівській, Іллінській, Миколи Доброго, Миколи Набережного, Миколи Притиска, Покровській, Борисоглібській, Андріївській, Йорданській, Спаській, Воскресенській, Різдва Христового, Василівській (Козацькій), Царевокостянтинівській, Воздвиженській, Петропавлівській.

Становище студентів, які жили в Малій бурсі, часто ускладнювалося недоброзичливим ставленням до них настоятелів і дяків, бо студенти складали їм конкуренцію у навчанні приходських дітей. Так, бурсаки, котрі жили при Василівській церкві, скаржились 4 червня 1754 р. префекту Академії на священика цієї церкви Василя Лобка, який побив їх, повикидав речі, волаючи, «щоб вашого імені студентського не чути було тут ... всіх невимовно лаяв і повиганяв. А комірчини, студентською працею і старанням збудовані, розорив і порубав, і комина мурованого розбив, і вікна в школі віконницями позабивав».

1741 р. префект Академії Михайло Козачинський домігся від Консисторії справедливого покарання настоятеля церкви Миколи Притиска Романа Антоновича і дяка Федора, за те що вони створили неможливі умови для життя і занять бурсаків і підняли проти них парафіян. Отець Роман був засуджений «на ланцюгу в катедральному Києво-Софійському соборі цілий тиждень сіяти борошно в пекарні», а дяка Федора і піддячого покарали привселюдно «батогами на цвинтарі перед школою Притиською» [2].

У другій половині XVIII ст. на користь бурсаків було зроблено значні пожертви вихованцями Академії минулих років, що якоюсь мірою поліпшило їхнє становище. 7820 руб. передав «з любові своєї до людей, що співчуття заслуговують,— для бурсаків, що в злиднях живуть, лише на їх утримання» Варлаам Баранович, ігумен Златоустського монастиря. 1779 р. митрополит Гавриїл Кременецький заповів

[1] *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею.— Ч. 1.— С. 144.
[2] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 1.— Ч. 1.— С. 266.

Академії 58 425 руб. сріблом, відсотки з яких призначалися на утримання бурсаків. З 1784 р. з цієї суми було призначено щомісячну стипендію: по 1 руб. 50-ти богословам, по 80 коп. 50-ти філософам, по 60 коп. 50-ти риторам, по 40 коп. 50-ти піїтам. За розпорядженням протектора Академії Самуїла Миславського від 9 лютого 1784 р. граматикам, учням молодших класів, почали варити щодня борщ і кашу, купили їм кожушки й чоботи, але заборонили миркувати. Дещо було зроблено і для поліпшення становища бурсацької лікарні, за якою наглядав доктор медицини *Християн Бунге.* На утримання хворих виділялося по 3 коп. в день. Їжу варили окремо, в залежності від характеру захворювання. Наглядали за хворими тямущі в медицині студенти. Разом з Бунге вони збирали на околицях Києва лікарські трави й виготовляли ліки.

Усе це були крихти в морі злиднів. Коли митрополит Самуїл Миславський запропонував академічному правлінню виділити кошти й найняти в бурсу портомийку (пралю), то йому відповіли, що деякі бурсаки «зовсім не мають сорочок, а особливо іншої білизни, і пекучу в тому потребу мають, то краще їм придбати на ці гроші полотна на сорочки» [1]. Тільки невичерпна жадоба знань, мужність і наполегливість допомагали українській молоді долати на тернистому шляху науки неймовірні труднощі — злидні, голод, холод, хвороби, принизливе становище прохачів.

---

[1] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 1.— Ч. 1.— С. 64.



Гетьманські посли.
Малюнок Авраама ван Вестерфельда

5 КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

Києво-Могилянська академія виховала блискучу плеяду вчених, письменників, філософів, митців, державних діячів, ієрархів. Це була українська еліта з ґрунтовними знаннями вітчизняної і світової літератури, історії, іноземних мов, філософії, здобутків математики, правових теорій, художнього мистецтва. Все це забезпечувало могилянцям провідні посади в державному управлінні, військових структурах, на церковному поприщі.

Освітня діяльність

Розвитком і поширенням освіти в XVII—XVIII ст. Україна також завдячує насамперед вихованцям Академії. Вони були засновниками шкіл, їх керівниками, навчали дітей. Вище зазначалося про традицію, започатковану Петром Могилою,— засновувати «училищні колонії» — колеґіуми в різних місцях України. Цю традицію вихованці Академії продовжили і в XVII і у XVIII ст. Як священики, ігумени, настоятелі монастирів могилянці утримували численні церковно-приходські, монастирські, півчі, малярські школи. Як урядовці полково-адміністративних установ вони засновували полкові загальноосвітні й музичні школи, утримували оркестри, де знову ж таки вчителями, диригентами, музикантами були, як і в січових школах, могилянці. За переписом 1732 р. у чотирьох з п'яти Слобідських полках налічувалося 125 шкіл: у Харківському — 20, в Охтирському — 25, в Ізюмському — 33, у Сумському — 47. У деяких містах було по кілька шкіл: у Харкові й Охтирці — по 4, в Ізюмі й Сумах — по 5, мешканці с. Межиричі утримували на церковних дворах 7 шкільних хат[1]. За даними перепису 1740—1748 рр. у Ніжинському полку на 202 поселення припадало 217 шкіл; у Лубенському на 247 поселень — 172; в Чернігівському на 229 поселень — 154; Переяславському на 174 поселення — 119; Полтавському на 61 поселення — 98; Прилуцькому на 102 поселення — 69; у Миргородському на 84 поселення — 37 шкіл[2].

---

[1] *Багалій Д.* Історія Слобідської України.— Харків, 1990.— С. 192—193.

[2] Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.— К., 1993.— С. 62—63.

Важливий внесок в організацію української освіти зробили *Інокентій Ґізель* та *Ігнатій Оксенович-Старушич*, організатори й ректори Вінницького колеґіуму (з місцеперебуванням у Гощі); *Софроній Почаський* – засновник і перший ректор Слов'яно-греко-латинської академії в Яссах, ігумен Молдавський і Ясський. Також: архієпископ Чернігівський, колишній ректор Академії *Лазар Баранович*, засновник Новгород-Сіверської школи і ремісничих шкіл у Чернігові; *Іван (Йоан) Максимович* (груд. 1651–10.07.1715), архієпископ Чернігівський, засновник Чернігівського колеґіуму (Collegium Archiepiscopo Maximoviano) у 1700 р., пізніше митрополит Тобольський і всього Сибіру; єпископ Бєлгородський *Єпіфаній Тихорський* (р. н. н.– 2.07.1731), засновник Харківського колеґіуму у 1726 р.; єпископ Слобідськоукраїнський і Харківський *Христофор Сулима* (бл. 1734–7.05.1813), покровитель шкіл на Слобожанщині; єпископ Переяславський і Бориспільський *Арсеній Берло* (кін. 70-х XVII ст.–6.07.1744), засновник Переяславського колеґіуму (Collegium Berliana) у 1738 р. Письменник й історик *Василь Рубан* (14.03.1742–24.04.1795) був директором Катеринославського училища; письменник *Ілля Тимківський* (15.07.1773–15.02.1853) – директором Новгород-Сіверської гімназії та багато інших. У всіх цих навчальних закладах викладали, обіймали посади префектів і ректорів переважно києвомогилянці. 1751 р. в Переяславському і в 1759/60 навчальному році в Харківському колеґіумах працював викладачем піїтики *Григорій Сковорода*. Окрім зазначених колеґіумів, могилянці працювали вчителями у Слов'янській семінарії в Полтаві, згодом перенесеній до Новомосковська, у семінаріях Катеринославській, Волинській, Луцькій, кременецькій, у Новгород-Сіверській гімназії, Ніжинському ліцеї, у Київській гімназії, Харківському університеті та інших навчальних закладах.



Писар.
Малюнок XVIII ст.

Освітній справі в Україні слугували також численні приватні бібліотеки, колекції портретів, старовинної зброї, одягу, посуду, музичних інструментів тощо. Збирачами й охоронцями книжкових багатств, культурно-мистецької спадщини України були представники гетьмансько-старшинського середовища, які отримали освіту в Києво-Могилянській академії та зарубіжних університетах. Саме вони збирали великі бібліотеки, утримували полкові та домашні оркестри, вокальні й оркестрові капели, турбувалися про навчання музикантів, регентів, півчих, підтримували музичні цехи у великих містах – Києві, Полтаві, Лубнах, Чернігові, Прилуках, Ніжині. Серед меценатів музичних цехів були й гетьмани Іван Мазепа, Іван Скоропадський, Данило

Апостол, Кирило Розумовський [1]. Маєтки таких відомих українських козацьких старшин, як Ханенки, Гамалії, Марковичі, Корсаки, Лизогуби, Апостоли, Розумовські, Полуботки, були своєрідними освітніми й культурно-мистецькими осередками. У маєтку генерального судді Григорія Милорадовича на Чернігівщині була бібліотека, яка налічувала 16 тис. книжок, у бунчукового товариша Стародубського полку Степана Лукашевича — 12 тис., у полтавського полковника Василя Кочубея — 5 тис. книжок [2]. Мати по кількасот книг у хаті було зазвичай у заможних родинах: пам'ятаєте, у Миколи Гоголя: Тарас Бульба, оглядаючи своїх синів, що навчалися в Київській академії, зазначає, ніби між іншим: «І я Горація латиною читав». Великі бібліотеки мали гетьман Іван Мазепа, полковник Чернігівський наказний гетьман Леонтій Полуботок, генеральний підскарбій Яків Маркович та ін.



Павло Полуботок, наказний гетьман

Загальноосвітні школи, бібліотеки в містах і селах, полкові й цехові музичні школи, культурні осередки в старшинських і гетьманських маєтках — усе це створювало те освітньо-культурне середовище, яке живило й формувало духовний світ молоді, пробуджувало її потяг до книги, знань, мистецтва й торувало їй шлях до Києво-Могилянської академії.

«Історія Києво-Могилянської академії є разом з тим історією просвітництва усього краю» [3] — такого висновку дійшов дослідник Академії С. Т. Голубєв.

Військові канцеляристи

Різнобічна освіта, знання іноземних мов, володіння навичками перекладацької роботи, епістолярні здібності, уміння складати розпорядження, промови різного змісту, судові акти — все це відкривало могилянцям шлях до військових і державних установ. Окрім того, спеціальну підготовку для служби в адміністративних і судових органах можна було отримати в *Канцелярському курені*. Цей навчальний заклад був створений при Генеральній військовій канцелярії — центральному органі виконавчої влади Гетьманщини з місцем перебування спочатку в Батурині, а потім — у Глухові. Приймали до нього переважно вихованців Академії. Вивчали там камеральні (фінансово-економічні) дисципліни, право, вищий етикет, обов'язково верхову їзду,

[1] *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии.— Т. 3.— К., 1902.— С. 95.

[2] *Зленко П.* Українські приватні бібліотеки // Українська книга.— Львів, 1937.— IX–X.— С. 197.

[3] *Голубев С. Т.* История Киевской духовной академии.— С. 352.

музику. Пройшовши підготовку, випускники поступали на службу до канцелярій сотенного і полкового управління, Генеральної військової канцелярії, Генерального суду тощо. Отримували звання протоколістів, копіїстів, товмачів, військових канцеляристів (молодших, старших), реєнтів (керівників канцелярій). Працюючи з документами — господарчими, судовими, дипломатичними, різними грамотами, привілеями, численними листами і т. ін., вони набували різноманітних знань, удосконалювали свій фах, розширювали світогляд. Так в Україні формується «освічений стан» військових канцеляристів.

Багато хто з військових канцеляристів формували власні бібліотеки, в яких було чимало рукописів, історичних та літературних збірників, копій документів, універсалів тощо. Нерідко вони самі доповнювали літописи й хроніки, маючи під руками документи. Вели журнали, в яких фіксували щоденну діяльність, зокрема Генеральної канцелярії. Їхні об'ємні протоколи містять описи поїздок гетьманів у тих чи інших справах по Україні, до Росії, до місць розташування військ, дипломатичні прийоми, різні урядові церемонії, зустрічі. Часто все це канцеляристи переписували до власних рукописних книг і діаріушів, вносили до них різні документи, акти, висловлювали власні думки з того чи іншого приводу. Все це характеризує канцеляристів не просто як вправних державних службовців, а як людей високоосвічених, творчих, патріотів України. Їхні документальні збірники з внесеними до них копіями окремих документів стали прообразом української історіографії та джерелознавства XVIII ст.[1] Потрапляючи до приватних зібрань, праці канцеляристів були джерелом історичних знань, формували політичні погляди, впливали на формування національної свідомості в українському суспільстві. Із середовища канцеляристів вийшло чимало письменників, істориків, дипломатів, зокрема козацькі літописці Самійло Величко і Григорій Граб'янка, поет і перекладач Семен Дівович, письменник, громадський діяч Афанасій Лобисевич та ін. Чимало старшин козацького війська — від писарів, сотників до полковників, обозних, генеральної старшини, бунчукових товаришів (елітна частина козацького війська, що перебувала під бунчуком гетьмана і підлягала лише його владі), гетьманів після закінчення Академії розпочинали свою службу у військових канцеляріях. Серед них — гетьмани Іван Виговський і Пилип Орлик; Антін Головатий — кошовий отаман Чорноморського війська; Іван Груша — дипломат Богдана Хмельницького; Петро Іскрицький — земський суддя і маршалок Стародубського полку (середина XVII ст.), який зберіг один із найближчих до оригіналу списків «Літопису Самовидця»; Василь Лукашевич — значковий товариш, полковий суддя Лубенського полку (перша пол. XVIII ст.);

[1] *Ананович О. М.* Військові канцеляристи — вихованці Києво-Могилянської академії // Києво-Могилянська академія в історії України. Тези доповіді міжнародної наукової конференції.— К., 1995.— С. 39—40.

Степан Максимович — полковий писар Стародубського полку (перша пол. XVIII ст.).

У Генеральній військовій канцелярії розпочинали службу могилянці, згодом державні діячі Росії: Олександр Безбородько — канцлер Російської імперії і міністр закордонних справ; Петро Завадовський — міністр народної освіти, голова департаменту законів у Державній раді Росії. Перелік цих імен можна продовжувати.

Державна, політична й історична діяльність військових канцеляристів та вихідців із їх «освіченого стану» є невід'ємною частиною духовної спадщини Києво-Могилянської академії.

Суспільно-політична і правова думка в Академії

Внесок Києво-Могилянської академії у суспільний розвиток України не обмежувався підготовкою національних кадрів. Академія стимулювала розвиток духовного й політичного життя, продукуючи через своїх професорів і вихованців суспільну думку, спрямовану на усвідомлення народом його власного життя у неперервному процесі історії, формувала його національну свідомість, патріотичне розуміння необхідності існування власної незалежної держави, її творення й захисту.

Ще на початку свого виникнення на гребені національно-культурного руху, підтримана його провідниками, Академія стає чи не основною ланкою в громадському й суспільно-політичному житті. У політичних трактатах її вчених, у літературних працях, панегіриках, літописах культивується поняття «Вітчизна», проголошується патріотичний заклик до її захисту, оспівуються козаки-лицарі, які не шкодують життя за рідну землю, її волю, віру. Це праці Касіяна Саковича, Йова Борецького, Мелетія Смотрицького й ін. письменників-могилянців. Академія, ще як Братська школа, встановлює найтісніші зв'язки з козацтвом, такі необхідні обом сторонам для виборювання спільної справи — творення української держави. Діяльність Академії, спрямована на поширення освіти,— заснування шкіл, колеґіумів, семінарій, бібліотек, підтримка українських православних монастирів і Церкви сприяла піднесенню загального рівня освіченості, зростанню національної інтелігенції, піднесенню інтелектуального життя, тобто створенню того середовища, яке сприймало, творило і поширювало ідеологічну думку в Україні.

Уклавши договір з Росією 1654 р., Україна поступово втрачає виборену в часи Визвольної війни 1648—1657 рр. волю й незалежну державу. Частина вчених і письменників обґрунтовували цей процес як єднання двох слов'янських народів, близьких за походженням, мовою, релігією. Серед них були й могилянці, особливо ті, хто працював на той час у Росії. У цей самий період вихованці Академії: Сильвестр Косов, Теодосій Софонович, Мелетій Дзик, Йосиф Нелюбович-Тукаль-

ський, наслідуючи свого духовного отця Петра Могилу, від прямої протидії (поки це було можливим) заходам Росії щодо ліквідації вольностей України й підкорення її Церкви московському патріархату переходять до ідейної опозиції офіційній монархічній доктрині «єдиного царя і єдиного отечества», протиставляючи їй ідеї політичної й духовної свободи. Це стає підґрунтям руху за повернення вольностей і привілеїв українській Державі і Церкві. У світській, нецерковній, царині ці ідеї під покровом опису історичних подій розвивають Теодосій Софонович — «Хроніка» (1672), Інокентій Ґізель — «Мир з Богом людині» (1669), козацькі літописці — Самійло Величко, Григорій Граб'янка, перекладач Генеральної військової канцелярії поет Семен Дівович — «Розмова Великоросії з Малоросією», яку, за його словами, він написав «на честь слави й захисту Малоросії» в Глухові 1762 р.,— в ній Україна з почуттям високої власної гідності доводить свої історичні права на незалежність; історики Стефан Лукомський та Петро Симоновський, друкуючи праці з історії козацтва.



Йосиф Нелюбович-Тукальський, митрополит Київський

Усі ці праці живили суспільно-політичну думку, не давали згаснути сподіванням на повернення України в лоно вільних, незалежних держав, підтримували патріотичні почуття, підносили духовну й політичну активність.

Варто відзначити позитивну роль правових знань і державницьких ідей в Академії. Хоча юридичного факультету (класу) в Академії не було, проте на лекціях професорів можна було почути не лише імена видатних теоретиків держави й права, але й виклад їхніх ідей. З кінця XVII ст. проблеми політики й права стають предметом викладання. Це було пов'язано зі спеціальними курсами моральної філософії, яка поділялась на: 1. Монастику — вчення про моральність особи; 2. Економіку — вчення про ведення господарства; 3. Політику — вчення про державу і право. Професори й студенти Академії долучаються до європейської політико-правової думки, до проблем походження, сутності, форм держави, її функцій, співвідношення права й моралі і т. ін. Зважаючи на політичні обставини — наростання й розвиток національно-визвольної боротьби, становлення, а згодом втрата державності,— ці проблеми завжди являли собою наукову й політичну цінність. Вони розвивалися паралельно з історичними студіями й історичною практикою.

На сьогодні відомо, що ще Петро Могила, а згодом й інші професори Академії, зокрема Теофан Прокопович, мали праці Ніколо Макіавеллі «Коментар про державу або про державну владу» та «Роздуми про державу», в яких були вперше сформульовані ідеї національної

держави і з якими, безперечно, викладачі Академії знайомили студентів. Особливий інтерес в українців викликали також твори Юста Ліпсія та Гуго Гроція – засновників теорій тогочасних новітніх держав Європи і становлення громадянського суспільства. Їхні твори придбав Петро Могила ще 1632 чи 1633 року у Варшаві. А в добу ректорства Теофана Прокоповича вони були перекладені з латини, зокрема твір Гуго Гроція «Про право війни і миру». Твори обох цих мислителів були в академічній бібліотеці.

На лекціях професорів Академії, а також у багатій академічній бібліотеці студенти знайомилися також з державними теоріями таких мислителів, як Томас Гоббс, Самуель Пуффендорф, Франк Буддей, з працями французьких енциклопедистів, до речі, вперше перекладених у Східній Європі могилянцями, які жили й працювали у Санкт-Петербурзі. Добре знали в Академії і доробок з проблем держави і права вітчизняних мислителів, зокрема Станіслава Оріховського-Роксолана, Петра Могили й вихованих Академією вчених: Теофана Прокоповича, Якова Козельського, Григорія Політики, Григорія Козицького, Федора й Івана Туманських. Так, Іван Туманський, працюючи у Санкт-Петербурзі, переклав із «Французької енциклопедії» 24 статті на тему суспільного устрою і державної політики за творами Шарля Монтеск'є. Серед них: «Правління», «Демократія», «Обмежена монархія», «Тиран», «Узурпатор» та ін., де були викладені основні форми державного правління й природного права. Видані окремою збіркою «О государственном правлении и разных родах оного из Енциклопедии переводил Иван Туманский» (СПб., 1770), вони були широко відомі в Україні-Гетьманщині, користувалися великим попитом у бібліотеці Академії.

Теоретична думка, сформована в Академії, стала важливим чинником ідеології національно-визвольної боротьби українського народу, політичного мислення й практичних дій українських діячів, світських і релігійних, які відроджували українську державу, виборювали її незалежність, право на самостійне існування. Без цього не можна уявити діяльності вихованих Академією соратників Богдана Хмельницького, дипломатів Силуяна Мужиловського, Івана Кравченка, Федора Вишняка, Івана Чорноти; мазепинців Івана Максимовича, Григорія Ґерцика; церковних діячів Сильвестра Косова, Йосифа Тризни, Мелетія Дзика, Інокентія Ґізеля, Діонисія Балабана, Йосифа Нелюбовича-Тукальського; гетьманів Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, кошового Січі Костя Гордієнка. Їхнє державно-політичне мислення й дії, спрямовані на становлення незалежної Української держави, засвідчені у відносинах з Росією, в міждержавних угодах з Польщею, Туреччиною, Швецією, в таких важливих документах, як «Маніфест Війська Запорозького до Європейських держав», у статтях Гадяцької угоди Івана Виговського (1658), «Конституції» й «Виводі прав України» Пилипа Орлика (1710), нарешті – у повстанні Івана Мазепи проти Росії й підтримці його кошовим Запорозької Січі Костем Гордієнком з військом.

Показником високого рівня державно-правового мислення, сформованого в Україні, є «Конституція» й «Вивід прав України» одного з найвідоміших вихованців Академії *Пилипа Орлика* (11.10.1672–25.06.1742). Генеральний писар козацького війська, гетьман в екзилі, публіцист, дипломат. Один з біографів Івана Мазепи А. Єнсен писав про Орлика: «...Який патріотизм, яка енергія, а освіта! Він міг бути канцлером великої імперії, не те що гетьманським писарем у козаків. Що мене вражає, це його великий інтелект і освіта». Під час обрання Орлика гетьманом він уклав з козаками угоду, яка ввійшла в історію під назвою «Конституція прав і свобод Запорозького Війська» [1], тобто козацько-гетьманської держави. Конституція за своїми ідеалами, забезпеченням демократичних прав людини, єдності й непорушності головних засад правового суспільства – законодавчої, виконавчої та судової влади – не мала на той час аналогів у Європі.



Пилип Орлик, гетьман України

Найпершим помічником Орлика був його син Григорій (Григор) Орлик, згодом французький генерал, пам'ять про чесноти якого увічнена в назві місцевості біля Парижа, нині відомої як летовище Орлі.

Автономістичні ідеї вихованців Академії

В умовах посиленого наступу російського царизму на суверенність України після поразки Івана Мазепи, коли відбувалося нищення її державних установ, козацько-адміністративного устрою, війська, руйнування Запорозької Січі, коли гинула на очах завойована великими втратами незалежність, у суспільно-політичному русі зароджується автономістичний напрямок, провідниками якого знову ж таки були вихованці Академії.

Ідеями осібного місця України в складі Російської імперії керувалися могилянці – члени Кодифікаційної комісії (1728–1743), укладаючи єдиний для України Кодекс. У комісії працювало 30 могилянців – перекладачів, правників, укладачів. На основі Литовського статуту, Магдебурзького права й українського звичаєвого права вони підготували кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ». Його зміст, мова, тлумачення юридичних термінів, понять і законів свідчать про їх добру правову підготовку, відображають стан юридичних знань в Україні і прагнення українців до окремого державного судочинства.

---

[1] Угода та Конституція Пилипа Орлика // Хрестоматія з історії України / Упор. Білик Б. І., Дячук Я. В., Калакура Я. С. та ін.– К., 1983.– С. 116–117.

1767 р. було створено Комісію зі складання проекту Нового Зводу законів Російської імперії для вироблення і впровадження єдиного законодавства на всій її території. У листі до генерал-губернатора України П. О. Рум'янцева Катерина II писала: «Малую Россию и другие провинции с особым статусом надлежит легчайшим способом привести к тому, чтобы оне обруселии и перестали бы глядеть как волки в лес». На Україні виникає обурення і протест. Більшість наказів депутатам Комісії від українських полків були спрямовані на «збереження найбільш повного відокремлення Малої Росії від Росії» [1]. Ці настрої та автономістичні ідеї обстоювали при підготовці роботи Комісії і на її засіданнях депутати-могилянці Григорій Політика, Володимир Золотницький, Яків Козельський. *Григорій Політика* (Полетика) (1723/25–27.11.1784), готуючись до роботи в Комісії, пише «Историческое известие, на каком основании Малая Россия была под Республикою польскою и по каких договорах поддалась Российскому государству без нарушения прав и вольностей», а також «Запись, что Малая Россия не завоевана, а присоединилась добровольно к России». У цих працях автор, спираючись на історичні документи, захищав давні права, свободи й привілеї України, які нищилися Росією.



Григорій Політика.
З портрета XIII ст.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. у Чернігові й Новгороді-Сіверському виникають культурно-мистецькі гуртки, які стають осередками зібрань прихильників автономістичних ідей. До новгород-сіверського гуртка входили відомі представники української культури, вихованці Академії: опальний архієпископ Білоруський *Варлаам Шишацький* (12.03.1750– верес. 1821), який, сподіваючись на визволення України й Української церкви з-під гніту Москви з допомогою Наполеона, визнав нову владу після заняття французькими військами Могильова; *Афанасій Лобисевич* (бл. 1732–1805), громадський діяч, письменник, радник Малоросійського генерального суду; *Василь Капніст*, який виступав проти насадження в Україні кріпацтва («Ода на рабство») і шукав у Берліні підтримки антимосковським опозиційним настроям; *Семен Дівович*, автор «Разговора Великороссіи с Малороссіей»; останній архімандрит Запорозької Січі *Василь (Володимир) Сокальський* (бл. 1725–4.04.1790); тут знайшов ґрунт для своїх чудових творів відомий композитор, скрипаль і гітарист Гаврило Рачинський (1778–30.03.1843), наїздили Петро Симоновський, *Павло Коробчевський* та ін. Із середовища гуртківців вийшла знаменита «Істо-

[1] *Василенко Н. П.* К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя // Киевская старина.– 1894.– № 11.– С. 245.

рія Русів», автором якої, на думку більшості її дослідників, був вихованець Академії Григорій Політика. Всі вони, за словами першого дослідника цього гуртка Олександра Оглобліна, прагнули не лише культурного відродження, а й політичного оновлення та відродження української державності [1].



Василь Рубан.
З гравюри К. Адта

Автономістичні ідеї підтримувало також культурно-мистецьке товариство, що мало осідок у с. Кибинці на Полтавщині, у маєтку могилянця, відставного міністра юстиції Росії *Дмитра Трощинського. Василь Гоголь-Яновський, Василь Ломиковський, Василь Капніст, Михайло Трохимовський, Павло Коробчевський,* а також князь Микола Рєпнін, який поділяв автономістичні настрої, що панували серед провідної інтелігенції України, й інші збиралися тут на музично-театральні вечори до господаря, де могли вільно обговорити проблеми, які хвилювали українське суспільство.

Проблемами культурного й політичного життя України, її майбутнім переймалися також українські інтелектуали, вихованці Києво-Могилянської академії, що жили й працювали в Росії. У зв'язку з підготовкою до роботи Комісії зі складання проекту Нового Зводу законів Російської імперії українці в Росії готують і публікують матеріали на захист автономних прав України. *Василь Рубан* видає кілька історичних пам'яток, власних праць, зокрема «Краткие географическия, политическия и историческия известия о Малой России» (1773), «Краткую летопись Малой России с 1506 по 1776 год» (1777) та ін. Разом з князем Олександром Безбородьком добирає матеріали для видання повної історії України. Письменник і журналіст *Михайло Антоновський* (30.09.1759–1816) оприлюднює перше історико-етнографічне дослідження про українців. Канцлер Росії *Олександр Безбородько* (14.03.1747–6.04.1799) надає великі кошти на відкриття в Ніжині елітарного вищого навчального закладу (згодом Ліцей імені кн. Олександра Безбородька, потім — педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя). Численні вихованці Академії передають у ліцей свої бібліотеки, надсилають кошти на стипендії студентам тощо. Цей рух не піднявся до виразності ідеї незалежності України, але всі його учасники, схиляючись бодай до автономістичних ідеалів, прагнули зберегти ідентичність українців, вирізнити їх із загальної російської історії, вибороти повернення Україні її давніх привілеїв, українцям — осібного життя.

Передаючи сучасникам і нащадкам ідеали України-Гетьманщини, могилянці і в Україні, і в Росії не давали згаснути українській ідеї,

[1] *Оглоблин* О. Люди старої України.– Мюнхен, 1959.– С. 144.

національній пам'яті про волю, власну державу, про себе, народ, націю. Їхня діяльність стала ґрунтом для українського відродження XIX ст. Ця пам'ять і сьогодні не дає розсипатись підвалинам, на яких вибудовується нова Українська держава.

Отже, носіями суспільно-політичних, правових, національних ідей до останньої чверті XVIII ст. були вихованці Києво-Могилянської академії. Попри вкрай несприятливі матеріальні умови і тяжкий прес російської імперської політики Академія продовжувала жити і впливати на освітнє й духовне життя. Саме це спричинить ліквідацію її на початку XIX ст. російським урядом.



6
МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Офорт до 300-річчя Києво-Могилянської академії

Києво-Могилянській академії були притаманні «...толерантність і відкритість до всього світу (в тому числі й до чужих країв, а не тільки до чужих мов і вір), що сприяло налагодженню її контактів з цілим світом» [1]. Ця відкритість і разом з тим високий рівень навчання, суголосність ідеям визвольної боротьби приваблювали до Академії молодь багатьох зарубіжних країн, особливо народів, що були під владою Австро-Угорщини й Туреччини. Починаючи з 30-х рр. XVII ст. в Академії навчалися юнаки з Білорусі, Росії, Молдови, Волощини, Болгарії, Боснії, Далмації, Чорногорії, Сербії, Греції. Один із них — Костянтин Секур, що прибув до Академії з Венеції 1743 р., писав: «Я, нижче іменований, вихований на острові Зацінте, області Венеціанської, зачувши, що щасливо різними вченнями процвітає Академія Київська, покинув вчення римське... й пустився на глас Академії» [2].

Культурні зв'язки з південними слов'янськими країнами

Збереглися дані про приїзд і навчання в Академії іноземних студентів лише за окремі роки. Так, 1736 р. навчалося в її класах 127 іноземців, 1737 р.— 122, 1790 — 47. Найбільше студентів було із південних слов'янських країн, а також з Греції. Подібність історичного розвитку України й цих країн, спільна православна християнська релігія, Визвольна війна українського народу й становлення його незалежної держави — все це сприяло потягові молоді до України, до її Києво-Могилянської академії як єдиного православного університету Європи з високим рівнем навчання, викладанням іноземних мов, у їх числі священних — слов'янської, грецької, латинської, єврейської і православного богослов'я.

У цих країнах були широко відомі книги українських мислителів, зокрема Захарії Копистенського, Йоаникія Ґалятовського, Йова Борецького, де піднімалися загальнослов'янські проблеми. А ще — «Четії Мінеї» й «Літописець» Данила Туптала (Димитрія Ростовського), «Слов'янська граматика» Мелетія Смотрицького, «Лексикон» Памви Беринди тощо, які прислужилися освітній справі й розгортанню рухів сербського й болгарського національного відродження.

---

[1] *Бичко А. К., Бичко І. В.* Феномен української інтелегенції.— Дрогобич, 1977.— С. 61.
[2] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 1.— Ч. 1.— С. 319.

Культурні й релігійні діячі, зокрема Сербії і Болгарії, часто зверталися до ректорів Академії і митрополитів Київських з проханням надіслати вчителів із «славетної Академії Київської». Академія завжди відгукувалась і без будь-яких намірів культурної експансії допомагала становленню освіти цих країн. 1733 р. до Сербії було направлено групу студентів Академії, філософів та богословів, яку очолив студент-філософ *Мануйло Козачинський* (1699–14.08.1755), згодом – професор Академії, відомий письменник, філософ, культурний і церковний діяч. Разом з Козачинським виїхали *Петро Падуновський, Трохим Климовський, Георгій Шумляк, Тимофій Левандовський, Іван Минацький.* У Сербії Козачинський реорганізував на зразок Києво-Могилянської академії школу в м. Карловцях і став її ректором. Подібні школи було відкрито в Белграді, Осеке, Далє, Вуковарі, Новім Саді, а також – кілька шкіл у Хорватії. Того ж 1733 р. учні Карловецької школи поставили драму, написану М. Козачинським – «Трагедія, сирічь печальная повість о смерти послідняго царя сербского Уроша Пятого и о падені Сербского царства». Це був, власне, перший сербський твір патріотичного змісту, написаний українцем слов'янською мовою на матеріалах сербської історії, який відіграв важливу роль у пробудженні національної свідомості сербів і розгортанні сербського відродження. В різний час до Сербії приїздили й інші могилянці. 1737 р., повертаючись з Німеччини, Симон Тодорський рік працював у Белграді, де на прохання місцевої православної громади викладав у школі грецьку мову. Всі могилянці залишили по собі пам'ять як «...вчителі вправні, нраву доброзичливого, в настановленні учнів старанні й охочі» – так писав сербський митрополит до Рафаїла Заборовського [1]. Окрім засновників і вчителів шкіл, в Сербії працювали українські художники, більшість із них – могилянці. Імена деяких відомі. Це Василь Романович, Іван Василевич та інші, які, на думку сербських дослідників, зробили в сербському мистецтві справжню революцію. Багато знаних потім письменників, істориків, просвітників, художників, педагогів Сербії, сотні сербських юнаків отримали освіту в Київській академії, зокрема – відомий сербський історик, драматург, просвітник Іоан Раїч, будимський єпископ Діонисій Новакович, громадський і культурний діяч Арсеній Стойков, художники Герасим Зелич, Йосиф Сербин, Васа Остоїч, Йован Четир Грабован. Відроджене ними національне мистецтво носило глибокі сліди київської художньої школи [2].



Іоан Раїч, діяч сербського Відродження

---

[1] *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею.– Ч. 1.– С. 88.

[2] *Миляева Л. С.* Киево-Могилянская академия и украинско-сербские связи // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів.– С. 115–116.

Києво-Могилянська академія та українсько-білоруські взаємини

Культурні стосунки України з Білоруссю були невід'ємною частиною історичного розвитку обох країн, пов'язаних спільною долею, близькістю мов, єдиною вірою і захистом її від католицької експансії.

Культурно-національне відродження було зумовлене в Білорусі тими ж обставинами, що й в Україні. В братських школах України й Білорусі були одні й ті ж підручники, учителі з України працювали в білоруських, а з Білорусі – в українських школах. Так було і в Київській братській школі: вже в перші роки існування вона мала вчителя Саву Могильов'янина (Андрейовича) з Могильова й ректорів – білорусів Спиридона Соболя й Хому Євлевича. Білоруська молодь заповнювала класи Академії. Списки учнів за першу й другу половину XVIII ст., що збереглися, містять імена студентів-білорусів з Давидгорода, Дубровні, Дорогочина, Заславля, Кам'янця, Кормів, Климовичів, Любеча, Летичева, Мінська, Меджибожа, Орші, Пінська, Радужа, Речиці, Соколя, Слуцька та інших міст і сіл[1].



Йосиф Волчанський, ректор Академії, архієпископ

У білоруську православну єпархію, що продовжувала функціонувати на території, окупованій Польщею, направлялися священиками, єпископами, архімандритами, архієпископами саме вихованці Києво-Могилянської академії. Вони відстоювали права Православної церкви Білорусі, проводили велику місійну й культурну діяльність. До числа цих подвижників належали такі вихованці Академії, як Сильвестр Косов, Йосиф Кононович-Горбацький, Арсеній Берло, брати Йосиф та Ієронім Волчанські, Досифей Ґаляховський, Амвросій Юшкевич, Михайло Козачинський, Варлаам Шишацький.

Особливе місце серед них належить *Георгію Кониському* (20.11.1717–13.02.1795). Походив він із сім'ї бургомистра м. Ніжина, тепер райцентр Чернігівської області. Після закінчення навчання в Києво-Могилянській академії читав у ній різні предмети, був професором філософії, богослов'я, префектом і ректором. Вважався провідним філософом, був автором двох філософських курсів і знаменитої драми «Воскресеніє мертвих» (1747), поставленої того ж року в Академії. Студенти й колеги поважали й любили свого ректора. 1755 р.

---

[1] Акты и документы...– Отд. 2.– Т. 1.– Ч. 2.– С. 33, 34, 39, 62; Т. 5.– С. 281–291.

Кониського висвячено на єпископа Мстиславського, Оршанського і Могильовського (Білоруського). Відтоді все своє життя він присвятив білоруському народові, захищав його національні й релігійні інтереси як духовний пастор і політичний діяч. 1757 р. він відкрив Могильовську семінарію, яку влаштував на зразок Києво-Могилянської академії. Невдовзі вона стала головним культурним, освітнім і духовним центром Білорусі. Як і годиться, в помічники собі він весь час запрошував могилянців. Вони їхали до Кониського на нелегку справу — викладати у православній семінарії, яка стала опертям, протидіючим католицтву, як подвижники.

Студенти Академії від'їздили до Білорусі не лише на викладацьку роботу. Багато з них були викликані на різні цивільні посади після приєднання Білорусі до Росії внаслідок поділів Польщі — в губернії Мінську, Ізяславську, Брацлавську. 1784 р. на прохання генерал-губернатора Т. І. Тутомліна виїхало 12 осіб, 1795 р. — 20.

Історичні праці Г. Кониського із загальної історії України, історії релігії й Церкви користувалися великим попитом, були використані в багатьох історичних дослідженнях. «Георгий есть один из достопамятных мужей минувшего столетия,— писав 1836 р. Олександр Пушкін,— жизнь его принадлежит истории». Одна з граней його яскравого життя була віддана білоруському народові, піднесенню його духовності й зміцненню традиційних українсько-білоруських дружніх зв'язків.

Києво-Могилянська академія в житті Молдови і Волощини

Давні політичні й релігійні стосунки були між Україною, Молдовою та Волощиною. Взаємна допомога у боротьбі з турецькими загарбниками, участь молдаван і волохів у війську Богдана Хмельницького також сприяли налагодженню культурних взаємин.

Досить згадати неоціненний вклад митрополита Київського Петра Могили, молдаванина за походженням, у розвиток культури і України, і Молдови, і Волощини. У першій половині 1630-х рр. Могила на прохання волоського господаря Матея Басараба направляє до Волощини друкарські верстати й шрифти, а також майстрів друкарської справи *Тимофія Вербицького, Івана Глебковича, Івана Кунатовича, Андрія Скольського* й ієромонаха *Іосифа*. 1635 р. із заснованої в м. Кимполунг друкарні вийшла перша волоська книга київським шрифтом [1].

1641 р. почала діяти перша друкарня в Молдові, а 1643 р. тут вийшли перші друковані книги: «Поучения», 1646 р.— «Правила» госпо-

[1] Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII века. Документы и материалы: В 3-х т.— М., 1965.— Т. 1.— С. 19.

даря Молдови Василя Аупула (кодекс Молдови) [1]. Книги друкувалися слов'янською, грецькою і румунською мовами. 1640 р. в Яссах було відкрито першу в Молдові школу, яка згодом отримала назву Слов'яно-греко-латинська академія. Засновником і першим її ректором був посланець Петра Могили, ректор його Колеґіуму *Софроній Почаський*. Він був обраний також ігуменом монастиря «Трьох ієрархів» – ігуменом Молдавським і Ясським.

Зміцненню ділових зв'язків між Україною й Молдовою сприяла діяльність вихованця Академії *Паїсія Величковського* (2.12.1722–15.11.1794). Письменник, філософ, богослов – довгий час жив в Молдові, був настоятелем Ніамецького монастиря, де заснував школу перекладачів з грецької, шпиталь, ремісничі майстерні. Найголовніший твір Величковського «Добротолюбие», перекладений з творів 38 письменників-богословів. У ньому Величковський виклав своє бачення десяти способів боротьби за духовне очищення, яке веде до Бога, й найголовніший з них – розумна молитва. Ґрунтувався письменник на етико-антропософському вченні, послідовником якого він став у Києво-Могилянській академії.



Паїсій Величковський, святий

Освітня діяльність могилянців сприяла появі інтересу у молоді до самої Києво-Могилянської академії. В Академії в першій пол. XVII ст. навчалися: племінник валаського господаря Матея Басараба Удріште Нестурел, засновник Слов'яно-руської школи у Волощині, перекладач і укладач підручників для шкіл; Мілеску Спафарій, автор релігійних книг, словників, «Опису подорожі до кордонів Китаю»; здобував знання в Академії Євстатієвич Брашовянул, автор першої румунської граматики (1775), написаної за зразком граматики Мелетія Смотрицького. В другій половині XVIII ст. навчалися Мезеряну Вартоломей, засновник шкіл у Молдові, та Амфілохій Хотинський, згодом молдавський єпископ, організатор освіти, автор і перекладач підручників румунською мовою. Сотні молдавських і валаських юнаків, що навчалися в Академії, везли на батьківщину знання, книги й добрі, дружні почуття до українського народу, розгортали на батьківщині культурно-освітню діяльність.

---

[1] История Молдавской ССР.– Кишинев, 1965.– Т. 1.– С. 274.

Культурні зв'язки з Грецією

Культурні стосунки України з Грецією, започатковані ще в часи Київської Русі, становили цілу епоху в галузі освіти, культури й Церкви під назвою слов'яно-греко-візантійської. Острозька школа, Львівська та Київська братські школи зазнали прямого впливу грецької культури: вчителі, перекладені з грецької підручники, класична грецька література, удосконалення богослужебних книг й Святого Письма тощо. Вище зазначалося про стан вивчення грецької мови й укладання підручників в Академії. Києво-Могилянська академія підняла культурні стосунки з Грецією на вищу сходинку, а досягнення її як вищої школи сприяли тому, що багато юнаків з Греції навчалися в її стінах. Серед них у другій половині XVIII ст. в Академії слухав лекції Солунський архімандрит Партеній, ієродиякон Констанцій, майбутній патріарх Константинопольський. У свою чергу, студенти Академії навчалися в Константинопольській патріаршій школі, з ученими якої викладачі Академії мали тісні зв'язки. Тут українські студенти опановували турецьку й грецьку мови, грецьку літературу й історію, читали в оригіналі грецьких класиків, Старий і Новий Заповіти, написані в старі часи, служили перекладачами.

Вагома роль у зміцненні українсько-грецьких зв'язків належить вихованцеві Академії *Василю Григоровичу-Барському* (1.01.1701–7.10.1747). Він був братом Івана Григоровича-Барського, архітектора. Після закінчення класу риторики (1723) вирушив у мандри – пізнавати світ,– які тривали 24 роки. Побував у Болгарії, Румунії, Словаччині, Угорщині, Австрії, жив у Венеції, Неаполі, Римі, Каїрі, Яффі, Єрусалимі, Єгипті, Бейруті, Дамаску, Тріполі, Алеппо, Стамбулі, але найбільше в Греції – в Салоніках, на Афоні, в Константинополі, на островах Кіпрі, Корфу, Кефіллінія, Закінф, Хіос, Летос, Сім, Патмос і Кріт. Упродовж всієї мандрівки вів «Записки», що є власне історично-географічно-літературною працею, щедро ілюстрованою його рукою. Багато сторінок «Записок» присвячено Греції. Освіченість автора, знання світової історії, літератури, географії, природознавства, художня й музична освіта, спостережливість і працелюбство сформували В. Григоровича-Барського як ученого, першого в Україні сходознавця. В Греції Барський удосконалював стару й нову грецьку мови, викладав у школах, створив греко-латинську граматику «на прохання любомудрих греків». Мав намір викладати грецьку мову і в рідній Академії, куди був запрошений відомим знавцем грецької мови, префектом Варлаамом Лящевським. Не судилося. Через 35 днів після повернення в Київ помер у рідному домі. Похований на території Академії за вівтарем Богоявленського собору. Перше повне видання «Записок» Василя Григоровича-Барського було здійснене в Петербурзі 1778 р. вихованцем Академії, істориком і письменником Василем Рубаном під назвою «Пешеходца Василия Григоровича-Барского Плаки Альбова, уроженца киевского, монаха антиохийского, путешествия к святым

местам в Европе, Азии, Африке находящимся, предпринятое 1723 и оконченное в 1747, им самим писанное». «Записки» були перевидані в різних містах Росії 1785, 1788, 1793, 1800, 1819, 1847 рр. Повне видання з оригіналу «Записок» (зібрання А. С. Уварова) з урахуванням усіх списків, з 137 малюнками було здійснене 1885 р. Н. П. Барсуковим. Сучасне видання «Записок» у перекладі зі старої на сучасну українську мову вийшло 2000 р. у Києві під назвою «Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік». У «Записках» яскраво віддзеркалився характер автора — знавця мов, дослідника історії, культури, побуту народів світу.

Києво-Могилянська академія і українсько-російські культурні взаємини

Початок українсько-російським культурним зв'язкам фактично був покладений митрополитом Київським Петром Могилою. 1640 р. він надіслав до Москви поважне посольство і запропонував цареві послуги київських учених — виправляти й перекладати з іноземних мов (найперше з грецької) богослужебні книги, відкривати школи, укладати підручники, навчати молодь. Але на такий крок Москва тоді ще не зважилася. І лише 1649 р., вже після смерті Петра Могили, запросила перших 30 учених з Академії. З того часу їх потік до Москви невпинно зростав. Зокрема, у 1649—1652 рр. в Москві працювали вже 52 київських учених, не рахуючи першоприбулих. Школи, друкарні, театр, українські книги, перекладна й оригінальна література, поліфонічна партесна музика й нотне письмо, навіть одяг («малороссійский великороссіанам носити» наказано царем Федором) — ось деякі перші українські культурні віхи на шляху духовного пробудження московитян і прилучення їх до загальноєвропейської культури. Російський учений Л. Безсонов писав: «Після приєднання Малої і завоювання Білої Русі звідти рушили до нас численні натовпи вихідців, що, власне, колонізували Велику Русь. Вже з половини XVII ст. ми значною мірою підкорилися їхньому впливу в діяльності вченій, у школах, літературі, частково навіть і мові, разом з тим, звичайно, у співі й музиці... Цивілізація, яку несли з собою звідти, як сміливе знамено перемоги над варварством москалів, цілком збіглася з цивілізацією, яку надягала на Росію могутня рука Петра І» [1]. Можна закінчити цю думку Л. С. Безсонова й по-іншому. Цивілізаторська, або реформаторська діяльність Петра І в Росії стала можливою завдяки прокладеному в ній шляху до науки, знань та культури могилянцями.

Серед першопрохідців української науки й культури в Росії були такі визначні особистості, виховані Академією, як *Єпіфаній Славинецький* (кін. XVI—19.10.1675) — лінгвіст, перекладач, письменник, богослов. За час перебування в Москві, починаючи з 1649 р., він написав близько 150 оригінальних і перекладних праць. Останні були пере-

[1] *Бессонов Л. С.* Судьбы нотных певческих книг // Православное обозрение.— М., 1864.— Т. 14.— С. 35.

кладені переважно з латини. Це — твори з медицини, географії, педагогіки, зокрема «Про будову людського тіла» А. Везалія. Уклав «Філологічний словник» (зведення пояснень термінів Святого Письма), «Лексикон греко-словено-латинський», «Лексикон словено-латинський». «Лексикон латинський» — головна його праця (бл. 27 000 вокабул), посібник для вивчення церковнослов'янської та української лексики, латини. Славинецький виголосив бл. 60 Слів-проповідей, в яких закликав до світла науки, гуманного ставлення до людини, картав невігластво. 1649 р. відкрив першу в Москві школу в Чудовому монастирі.

Провідне місце серед могилянців у Москві посів також письменник, педагог, проповідник *Симеон Полоцький* (1629 — 25.08.1680). Білорус за походженням. Оселився в Москві 1667 р. У рік приїзду заснував школу при Заіконоспаському монастирі й став її першим викладачем, 1678 р. — друкарню, де працював з такими відомими російськими діячами, як письменник Сильвестр Медведєв, учень його школи, художник Симон Ушаков, гравер Афанасій Трухенський. Одночасно був наставником і вихователем дітей царя Олексія Михайловича, написав для них «Буквар» (разом з Федором Ртіщевим, 1664). 1667 і 1669 рр. вийшло ще два «Букварі» за його участю. 1679 р. видав найдосконаліший «Буквар» з посвятою «Юношам учитися хотящим». Використовував свої посібники з риторики й математики. Заснував перший придворний театр, який став першим театром Росії. Полоцький склав проект Слов'яно-греко-латинської академії — «Привилегию», взявши за зразок Києво-Могилянську академію. Проте Московську академію було відкрито 1701 р. на базі Заіконоспаської школи вже після смерті Полоцького могилянцем Стефаном Яворським. Славинецький і Полоцький разом з іншими українськими посланцями першими стали на шлях поширення знань, шкільництва, просвітницьких ідей у Росії.



Симеон Полоцький.
З гравюри Н. Соколова.
XIX ст.

Світло науки, що несли з собою українські вчені, поступово почало поширюватися з Москви, російська молодь пробуджувалася до знань, науки, мистецтва.

Навчання росіян у Києво-Могилянській академії

Вже у 40—50-х рр. XVII ст. в Києво-Могилянську академію почали приходити російські юнаки — Тимофій Топоров, Лук'ян Голосов, Андрій Суханов, Матвій Деменков, Іван Озеров, Порфирій Зеркальников [1].

[1] *Харламповиг К. В.* Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь.— Казань, 1914.— С. 143.

У 1680—1690-х рр., коли скінчилися тривожні часи Руїни, приплив молоді з Росії до Академії посилився. Часто дозволу на поїздку до Києва доводилося добиватися «зі слізьми й наполегливістю», бо до «київської науки» багато хто в Москві ставився з підозрою і навіть вороже. Серед них був і сам цар Олексій Михайлович, який 1666 р. наказав київському воєводі Петру Шереметьєву «...лучше бы тех школ не заводить». І лише заступництво Шереметьєва, що «истребить эти школы никаким образом нельзя... это будет киевским жителям в великое оскорбление»[1], спонукало царя відмовитися від своїх намірів. А вже царською грамотою від 11 січня 1694 р. Академію було визнано закладом, де навчають «философской и богословской науке детей великорусских и малороссийских всяких чинов жителей»[2].

Серед росіян, що навчалися в Академії в середині XVII ст., цікавою постаттю був Порфирій Зеркальников (Семенніков). У часи Визвольної війни він виконував дипломатичні доручення царя, їздив з таємними грамотами до Богдана Хмельницького. Закінчив навчання після війни (1658). Жив у Москві, служив у Посольському приказі, співробітничав з Єпіфанієм Славинецьким, підготував до друку його «Лексикон словено-греко-латинський». У другій половині XVII ст. в Академії навчався Каріон Істомін. Після повернення в Москву він працював у Печатному дворі, написав перший ілюстрований російський «Букварь со нравоучительными стихами» й «Малую грамматику» на замовлення матері Петра І для внука, царевича Олексія. Навчався також Конон Зотов, який став відомим військовим діячем, теоретиком морської справи й кораблебудування, написав посібник з техніки корабельного управління й будування «Разговор адмирала с капитаном о команде».

До Києво-Могилянської академії приїздили на навчання не лише москвичі. 1655 р. прийшов до Академії Андрій Незговоровський з Тобольська[3]. У 1730—40-х рр. навчалися Григорій Аристовський із Сизранського повіту, Олексій Костянтинович із Брянська, Федір Порошин із Вятки, Роман Християнський «з міста Царицина, роду калмицького», Іван Бистрицький із м. Чебоксари, Петро Михайлов із м. Арзамаса, згодом — Григорій Сухов із Вязьми і багато інших з різних міст Росії[4].

Навчалися в Академії також діти росіян, які служили в Україні, зокрема — в Києві. Це син київського воєводи П. Шереметьєва Борис Петрович Шереметьєв, згодом фельдмаршал, сподвижник Петра І, який за кілька років перед смертю заповів поховати його в Києві; студентом Академії був і син шотландського генерала Патріка Гордона Григорій.

---

[1] Акты Юго-Западной России.— Т. 6.— С. 93.

[2] Памятники...— Т. 2.— С. 322.

[3] *Эйнгорн В.* К истории просвещения на Руси в XVII веке.— М., 1891.— С. 7—8.

[4] *Харлампович К. В.* Малороссийское влияние...— С. 787; Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 1.— Ч. 2.— С. 166, 212; ЦДІАК України.— Ф. 796.— Оп. 22.— Спр. 680.— Арк. 491; Ф. 127.— Оп. 1020.— Спр. 1108.— Арк. 6, 9; Спр. 2528.— Арк. 1, 2; Оп. 1024.— Спр. 1211.— Арк. 30 й інші.

У першій половині XVIII ст. в Академії здобували освіту такі відомі згодом діячі російської науки й культури, як *Костянтин Щепін* (Щепицький) (1728—1770) з В'ятки, перший росіянин — доктор медицини. Помер у Києві, куди прибув добровільно допомагати киянам у боротьбі з чумою; *Андрій Денисов* (1674—1730), він же — князь Мищецький з розкольницької Виговської пустині Олонецького краю. Завдяки знанням, здобутим в Академії, став основоположником російського документального джерелознавства й палеографії; *Михайло Ломоносов* (8.11.1711—4.04.1765) із с. Денисівка біля м. Холмогори Архангельської губернії. Прийшов до Києва 1734 р., будучи студентом Московської слов'яно-греко-латинської академії. І хоча його перебування в Києві було недовгим, проте знання, почерпнуті в Академії, зокрема з латини, поетики й риторики, історії й філософії, вищої математики, безсумнівно, послужили розвиткові таланту майбутнього вченого.



Андрій Денисов.
3 мал. XVIII ст.

Загалом, навчання російської молоді в Академії було масовим. Повертаючись на батьківщину, вони несли з собою книги, новітні європейські знання, просвітницькі ідеї і, звичайно ж, добрі почуття до українців, добру пам'ять про Київ, Академію. Порфирій Зеркальников через кілька років після закінчення навчання, даруючи Академії свій будинок, який купив за 300 злотих в часи студентства, зазначив у дарчій: «...в ознаменованіе любви за восприятие премудрости на том месте святом Киевомогилянском».

Києвомогилянці й шкільна освіта в Росії

Вище зазначалося, що реформаторська діяльність царя Петра І стала можливою завдяки невтомній праці в Росії українських, переважно києвомогилянських, учених. Школи в Росії вони почали засновувати без царського спонукання, керуючись глибокою вірою в перетворюючу роль знань, просвітницьких ідей. Які б посади не обіймали вихованці Академії, вони в першу чергу турбувалися про школи. Їх засновували вчені, громадські й церковні діячі і навіть вислані у справах гетьмана Івана Мазепи на Соловки. 1721 р. затверджено Духовний регламент для новоствореного Синоду, який визначав його функції й обов'язки вищих церковних ієрархів, зокрема — створювати єпархіальні школи. Це сприяло появі нових шкіл і семінарій, але відкривати їх могилянці розпочали задовго до появи Духовного регламенту. Вся територія Росії від Воронежа до Іркутська, від Архангельська до Астрахані була вкрита мережею шкіл, ними заснованих. Ще в XVII ст. були відкриті вже згадувані 2 школи в Москві: 1649 р. в Чудовім монастирі Єпіфанієм Славинецьким і 1667 р. у Спаському монастирі

за Іконним рядом Симеоном Полоцьким Заіконоспаська школа. 1702 р. відкрита Латинська школа у Ростові Великім митрополитом *Димитрієм Ростовським* (Данилом Тупталом), того ж 1702 р.— греко-латинська школа в Тобольську митрополитом *Філофеєм Лещинським*; 1713 р.— слов'яно-латинська школа в Архангельську архімандритом Батуринським, колишнім ректором Академії *Ґедеоном Одорським* та протопопом Лохвицьким *Іваном Рогачевським*, висланими за підтримку гетьмана Івана Мазепи до Соловецького монастиря; 1714 р.— слов'яно-латинська школа в Смоленську митрополитом Смоленським *Дорофеєм Кроткевичем* (Короткевичем) разом з могилянцем *Йоасафом Маєвським*; 1721 р. — школа на Карпівці в Петергофі єпископом Нарвським, віце-президентом Синоду *Теофаном Прокоповичем.* Школа розташовувалась у його будинку, вважалася найкращою серед існуючих на той час. Учні в ній навчалися на кошти її засновника. 1721 р. було відкрито також Олександро-Невську семінарію настоятелем Олександро-Невського монастиря *Феодосієм Яновським* та монголо-китайську школу в Іркутську при Вознесенському монастирі його настоятелем *Антонієм Платковським.* 1722 р. відкрита Бєлгородська школа єпископом Бєлгородським *Єпіфанієм Тихорським.* 1726 р. її перенесено до Харкова, де вона отримала назву Тихорецької академії, а після смерті єпископа — Харківського колеґіуму (1727). Того ж 1722 р. відкрито школу в Твері митрополитом Тверським *Сильвестром Холмським-Волинцем.* Згодом були відкриті слов'яно-латинські школи: 1723 р.— в Суздалі єпископом Суздальським *Варлаамом Ліницьким*, в Холмогорах єпископом Холмогорським і Важеським *Варнавою Волостковським*, Казанська й Коломенська єпископом Коломенським і Каширським *Варлаамом Ліницьким*; 1724 р.— Вологодська й Рязанська єпископом Рязанським і Муромським *Сильвестром Холмським-Волинцем*; 1725 р.— у Пскові єпископом Псковським й Ізборським *Рафаїлом Заборовським*; у Великім Устюзі єпископом *Лукою Конашевичем*; 1727 р.— в Іркутську єпископом Іркутським *Інокентієм Кульчицьким*; 1728 р.— в Астрахані єпископом Астраханським і Терським *Варлаамом Ліницьким*; 1733 р.— чотири школи в Казанській єпархії для дітей неросійських народів — у Казані, Єлабузі, Цивільську та Царевококшайську архієпископом Казанським *Іларіоном Рогалевським.*



Єпіфаній Тихорський.
Засновник Харківського колеґіуму

Вихованці Академії були також фундаторами більшості духовних семінарій у Росії. Ще до утворення Синоду (1721) українцями були засновані семінарії в Архангельську, Смоленську, Ростові й Тобольську. Згодом ними були відкриті й реформовані семінарії:

1731 р. – Холмогорська й Архангельська;
1733 р. – Псковська, Казанська, В'ятська;
1736 р. – Олександро-Невська, Вологодська;
1738 р. – Тверська, Новгородська, Устюзька;
1739 р. – Ростово-Ярославська, Коломенська, Тобольська;
1740 р. – Нижньогородська, Рязанська;
1742 р. – Троїце-Сергіївська, Воронезька;
1747 р. – Костромська;
1749 р. – Володимиро-Клязьменська.

З 1721 р. до 50-х рр. XVIII ст. могилянцями було засновано і реформовано за вищим типом 25 семінарій [1].

Число вихованців Києво-Могилянської академії, які викладали в різних навчальних закладах Росії, тільки впродовж 1721–1750 рр. сягало 125 [2].

Вихованці Академії організовували школи за зразком своєї alma mater: доступними для дітей усіх станів, з вивченням тих самих предметів і тих самих мов, що й в Академії. До викладання у своїх школах вони намагалися залучити якомога більше випускників Академії. Вони складали більшість у всіх школах і семінаріях, навіть у таких віддалених, як Тобольська. В одному з документів Сибірського приказу в Москві читаємо: «В прошлом 1706 году, генваря 4 дня по указу великого государя... дано... жалование учителям киевлянам иеромонахам Григорию Гошкевичу, Митрофану Орловскому, Гаврилу Марковичу, Рафаилу Борецкому, монахам Мефодию Коложинскому, Стефану Городицкому – всем шести человекам, которым велено ехать в Сибирь к Филофею, митрополиту Тобольскому для учения школьного всяких чинов людей» [3].

Вихованці Академії їхали до шкіл Росії, покидаючи рідну землю, не лише підкоряючись наказам офіційних царських інстанцій, часом – і добровільно, до колег, що там працювали, глибоко усвідомлюючи необхідність своєї просвітницької місії. Про їхню небайдужість до започаткованих ними шкіл свідчить і той факт, що більшість із них заповіли свої найбільші цінності – бібліотеки, які вони збирали упродовж життя і з якими ніколи не розлучалися, тим навчальним закладам, що були ними засновані, або в яких вони працювали. Так, бібліотека Т. Прокоповича, що налічувала 3192 книги, перейшла майже повністю до Новгородської семінарії; книги Гавриїла Бужинського та Лаврентія Горки – до Московської слов'яно-греко-латинської академії,

---

[1] *Харлампович К. В.* Малороссийское влияние...– С. 671, 673, 675, 686, 696 й ін.; *Петров Н. И.* Значение Киевской академии в развитии духовных школ в России...– К., 1904.– С. 5–11; Акты и документы...– Отд. 2.– Т. 4, т. 5; *Власовський І.* Нарис з історії Української Православної церкви.– Т. 3.– К., 1988.– С. 154–157. Репринтне видання.

[2] *Корчмарик Ф. Б.* Духовні впливи Києва в добу Гетьманської України.– Нью-Йорк, 1964.– С. 96.

[3] ЦГАДА в России.– Ф. 214.– Оп. 5.– Спр. 1221.– Арк. 2.

поклавши, таким чином, початок її бібліотеки. Величезну, як на той час, бібліотеку — 1416 книг заповів Тверській семінарії Теофілакт Лопатинський; також свої бібліотеки заповіли: Холмогорській семінарії — Герман Копцевич; Олександро-Невській — Сильвестр Кулябка; Псковській — Симон Тодорський; Казанській — Лука Конашевич; Іркутській — Теофіл Кролик[1] і т. ін. Міста, яким пощастило мати школи й семінарії, засновані могилянцями, ставали помітними культурними центрами Росії.


Сильвестр Кулябка, ректор Академії, архієпископ

Важливо зазначити, що могилянці дбали не лише про освіту російського населення. Ними були відкриті спеціальні школи в Іркутську й Тобольську з монгольською і китайською мовами викладання, в Казані, Єлабузі, Цивільську, Царевококшайську для удмуртських, чуваських і марійських дітей. Ректор Казанської семінарії Веніамін Пуцек-Григорович передав до Петербурзької академії наук перші наукові граматики чуваської (1769), удмуртської та марійської (1773) мов, складені ним для учнів цих неросійських шкіл.

Московська слов'яно-греко-латинська академія

Великою подією в культурному житті Росії було відкриття Московської слов'яно-греко-латинської академії — першого вищого навчального закладу Росії (1701). Її засновником був викликаний Петром І до Москви вихованець Академії *Стефан Яворський* (1658—24.11.1722). Родом з містечка Яворів на Львівщині, вчився в Академії і зарубіжних університетах, де отримав звання професора філософії. Був професором і префектом у рідній Академії. Після переїзду до Росії висвячений на митрополита Рязанського й Муромського. Вчений, поет, публіцист, блискучий проповідник, прихильник просвітницьких ідей — таким був перший протектор Московської академії, її засновник і організатор до кінця своїх днів. Московську академію він створив на зразок Київської. До Москви були викликані десятки викладачів-могилянців, які їхали разом зі своїми студентами, щоб швидше налагодити в ній навчальний процес. Загалом з 1701 по 1762 рік в Московській слов'яно-греко-латинській академії працювало 95 могилянців. За цей час з її 23 ректорів 18 були могилянці,


Стефан Яворський. Засновник Московської слов'яно-греко-латинської академії

---

[1] *Лупnов С. П.* Книга в России в первой четверти XVIII в.— С. 265 й інші.

з 25 префектів — 23 могилянці [1]. Серед ректорів особливо відомими були Рафаїл Краснопольський, Сильвестр Крайський, Йосиф Туробойський, Теофілакт Лопатинський, Ґедеон Вишневський, Кирило Флоринський, Варлаам Лящевський, Ґедеон Сломинський та ін. Як писав історик Московської слов'яно-греко-латинської академії С. К. Смирнов, «вчені з Києво-Могилянської академії передали їй (Московській академії) свій дух, свій напрямок» [2].

У Слов'яно-греко-латинській академії навчались Степан Крашенінніков, згодом академік Петербурзької АН, мандрівник, автор «Описания земли Камчатки»; Василь Тредіаковський, поет, мовознавець, історик; Василь Баженов, московський архітектор; Кантемір, поет і дипломат, основоположник російського класичного сатиричного вірша; також багато відомих російських поетів, істориків, громадських діячів.

Могилянці в інших галузях суспільного життя Росії

Могилянці трудилися не лише в навчальних закладах Росії. Вони були організаторами видавничої справи, перекладачами, авторами книг і підручників, засновниками і поширювачами театральної справи, творцями й провідниками ряду державних реформ — в першу чергу освітніх, культурних, церковних.

Теофан Прокопович створив у Петербурзі «Вчену дружину» — гурток для поширення літературних, філософських, математичних знань. До неї входили як могилянці — Гавриїл Бужинський, Теофіл Кролик,— так і росіяни — Василь Татищев, Яків Брюс, Антіохій Кантемир. Вони, найперше Прокопович, сприяли заснуванню Російської АН і Російської академії мистецтв (1725). Прокопович тривалий час залишався протектором Петербурзької АН, сприяв розвитку в ній математики, природничих знань. В Академії мистецтв 17 років очолював портретний клас перший портретист Російської імперії, художник з європейським ім'ям *Дмитро Левицький.* В Академічній університетській гімназії викладали могилянці Яків Козельський, Григорій Козицький, Микола Мотоніс. Із заснуванням Московського університету професорами математики в ньому були могилянці *Василь Аршеневський, Михайло Панкевич*, фізіолог *Хома Барсук-Мойсеєв*, філологи *Павло Сохацький* та *Роман Туманський*, історик *Антон Прокопович-Антонський* та ін. В університетській гімназії викладали *Єгор Булатницький*, автор першого підручника з італійської мови для росіян (1759), та *Володимир Золотницький*, автор першої в Росії праці з міжнародного права (1764) [3].

---

[1] *Харлампович К. В.* Малороссийское влияние...— С. 665—666.

[2] *Смирнов С.* История Московской Славяно-греко-латинской академии.— М., 1855.— С. 81—82.

[3] *Боголюбов А. М.* У истоков классической науки.— От редактора.— М., 1968.— С. 8; Документы и материалы Московского университета.— Т. 2.— М., 1960.

Гуманітарний характер освіти, сповідування ідеї суспільної користі через поширення знань формували у вихованців Академії громадянську відповідальність, глибокі переконання у важливості їх просвітницької місії і були основою їх самовідданої праці скрізь, куди б не закинула їх доля.

У другій половині XVIII ст. у Москві й Петербурзі трудилася блискуча плеяда перекладачів, видавців, письменників, істориків, журналістів – високоосвічених могилянців. Серед них: *Михайло Антоновський, Григорій Брайко, Іван Ванслов, Володимир Золотницький, Яків Козельський, Григорій Козицький, Григорій Політика, Микола Мотоніс, Василь Рубан, Лука Січкарьов* та ін. Вони розробляли політичні, філософські, правові концепції, публікували власні й перекладні твори, поширювали практичні знання й просвітницьку ідеологію.



Петро Завадовський, міністр народної освіти Росії

Таким чином російське суспільство прилучалося до освіти, знань, до надбань європейської культури. До речі, перші переклади творів німецьких і французьких просвітників-енциклопедистів у Східній Європі було зроблено також могилянцями. Просвітницька ідеологія входила в російське суспільне життя. Німецький вчений Едуард Вінтер, дослідник раннього просвітництва в Німеччині й Східній Європі, зазначав, що саме Києво-Могилянська академія була тією інституцією, через яку просвітництво, як через ворота, прямувало до Росії. «Їхня титанічна праця була вражаюча» [1],– такого висновку дійшов дослідник діяльності вихованців Києво-Могилянської академії в Росії І. Б. Торбаков.



Олександр Безбородько, канцлер Російської імперії

Немало українців – вихованців Києво-Могилянської академії стали відомими державними діячами Росії. Це, в першу чергу, *Петро Завадовський* (10.11.1738–10.11.1812) з козацької родини села Красновичі на Чернігівщині, згодом граф, сенатор, голова Комісії зі складання законів Російської імперії, таємний радник, міністр народної освіти Росії; *Олександр Безбородько* (14.03.1747–6.04.1799) із сім'ї генерального писаря м. Глухова на Чернігівщині, згодом князь, сенатор, канцлер Російської імперії, міністр закордонних справ Росії, таємний радник Катерини II; *Дмитро Трощинський* (1754–26.02.1829) з козацької

[1] *Торбаков И. Б.* Киево-Могилянская академия как культурно-просветительский центр переходного периода от средневековья к Новому времени.– М., 1992.– С. 109–128.

сім'ї м. Глухова на Чернігівщині, згодом сенатор, міністр юстиції й земельних наділів, статс-секретар Катерини II; *Андрій Італинський* (1743–27.06.1827) із сім'ї священика Лубенського полку, згодом доктор медицини, археолог, лінгвіст, почесний член Римської академії, дипломат, російський посланник у Римі.



Йоан Максимович, митрополит Тобольський і всього Сибіру, святий

Починаючи з другої половини XVIII ст. кожен третій лікар Російської імперії був також вихованцем Києво-Могилянської академії. Всього, за підрахунками дослідника В. Плюща, в Росії працювало на той час 740 лікарів-українців. Вони заклали основи епідеміології, фізіології, акушерства, хірургії, займали професорські кафедри, укладали словники російської медичної термінології тощо. Їхнє походження тривалий час приховувалося під назвою «отечественные ученые», при цьому не згадувалося, що вітчизною їх була Україна.

Облаштування могилянцями церковного життя в Росії

В царині церковній до 70-х рр. XVIII ст. всі вищі ієрархічні посади в Росії посідали також переважно могилянці. Ось деякі з них: митрополити: Тобольський і всього Сибіру – Філофей Лещинський, Йоан Максимович, Павло Конюшкевич, Арсеній Мацієвич; Ростовський і Ярославський – Димитрій Ростовський (Данило Туптало). Псковським і Нарвським архієпископами були Теофан Прокопович та Рафаїл Заборовський; Рязанським і Муромським – Стефан Яворський та Гавриїл Бужинський; Астраханським, Костромським та Санкт-Петербурзьким – Сильвестр Кулябка; Смоленським і Дорогобузьким – Ґедеон Вишневський; Великоновгородським і Великолуцьким – Стефан Калиновський; Мстиславським, Оршанським і Могильовським (Білоруським) – Ґеоргій Кониський, Йосиф Волчанський; Вологодським і Великоустюзьким – Теофілакт Слонецький і т. ін. Із 127 архієреїв, єпископів та архієпископів від 1700 до 1762 р. (до воцаріння Катерини II) 70 були українці, Московською єпархією 18 років (1700–1718) керував місцеблюститель патріаршого престолу митрополит Стефан Яворський; від 1742 по 1767 р. Московську кафедру займали Йосиф Волчанський (перед тим єпископ Могильовський),



Святий Димитрій Ростовський (Данило Туптало).
З портрета XVIII ст.

Платон Малиновський (перед тим архієпископ Крутицький), Тимофій Щербацький (перед тим митрополит Київський).

Петербурзька єпархія, утворена 1742 р., до правління Катерини II мала своїми єпархіальними архієреями тільки українців (Никодим Срібницький, Феодосій Яновський, Сильвестр Кулябка, Веніамін Пуцек-Григорович та ін.).

Новгородською єпархією з 1716 р. управляли майже 40 років один білорус і далі — всі українці: Теофан Прокопович, Теодосій Яновський, Амвросій Юшкевич, Стефан Калиновський, Рафаїл Заборовський та ін.

Архімандритами й наставниками провідних російських монастирів були також могилянці. Найперше місце серед них займав Троїце-Сергіївський монастир (з 1744 — Лавра). Серед його архімандритів: Гавриїл Бужинський, він же член Синоду; Амвросій Дубневич, з ректорів Києво-Могилянської академії; Кирило Флоринський, член Синоду, префект і ректор Московської академії; Арсеній Могилянський, перед тим — придворний проповідник та ін.

Таке саме становище було в Чудовому, Заіконоспаському, Донському, Симоновському, Новоспаському, Савино-Сторожевському й ін. монастирях Московської єпархії. В Олександро-Невському монастирі Петербурга архімандритами й настоятелями теж були переважно могилянці, які перетворили його на першокласний монастир і свого роду церковно-адміністративну школу для підготовки кандидатів у єпископи. Могилянці, зокрема Т. Прокопович, підготували церковну реформу в Росії, створили Синод. Прокопович уклав Духовний регламент — інструкцію Синоду й вищим архієреям. Головою (президентом) Синоду був призначений Стефан Яворський, віце-президентами — архієпископи Феодосій Яновський та Теофан Прокопович. Радниками Синоду в різний час були Гавриїл Бужинський, Теофіл Кролик, Симон Тодорський, Арсеній Могилянський та ін.

Українські ієрархи, високоосвічені, толерантні, з глибоким усвідомленням своєї місії, зосередили в своїх руках «майже всі життєві та культурно-релігійні інтереси московської церкви» [1].

Перебували могилянці й на дипломатичних посадах. Відзначилися: дипломат Андрій Италинський, згодом, 1817—1827 рр., до кінця життя — постійний посланник Росії в Неаполі; Петро Дубровський, секретар російського посольства й повірений у справах Росії у Франції; Григорій Брайко, радник російського посольства у Венеції і Відні та ін. Перекладачами й настоятелями російських посольських церков служили могилянці у Лондоні, Варшаві, Дрездені, Кілі, Відні, Константинополі, Пекіні та інших містах, де були російські посольства [2].

Таким чином, вплив української освіти й культури в Московській державі завдяки невтомній праці могилянців у навчальних закладах, у видавництвах, митців, церковних діячів був вирішальним у становлен-

---

[1] *Корчмарик Ф. Б.* Духовні впливи Києва...— С. 44.

[2] Акты и документы...— Отд. 2.— Т. 1.— Ч. 1.— С. 245, 269—271, 305—306; Т. 1.— Ч. 2.— С. 312; Т. 4.— С. 231—235.

ні російської культури й духовності в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. За визначенням російського дослідника П. Мілюкова, «киевское...влияние проникло всюду» [1].

Стосунки Академії із європейськими країнами

Зв'язки Києво-Могилянської академії із зарубіжними країнами мали різнобічний характер.

Ще Петро Могила доклав зусиль, щоб піднести заснований ним Колеґіум до рівня західноєвропейських навчальних закладів, щоб його професори й студенти були ознайомлені з новітніми досягненнями науки, літератури, філософії, мистецтва інших країн. Як зазначалося вище, він посилав молодих здібних вихованців Колеґіуму осягати науку, мови, богослов'я й інші культурні здобутки до західноєвропейських університетів і навчав їх на свій кошт. Цього напряму у підготовці професорів для Академії дотримувались і його наступники. Університети Кракова, Праги, Замостя і далі – Падуї, Болоньї, Сорбонни, Лейпцига, Лейдена, Кеніґсберга, Лондона й ін. повнилися іменами українських студентів. Відповідно в курсах лекцій професори Академії посилалися на імена й ідеї античних вчених, мислителів доби Відродження й Нових часів, доби Просвітництва.

З творами й ідеями письменників, вчених, мислителів різних епох студенти Академії могли ознайомитися також через книжкові скарби академічної бібліотеки. В ній були твори майже всіх класиків з історії, філософії, літератури, права, також праці з природознавства, медицини, філології, педагогіки, теології тощо.

Але стосунки Академії з європейським науковим і культурним світом не обмежувалися лише ознайомленням з його книжковим багатством і навчанням в його закладах. Здобутки української культури, що насамперед яскраво відображалося в досягненнях Києво-Могилянської академії, були такі вагомі, що вона вільно могла взаємодіяти з культурними осередками, полемізувати з ученими інших країн. Показовими є науково обґрунтовані історично-полемічні твори вчених кола Академії; праці «Православне сповідання віри» і «Требник» Петра Могили здобувають визнання в усьому християнському світі. «Православне сповідання віри», перекладене багатьма мовами, давало теологам найповніше уявлення про православне віросповідання. «Требник» та інші книги, що вийшли із стін Академії, стали для європейців джерелом знань про греко-слов'янську культуру, православну віру, історію і традиції України. Наукові контакти між вченими Києво-Могилянської академії та зарубіжними вченими зав'язувалися під час перебування українців в університетах Європи, підтримувалися через листування. Ректор Академії, згодом архімандрит Києво-Печерської лаври Інокентій Ґізель листувався з відомим німецьким вченим

[1] *Милюков П.* Очерки по истории русской культуры.– СПб., 1902.– Т. 2.– С. 41.

Йоганом Гербінієм після того як він побував у Києві, консультував його з питань історії Києво-Печерської лаври. Дані, наведені Ґізелем, Гербіній використав у полеміці з голландським вченим А. Целларієм, який в «Описі Польського королівства і Великого князівства Литовського» (1659) стверджував, що київські печери тягнуться аж до Смоленська. Гербіній на основі матеріалів Ґізеля доводив, що це лише легенда. Готфрід Ляйбніц, якому була добре відома освіченість і наукова діяльність Стефана Яворського, тоді вже протектора Московської слов'яно-греко-латинської академії, саме з ним обговорював проблему відкриття наукових і освітніх установ у Московській державі. З багатьма німецькими вченими підтримував зв'язки Теофан Прокопович, зокрема – з главою пієтистів м. Галле Августом-Германом Франке, з відомим єнським філософом, теологом і вченим Йоганом-Францем Буддеєм, з президентом Королівської академії наук у Берліні, відомим ученим Паулем-Ернстом-Даніелем Яблонські, з філософом, природознавцем, автором твору «Гармонія душі й тіла» Ґеоргом Бергардом Більфінгером, надсилав матеріали щодо релігійної ситуації в Росії філософу, прихильникові ідей Реформації Йогану-Францу Буддею. Його книги «Дослідження про природу людини», «Хрестоматія з історії філософії» займали почесне місце в бібліотеці Прокоповича. Якийсь час у школі Прокоповича в Петербурзі викладав професор Кенігсберзького університету відомий орієнталіст Теофіл-Готліб-Зіґфрід Байєр. Він присвятив Прокоповичу свою працю «Museum Sinicum» («Опис Китаю»). У присвяті Байєр писав: «...З яким задоволенням я слухав Вас усякий раз, коли ви змальовували мені пам'ятки давнього часу, які ви бачили у Римі й інших містах Італії, а особливо стан науки й розповідали про інші ваші мандрівки і про свій, так би мовити, курс студій. Який розмай і рясота в розповіді! Яка пам'ять про речі, яка сила в розмірковуванні й з великою поважністю поєднана сприятливість духу, яка в поясненні, яка здатність думки і яка вишуканість як римської, так і італійської мов, яка, нарешті, приємність і грація в усьому мовленні, в усьому...» [1]. З чотирьох біографій Т. Прокоповича найкращі написані академіками німецького походження Т.-Г.-З. Байєром і Г.-Ф. Мілером [2].

З відомим філософом, ректором Бранденбурзької академії Християном Баумайстером листувався професор філософії Академії київської, її ректор Самуїл Миславський. В одному з листів Баумайстер писав, що ім'я Миславського відоме не лише вченим Бранденбурзької академії, але й шановане в Сорбонні.

Знання мов, наукова ерудиція й блискуче опанування фахових знань у зарубіжних університетах вихованцями Академії не раз відзначалося зарубіжними професорами. Цікавий і повчальний приклад

[1] *Рогович М., Литвинов В.* Примітки до листів // Феофан Прокопович. Філософські твори.– К., 1981.– Т. 3.– С. 467.

[2] *Прокопович Феофан.* Філософські твори.– К., 1981.– Т. 3.– Додатки.– С. 361–372; *Нічик В. М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура.– Додатки.– С. 190–192.

маємо з історії навчання в Єнському університеті вихованця Києво-Могилянської академії Данила Велланського (11.12.1773–15.03.1847). Щоб отримати медичну освіту, він 1802 р. виїхав до Німеччини. Будучи палким прихильником представника класичної німецької філософії професора Ф.-В. Шелінга, Велланський подався до Єнського університету, де той викладав. Прослухав його лекції і, як зазначалося вище, дістав від Шелінга схвальний, можна сказати, найвищий відгук: «З кількох тисяч моїх слухачів лише одна людина зрозуміла мене повністю – це російський любитель наук Велланський». В Росії Велланський викладав у Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії. Як один із перших натурфілософів Росії, він на все життя залишився послідовником Шелінга.

1764 р. блискуче захистив докторську дисертацію з філософії в присутності всесвітньо відомого Еммануїла Канта в Кенігсберзькому університеті посланець ректора С. Миславського, студент Академії, родич Богдана Хмельницького Іван Хмельницький. Дисертація була опублікована й отримала найвище схвалення, а Хмельницький запрошений викладати в Кенігсберзькому університеті. Ступінь доктора медицини в Лейдені здобув могилянець, син значкового товариша Лубенського полку з м. Ромен Іван Політика, який підписав свою дисертацію «Autore Johanno de Poletyka, Romno, in Parva Russia», зазначивши таким чином свою національну належність. Його здібності були належно оцінені професурою медичних високопрофесійних закордонних університетів. А запрошення на професорські кафедри чужинців було великою рідкістю. Саме такої честі удостоїлися Іван Хмельницький та Іван Політика.

Викладав у зарубіжних закладах і могилянець Симон Тодорський, а саме – в Магдебурзькому університеті м. Галле, де він спочатку навчався 6 років (1729–1735 рр.). Помітивши непересічні здібності студента Тодорського, професор Йоган-Генріх Міхаеліс, відомий у Європі гебраїст, залучив його до практичних занять зі студентами з гебраїстики й до читання основ східнослов'янських мов.

За кордоном видавалися наукові праці могилянців, найбільше в Німеччині, яка була у XVIII ст. визначним центром Просвітництва. Так, 1754 р. в Бреслау був опублікований «Трактат про відмінність римської і грецької церков» ректора Київської академії Манасії Максимовича; 1724 р. в Берліні – «Правда волі монаршої» Теофана Прокоповича, 1725 р.– його ж «Перше ученіє отроком», в Данцигу – «Духовний регламент», а в Гамбурзі – «Коротка повість про смерть Петра Великого».

Із семи трактатів, що входили до прочитаного Прокоповичем в Академії курсу богослов'я, п'ять уперше були видані в Німеччині. Згодом, переглянуті й виправлені Самуїлом Миславським, вони були об'єднані в 3 томи й видані 1782 р. в Лейпцигу. Ще низка творів

Прокоповича публіцистичного й ораторського жанрів була опублікована в Бреслау: «Lucubrationis», 1743 р.; «Miscellana Sacra», 1745 р. та ін. [1]

Культурні здобутки України викликали за кордоном інтерес і до її історії. 1775 р. відомий німецький учений А.-Ф. Бюшінг опублікував у IX томі часопису «Magasin fur neue Historie und Geographie» працю вихованця Києво-Могилянської академії Василя Рубана «Короткі політичні й історичні відомості про Малу Росію». Ця праця мала значний відгомін у західноєвропейській історіографії кінця XVIII ст.

Проникав у європейські країни й музичний світ України — там з'являлися публікації українських музичних творів. Так, надзвичайно популярною була українська пісня «Їхав козак за Дунай», що народилася в Києво-Могилянській академії. Вона була перекладена й опублікована з нотами в кількох варіантах, зокрема німецьким поетом X. Тігде й видавцем А. Бекером 1809 р. під назвою «Козак і дівчина», і полонила своєю чарівністю всю Європу. 1815 р. відомий німецький композитор К. М. Вебер створив дев'ять варіацій на її мелодію, а Л. Бетховен написав на її тему «Десять варіацій для фортепіано» і дав її обробку для голосу в збірнику «Пісні із супроводом» [2].

Ім'я могилянця музиканта й композитора Максима Березовського було викарбуване золотими літерами на мармуровій дошці в Болонській музичній академії, а сам він зарахований до складу її академіків. Опера Березовського «Демофонт» з успіхом була поставлена 1773 р. в Ліворно. Широковідомі в Італії були також його твори «Літургія», «Соната для скрипки і чембало» (1772, м. Піза) й ін., а в Німеччині видавництво «Брайткопф і Гертель» видало церковний концерт Березовського «Отче наш».

Підтримувала Академія зв'язки й з іншими країнами. Їх провідниками, знову ж таки, були здебільшого її студенти, які навчалися за кордоном. Варто згадати, що в Угорщині здобували знання Григорій Сковорода, Ієзекіїль Дяковський, Анатолій Ставицький, Іриней Фальковський. Останній добре вивчив угорську мову, знав історію й географію цієї країни. Будучи вже професором Київської академії, він пропагував культуру Угорщини, написав «Короткий географічний опис Угорщини». А випускник Академії Андрій Самборський, який певний час жив в Англії й Угорщині, вже як член російського Вільного економічного товариства і директор Практичної школи землеробства (неподалік від Петербурга), потоваришував на основі спільних наукових інтересів з відомим угорським просвітником, агрономом за фахом Самуелем Тешшедиком, ідеї якого впроваджував після повернення у своєму маєтку Стратимирівці на Харківщині.

Із наведених далеко не повних прикладів випливає висновок про те, що культурні зв'язки Академії, які здійснювали її провідники й вихованці з європейськими країнами, були взаємно корисними для обох

[1] *Нічик В. М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура.— С. 132—133.

[2] *Наливайко Д.* Козацька християнська республіка.— К., 1992.— С. 435—436.

сторін. Звичайно, Києво-Могилянська академія на той час брала для себе більше, ніж віддавала. Проте, долаючи національні й релігійні перешкоди, які часом тяжіли і над кращими представниками суспільства, вихованці Академії охоче запозичували досягнення науки, культури й суспільно-політичної думки інших країн і ділилися своїми науковими й культурними надбаннями. Усе це сприяло взаємному духовному збагаченню. Окрім того, міжнародні культурні зв'язки відкривали європейському світові Академію як осередок науки, культури й просвітництва, а Україну — як європейську державу.

Закриття Києво-Могилянської академії

У другій половині XVIII ст. у зв'язку з новими досягненнями науки, розвитком правничих, математичних, медичних знань на Заході й великою потребою в спеціалістах цих галузей знань, провідники Києво-Могилянської академії роблять непоодинокі спроби перетворити її в сучасний університет, тобто відкрити додаткові факультети, залучити до викладання іноземних мов найкращих спеціалістів. Але кошти були в руках царського уряду, а без них зробити такі перетворення було неможливо. Царський уряд, сама імператриця Катерина II відмовляють Академії і починають вести цілеспрямовану політику на її знищення. І все ж у час навального наступу на залишки автономії України: нищення Запорозької Січі, Гетьманства, полкового адміністративного устрою України стара вища школа України жила! Її національні традиції, правда й легенди про звитягу її провідників у часи наступу католицизму, а згодом — русифікації, той непокірливий дух, що зберігала й виявляла ця остання інституція української незалежності, не давали спокою носіям імперських планів Росії.

На захист Академії постають її цінителі й прихильники. 1763 р. гетьман Кирило Розумовський подає до Петербурга проект створення в Україні двох університетів: один з них — реформована Академія в Києві, інший — в Батурині, гетьманській столиці, або в Чернігові. За це (разом з намаганням старшини зробити гетьманську владу спадковою, закріпивши її за Розумовськими) гетьман поплатився булавою. Захищають Академію і її колишні вихованці: граф Петро Завадовський, міністр народної освіти, та генерал-губернатор Києва Петро Панкратьєв. Перший доводив, що Академія — унікальне неповторне явище в історії освіти, другий наголошував на її історичній ролі, писав, що її вихованці «...розпочали й розповсюдили в усій Росії освіту й моральність, котрими (завдяки діяльності Академії) Росія не поступалася жодній державі». Попечитель Віленського навчального округу кн. Чарторийський, особистий товариш імператора Олександра I, та візитатор шкіл у Київській, Волинській і Подільській губерніях граф Чацький подали проект імператору, за яким Академія мала бути реорганізована в гімназію для польських юнаків, згодом — в університет.

За таких настроїв царський уряд довго не наважувався закрити Академію.

З 1808 по 1814 р. проводиться реформа духовних шкіл Росії. В результаті було створено і затверджено імператором «Устав духовних училищ» (1814). Проте Київська академія настільки не підпадала під категорію духовних шкіл, що цей устав на неї не поширився, лише — на Московську й Санкт-Петербурзьку академії. Але задуману справу — ліквідацію старої уславленої української вищої школи — треба було завершити. Св. Синод 14.08.1817 р. видає указ про закриття Академії, ніби тимчасово, таким чином приспавши на якийсь час суспільний протест. Незабаром, того ж 1817 р., у приміщенні бурси Академії було відкрито духовну семінарію й духовне училище. 26 серпня 1819 р. Св. Синод видав новий указ про відкриття в Києві Імператорської Духовної академії.

Урочисте відкриття Київської Імператорської Духовної академії відбулося 28 вересня 1819 р. у приміщеннях, де понад двісті років жила і діяла Києво-Могилянська академія. Духовна академія була закладом, цілком відмінним від загальноосвітньої гуманітарної вищої школи України — Києво-Могилянської академії. Це була суто духовна вища школа.

Проте час, обставини й невмируща пам'ять про Києво-Могилянську академію внесли свої корективи. Поступово відродилося чимало традицій, які склалися ще в могилянські часи, заявив про себе той стійкий інтерес до здобутків інших цивілізацій, до вітчизняної історичної, літературної, філософської спадщини, яка своїми генетичними витоками була пов'язана з Петром Могилою, Теофаном Прокоповичем, Данилом Тупталом, Григорієм Сковородою й іншими вченими, філософами, мовознавцями Києво-Могилянської академії. Імператорська духовна академія залучає до своєї історії 200-літню спадщину Києво-Могилянської академії й, відкинувши неофіційно назву «імператорська», починає скромно іменуватися Київська духовна академія, а її вчені розпочинають величезну роботу з вивчення історії й духовної спадщини Києво-Могилянської академії.

1920 р. більшовицькі ідеологи закривають Духовну академію, нищать вибухівкою старовинний Братський Богоявленський собор, розпорошують надбані упродовж віків її цінності — бібліотеку, книжкові й рукописні скарби, музейні зібрання, церковне — Богоявленського, Благовіщенського й Святодухівського храмів — майно, зрівнюють з землею історичні поховання.

Але дух української нації, його джерела, до яких належала й Києво-Могилянська академія, залишилися незнищенними.



7 ЕПІЛОГ

Мазепин корпус Академії.
Сучасний вигляд

Впродовж майже двох століть після закриття Києво-Могилянської академії українська громадськість плекала надію на відновлення цього славетного закладу. Історія боротьби за відродження Києво-Могилянської академії — одна із золотих сторінок в історії України.

Рух за відновлення Академії почався в 60-ті роки XX століття, а на початку 90-х років із здобуттям Україною незалежності це актуальне питання постало з новою силою. Зусиллями багатьох не байдужих до майбутнього України людей, з ініціативи українського вченого, відомого громадського і політичного діяча В'ячеслава Брюховецького при Академії наук України та виконкомі Київської міської ради народних депутатів було створено спеціальну комісію, яка дійшла висновку щодо необхідності відновлення Києво-Могилянської академії як вищого навчального закладу, який став би одним з осередків морального та духовного відродження української нації. Таке рішення підтримали ряд наукових та освітянських установ, зібрання інтелігенції, широке коло громадськості.


В'ячеслав Брюховецький. Президент Національного університету «Києво-Могилянська академія»

19 вересня 1991 року згідно з розпорядженням Верховної Ради України після 174-літньої перерви Києво-Могилянську академію було відроджено на її історичній території. 16 жовтня 1991 р. відбулася презентація відновленої Києво-Могилянської академії, яка дістала назву Університет «Києво-Могилянська академія». У вересні 1992 року університет прийняв на навчання перших 200 студентів. Ректором відродженої Академії став організатор її відновлення доктор філологічних наук В'ячеслав Брюховецький.

Університет виник на засадах демократичності та самоврядування як спроба впровадження нової для України освітньої моделі, в основу якої покладено випробуваний у США принцип *liberal arts education* (вільне мистецтво навчання). 1994 р. університету було надано статус Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА).

Уже за перше десятиріччя відновлений університет досяг європейського рівня і став знаним і шанованим в Україні та поза її межами.

Відроджено багато кращих традицій старої Академії, водночас за велінням часу запроваджено визнані сучасним світом прогресивні, оригінальні методи набору та навчання молоді. Університет уперше в Україні запровадив принципи об'єктивної оцінки знань вступників з

дотриманням рівних умов вступу для всіх абітурієнтів як єдиного критерію набору. Викладання здійснюється колективом висопрофесіональних вітчизняних фахівців і викладачів, запрошених із провідних університетів світу. Студенти мають можливість вільного вибору фаху, додаткових предметів, а також набувати знань та досвіду за обраною спеціальністю за кордоном. НаУКМА співпрацює більш ніж з 50 університетами Європи, Америки, Австралії.

Сьогодні в університеті здобувають освіту 2,5 тисячі студентів, які прагнуть знань і успішно оволодівають найрізноманітнішими професіями: історика, філософа, релігієзнавця, мовознавця, політолога, соціолога, правника, економіста, еколога, природознавця та ін.

Продовжуючи кращі традиції старої Академії, яка підготувала видатних на той час учених, таких як Інокентій Ґізель, Стефан Яворський, Теофан Прокопович, Варлаам Ясинський та ін., НаУКМА органічно поєднує навчальний процес з науково-дослідницькою роботою, яка сьогодні ведеться на 27 кафедрах і в 17 створених в університеті наукових структурах. Через студентські наукові гуртки, маґістеріум, аспірантуру та докторантуру студенти університету набувають навичок наукової роботи, вміння творчо мислити та обговорювати результати досліджень на наукових зібраннях різного рівня, в тому числі й міжнародних, можливість публікувати свої наукові доробки.

До послуг студентів чудова сучасна бібліотека, що зусиллями керівництва Академії постійно поповнюється; в даний час її фонд нараховує 300 тис. одиниць.

Університет намагається забезпечити умови для формування сучасної гармонійної молодої людини, її художньо-естетичного, духовного та фізичного вдосконалення.

Студенти Академії – це віддані її справі, свідомі, творчо мислячі, самодостатні, розкуті, жваві, підприємливі, ініціативні та впевнені в собі молоді люди. Це нове покоління людей, про яких Роланд Піч, професор Мюнхенського університету, почесний професор НаУКМА після чотирирічної праці в НаУКМА і спілкування з могилянцями сказав: «Прекрасні студенти! Вірю в Україну, дивлячись на них».

Перші випускники НаУКМА, працюючи в різних галузях суспільного й культурного життя,– науковці, педагоги, політологи, соціальні працівники, перекладачі, журналісти, репортери, фінансові аналітики, маркетологи, менеджери, аудитори тощо – підтвердили високий статус Академії як вищого навчального закладу європейського рівня, головним завданням якого є формування нового високоосвіченого покоління української інтелігенції, яке б забезпечувало економічний та культурний розвиток молодої держави.

Сучасна Академія не зупиняється на досягнутому. Залишаючись на позиціях просвітництва, гуманізму та демократії, найважливішими завданнями для себе НаУКМА визначає повсякденне удосконалення навчального, наукового та виховного процесів, завжди прагне бути осередком морального та духовного відродження української нації. Пошук триває.

Іменний покажчик

Авіценна 100
Аврелій Августин 36, 92
Адт К. 145
Агрікола Юлій 83
Аквінський Тома 87
Аксак Ян 27
Александрович Тимофій 18,120
Александровський Серапіон 130
Алеппський Павло 15,16,19,103,127
Альвар Емануїл 35
Амбодик-Максимович Нестор 100
Анаксагор 83
Андрушко В. О. (В. А.) 97
Антонович Роман 131, 133
Антоновський Михайло 145
Апанович О. М. 139
Апостол Данило 30, 64, 117, 138
Ареопагіт Діонісій 85
Аристовський Григорій 156
Арістотель 77, 79, 83, 85, 98, 99
Арнд Йоган 87
Аршеневський Василь 161
Асизький Франциско 87
Аскоченський В. 133

Багалій Д. 136
Баженов Василь 161
Байбаков Апполос 74
Байєр Теофіл-Готліб-Зігфрід (Т.-З.) 95, 166
Балабан Гедеон 7, 19
Балабан Діонисій 142
Балика Леонтій 37
Балика Петро 37
Бантиш-Каменський Микола 71, 73, 82, 88, 94, 111
Баранович Варлаам 68, 133
Баранович Лазар 71, 75, 81, 91, 102, 103, 105, 122, 137
Баришникевич Іван 116
Барсук-Мойсеєв Хома 161
Барсуков Н. П. 154
Барський-Григорович Василь 95, 103, 153
Барський-Григорович Іван 103, 130, 153
Басараб Матей 151, 152
Баторій Стефан 12
Баумайстер Християн 85, 166
Бах Й. С. 106
Безбородько Олександр 68, 93, 104, 140, 145, 162
Безсонов Л. С. 154
Бекер А. 108, 168
Бекон 83, 84, 100
Берберіні 16
Бережанський Петро 107
Березовський Максим 108, 109, 168
Беринда Лукаш 37
Беринда Памво 15, 18, 19, 33, 37
Берлинський Максим 94
Берло Арсеній 137, 150
Бетховен Людвіг ван 108, 168
Бєльський Йоахім 90
Бєльський Мартін 36, 90
Биковський Іван (Іоїль) 82, 110
Бистрицький Іван 156
Бичко А. К. 148
Бичко І. В. 148
Білецький П. О. 103
Білик Б. І. 143
Білогородський Григорій 107
Білоградський Тимофій 107
Білодід І. 75
Білоусович Лука 130
Більфінгер Георг Бергард 166
Блау Йоган 95
Блоницький Яків 73
Блонський Яків 60
Боболинський Леонтій 60
Боголюбов А. М. 161
Богослов Григорій 92
Боплан Гійом Левассер, де 53
Борецький Йов (Іван, Іван Матвійович) 7, 14, 16, 24, 29, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 41, 50, 56, 59, 62, 63, 89, 111, 122, 140, 148
Бохоновський Герасим 116
Браго Тихо, де 83
Брайко Григорій 162, 164
Брашовянул Светатієвич 152
Брикулець Віктор 22

Бронкевич Леонтій 56
Брульйон П'єр, де 60, 74
Бруно Джордано 94
Брюс Яків 161
Брюховецький В'ячеслав 172
Брюховецький Іван 90
Буддей Йоган-Франц 84, 87, 142, 166
Будний Симон 14
Бужинський Гавриїл 124, 159, 161, 163, 164
Булатницький Єгор 161
Бунге Християн 99, 134
Бурцев Василь 34
Бюффон Ж. 100
Бюшінг (Бюшинг) А.-Ф. 95, 96, 168

Вайгензель Г.-К. 106
Вандлер 98
Ванслов Іван 162
Варварцев М. 109
Василевич Іван 149
Василевич Михайло 14
Василенко М. П. (Н. П.) 41, 145
Вебер К.-М. 108, 168
Ведель Артемій 107, 108, 109
Везалій А. 100, 155
Великий Василь (богослов) 23, 87
Величко Самійло 91, 139, 141
Величковський Іван 76, 91
Величковський Паїсій 81, 85, 88, 89, 124, 152
Велланський Данило 101, 167
Вербицький Тимофій 7, 18, 151
Вергілій 36, 79, 80
Верді Д. 108
Вестерфельд Авраам, ван 135
Виговський Іван 30, 53, 64, 117, 139, 142, 157
Вишенський Іван 7
Вишневський Ґедеон 161, 163
Вишневський Д. 132
Вишневський Іоан 121
Вишняк Федір 142
Віда Джіроломо Марко 77
Вілевич Герман 10
Вінтер Едуард (Winter E.) 46, 162
Владислав IV 42, 51, 53, 63
Возняк М. 75
Войнаровський Андрій 117
Волостковський Варнава 158
Волчанський Ієронім 150
Волчанський Йосиф 150, 163
Вольський Михайло 116
Вольф 85, 98
Воронович Георгій 37

Гален 100
Галілей Галілео 83, 95, 96, 97
Гамалія Дем'ян 116
Гамалія Семен 85, 111
Гассенді 83
Гваньїні 91
Гендель Г.-Ф. 106
Геракліт 83
Герасимова-Персидська Н. О. 106
Гербіній Йоган 106, 166
Гергард Павло 87, 95
Геріке Отто 98
Герцик Григорій 104
Гирчич Хома 61
Гібнер Йоган 90, 95. 98
Глебкович Іван 151
Глюк К.-В. 106
Гоббс Томас 83, 142
Гоголь Микола (М. В.) 104, 138, 145
Гоголь-Яновський Василь 145
Гокало Михайло 116
Голенищев-Кутузов І. М. (И. Н.) 10, 11
Голлазій 87
Головатий Антін (Антон) 139
Голосов Лук'ян 155
Голубев С. Т. 25, 33, 41, 43, 49, 53, 57, 87, 139
Гольшанська-Заславська Настя 14
Гомер 79
Горацій Квінт 36, 77, 79, 80, 138
Гордієнко Кость 142
Гордон Григорій 156
Гордон Патрік 156
Горка Лаврентій 60, 109, 159
Горленко Йоасаф 88, 117
Городицький Стефан 159
Готшед Й.-К. 73, 112
Гошкевич Григорій 159
Граб'янка (Грабянка) Григорій 90, 91, 139, 141
Грезетовський Іван 116
Григорович Олександр 104, 116
Гроцій Гуго 96, 142
Груша Іван 139
Грушевський М. С. 43, 48
Гулевич Василь 22
Гулевич Федір 22
Гулевичівна Анна 24

Гулевичівна Галшка (Гулевичівна-Лозчина Єлизавета Василівна) 21, 22, 23, 24, 25, 26, 37, 52, 59, 63, 68, 126, 128, 182
Густав II Адольф 16

Ґалятовський Йоаникій 75, 78, 89, 91, 103, 148
Ґаляховський Досифей 102, 103, 150
Ґізель Інокентій 51, 56, 75, 77, 83, 84, 89, 92, 97, 103, 123, 141, 142, 165, 166, 173

Дамаскін Іоан 35, 36, 37, 87
Данилевський Григорій 131
Данилова Голубова Петронелла 68
Дворецький Василь 68, 103
Дебельманова (графиня) 67
Дегиловський Григорій 27
Декарт 83, 84, 85, 96
Деменков Матвій 155
Демокріт 83, 100
Демосфен 10, 17
Денисов Андрій 157
Державін Г. 109
Дефо Д. 112
Дзик Мелетій 140, 142
Дзюба О. М. 119
Дівович Семен 76, 122, 139, 141, 144
Ділецький Микола 105
Діоген 83
Діодор Сицилійський 92
Длугош І. 93
Довгалевський Митрофан 76, 78, 81, 110
Доніцетті Г. 108
Донцов Д. 45
Доротей 124, 125
Дорофеєвич (Дорофієвич) Гавриїл 15, 16
Дорошенко Петро 64, 90, 117, 142
Дрогобич Юрій (Котермак) 10, 45, 101, 149
Дубневич Амвросій 164
Дубровський Петро 164
Дунін-Борковський Василь 104, 117
ДяковськийІєзекіїл 168
Дячук Я. В. 143

Езоп 79
Ейнгорн В.
Елласонський Арсеній 14
Епікур 83, 100

Євлевич Гнат 33
Євлевич Хома 32, 33, 56, 150
Єлизавета Петрівна (імператриця) 22, 72
Єнсен А. 143

Жадзик 53
Желиборський Арсеній 7
Жигун Олександр 109
Житецький П. І. 75, 81
Жицький Петро 28
Жолкевський Станіслав 40
Жуковський Андрій 41
Жураховський Яків 131

Забашта Василь 21
Заборовський Рафаїл 57, 60, 63, 66, 67, 68, 72, 103, 111, 127, 128, 149, 158, 163, 164
Завадовський Петро 68, 105, 140, 162, 169
Загвойський Йосип 105
Закревський М. В. (Н. В.) 131
Замойський Хома 30, 32, 53, 59, 83
Заславська (княгиня) 14
Зеємелір Маргасту, де 60, 74
Зелич Герасим 149
Земка Тарасій 18, 26, 56, 59
Зеркальников (Семенніков) Порфирій 155, 156, 157
Зизаній Лаврентій 7, 14, 18, 33, 34, 35, 37, 41, 75
Зизаній Стефан 15, 37, 41, 89
Зіновіїв Климентій 81
Зленко П. 139
Золотницький Володимир 144, 161, 162
Золотоустий Йоан 80, 87, 92
Зотов Конон 156
Зубицький Никодим 69

Іванецький Василь 116
Іванишів Дмитрій 73
Іванович Феофілакт 37
Івашковський Андрій 50
Ізмайлов В. В. 112
Ісаєвич Я. Д. 12
Іскрицький Петро 139
Істомін Каріон 156
Італинський Андрій 131, 164
Іустин 70

Казарин Іван 37
Казимір Ян 54
Калакура Я. С. 143

Калачинський Прокопій 102
Калимон Йосип 53
Калиновський Стефан 58, 163, 164
Кальнофойський Афанасій 51, 89
Каменецький Василь 50
Кандиба Андрій 116
Кант Еммануїл 96, 161, 167
Кантемир Антіохій 161
Капніст Василь 144, 145
Карамзін Микола 94
Карновський Михайло 102
Карпинський Йоакинф 88
Карпович Леонтій 31
Катерина II (імператриця) 72, 101, 117, 144, 162, 163, 164, 169
Квасов А. 104
Кеккерман К. 36
Кемпійський Тома 87
Кеплер Йоган 97
Кизимович Іван 37
Кисіль Адам 43
Кірхер Атанасій 98
Клавій Христофор 98
Клементовський Гнат 116
Климентій Олександрійський 85
Климович Василь 50
Климовський Трохим 149
Княгиницький Іван 16
Ковет П'єр, де 60, 74
Козачинський Михайло 81, 83, 111, 124, 133, 149, 150
Козельський Яків 112, 142, 144, 161, 162
Козицький Григорій 68, 142, 161, 162
Козицький П. 106
Коменський Ян Амос 83, 124
Конашевич Лука 158, 160
Конашевич-Сагайдачний Петро (Сагайдачний) 14, 16, 20, 21, 27, 28, 29, 30, 32, 41, 43, 63, 75, 89, 104, 122, 127
Кондратович Кир'як 95
Кониський Георгій (Григорій) 60, 61, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 85, 88, 110, 111, 121, 150, 151, 163
Кононович-Горбацький Йосиф 45, 49, 51, 56, 77, 86, 150
Концевич (Копцевич) Герман 160
Конюшкевич Павло 88, 163
Коперник Микола 36, 83, 84, 95, 97, 98
Копинський Ісайя 15, 25, 28, 29, 33, 43, 50, 89
Копистенський Захарія 7, 8, 13, 15, 17, 18, 19, 26, 33, 37, 42, 89, 122, 148
Корбаченський (Іванов) Микола 107
Кордован Петро 10
Корибут Вишневецький Міхал (Вишневецький) 54
Корнелій 35, 93
Корнилович Захарія 104
Коробчевський Павло 144, 145
Корчмарик Ф. Б. 159, 164
Косов Сильвестр 26, 30, 31, 48, 49, 51, 59, 71, 89, 140, 142, 150
Костомаров М. І. (Н. И.) 74
Костянтинович Олексій 156
Котермак Юрій (Дрогобич) 10
Котляревський Іван 77
Коховський Віспасіан 90
Кочубей Василь 91, 138
Кравченко Іван 142
Крайський Сильвестр 95, 161
Краснопольський Рафаїл 161
Красовський Дмитро 14
Крашенінніков Степан 96, 161
Кременецький Гавриїл 60, 63, 68, 111, 130, 133
Крижанівський Костянтин 73, 131
Кришталевський Софроній 89
Кроковський Йоасаф 57, 59, 77, 83, 87, 88, 97, 103, 111, 126, 129, 130, 131
Кролик Теофіл 88, 160, 161, 164
Кромер Мартін 90, 91, 92, 93
Кроткевич (Короткевич) Дорофей 158
Крутень Матвій 101
Крщонович Лаврентій 71, 102
Кулябка Сильвестр 88, 120, 160, 163, 164
Кульчицький Інокентій 88, 158
Кунатович Іван 151
Курас Гілмор 91, 112
Курцевич-Булига Ієзекіїль (Курцевич) 10, 24, 26, 28, 29, 89
Курцевичева Дорофея 24
Курцій Квінт Руф 80, 91

Лазаревський Василь 116
Ланова (полковниця) 67
Лебединський Василь 116
Левандовський Тимофій 149
Левицький Григорій 55, 102, 103
Левицький Дмитро 161
Лещинський Філофей 109, 111, 158, 163
Лизогуб Яків 93
Липинський В. 44

Литвинов В. Д. 83, 97, 166
Лігарид Паїсій 60
Ліницький Варлаам 158
Ліпсій Юст 84, 96, 142
Лобисевич Афанасій 61, 76, 87, 139, 144
Логвин Юрій 85
Лозка Стефан 22, 23, 24
Локк 84
Ломиковський Василь 145
Ломоносов Михайло 74, 75, 92, 112, 157
Лопатинський Теофілакт 97, 160, 161
Лужний Ришард (Luzny R.) 71
Лукаріс Кирило 16, 42, 49
Лукашевич Василь 139
Лукашевич Степан 138
Лукіан 92
Лукомський Стефан 76, 122, 141
Луппов С. П. 114, 160
Лупул Василь 49
Люткович-Телиця Павло-Домжив 7
Ляйбніц Готфрід 166
Ляскоронський Сильвестр 110
Лятош Ян 16
Лящевський Варлаам 61, 68, 71, 72, 73, 153, 161

Маєвський Йоасаф 158
Мазепа Іван 30, 57, 60, 64, 65, 82, 102, 103, 104, 111, 115, 117, 122, 127, 128, 137, 138, 142, 143, 157, 158
Мазепа Марина (Магдалена) 64
Мазепа Степан 64
Макарій (патріарх) 15, 45
Макіавеллі Ніколо 83, 141
Максимович Іван (Йоан) 81, 88, 137, 142, 163
Максимович М. О. 29
Максимович Михайло 30
Максимович Степан 140
Максимович Манасія 61, 87, 88, 167
Малиновський Платон 164
Маркович Гаврило 159
Маркович Яків 138
Мартіні Джакомо 108
Масловський Афанасій 99
Математик Лев 87
Мацієвич Арсеній 163
Медведєв Сильвестр 155
Мединський Е. 7
Мезеряну Вартоломей 152
Меленський Андрій 130
Меркатор Гергард 95
Меховіта Матвій 95
Мигура Іван 65, 102, 103
Микитин Я. І. 4
Милорадович Григорій 138
Миляєва Л. С. 149
Минацький Іван 149
Миславський Самуїл 60, 63, 76, 88, 94, 125, 130, 134, 166, 167
Митура Олександр 18, 33, 81
Михайлов Петро 156
Мишанич О. В. 9
Міклашевський Пилип 50
Мікреліус Йоган 85
Мілер Г.-Ф. 95, 166
Мілюков П. 165
Міттельман Д. 108
Міхаеліс Йоган-Генріх 73, 167
Многогрішний Дем'ян 117
Могила Ієремія 14
Могила Петро 2, 7, 19, 26, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 71, 73, 75, 77, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 97, 104, 105, 111, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 135, 136, 141, 142, 147, 150, 151, 152, 154, 163, 164, 165, 170
Могила Симеон 14, 40
Могилянський Арсеній 130, 164
Могильов'янин (Андрейович) Сава 150
Монтеск'є Шарль 142
Морозов П. 111
Морозовецький Станіслав (Морозенко) 10
Москопул Кирило 16
Мотоніс Микола 161, 162
Мстиславець Петро 6
Мужиловський Самуїл 50
Мужиловський Силуян 142
Мусін-Пушкін О. 82
Мюлер Йоган 97
Мюнстер Себастян 95
Мясковський В. 53

Наливайко Дем'ян 16
Наливайко Д. С. 77
Наливайко Северин 16
Нащинський Давид 59, 61, 67, 72, 73, 88, 111
Невер де (ґерцог) 27
Негалевський Валентин 14
Негребецький Григорій 50
Незговоровський Андрій 156
Нелюбович-Тукальський Йосиф 140, 141, 142

Нестурел Удріште 152
Ніколаєвич Андрій 18
Німчук В. В. 75
Нічик В. М. 73, 83, 85, 86, 97,125,168
Новакович Діонисій 149
Новиков М. І. (Н. И.) 93, 94
Нудьга Г. А. 10, 96

Обидовський Іван 117
Овідій 36, 79, 80
Оглоблин Олександр 145
Одорський Гедеон 57, 158
Озеров Іван 155
Оксенович-Старушич Ігнатій 56, 59, 86, 137
Олександрович Антон 116
Олексій Михайлович (рос. цар) 64, 107, 155, 156
Омелянович Григорій 116
Оріген 85
Оріховський-Роксолан Станіслав 10, 142
Орлик Григорій (Григор) 143
Орлик Пилип 65, 117, 139, 142, 143
Орловський Мельхиседек 60
Орловський Митрофан 159
Ортолог Теофіл 31
Остоїч Васа 149
Острозький Василь-Костянтин (В.-К.) 14, 16, 41
Острозький Клірик 7

Павловський Михайло 131
Павловський Олександр 75, 77
Павлуцький Г. 65
Падуновський Петро 149
Палестріні Джакомо 106
Палій Семен 117
Панкевич Михайло 161
Парасхез Никифор 16
Парпура Максим 101
Пастер Л. 100
Пацевський Андрій 50
Перунова Н. 131
Петражицький Іван 30, 50
Петрарка 79
Петро І 54, 65, 84, 93, 156, 157, 160, 167
Петро III 72
Петров М. (М. І.; Н. И.) 93, 159
Підкова Іван 122
Пітіскус Бартоломей 97
Піч Роланд 173
Платковський Антопій 158
Платон 83
Плетенецький Єлисей 18, 19, 25, 33, 41, 89
Політанський Костянтин 89
Політика (Полетика) Григорій 61, 76, 77, 142, 144, 145, 162
Політика (Полетика) Іван 101, 167
Полоцький Симеон 29, 71, 81, 91, 110, 111, 155, 158
Полторацький Марко 107
Полубенський Михайло 50
Полуботок Леонтій 138
Полуботок Павло 117
Понтано Яків 77
Поповський Інокентій 97
Порошин Федір 156
Потій Адам (Потій Іпатій) 22
Потій Христофор 22
Почаський Стефан (Софроній) 26, 37, 49, 51, 56, 75, 81, 137, 152
Прокопович Петро Іванович 99
Прокопович Теофан 59, 71, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 88, 92, 93, 95, 97, 98, 109, 123, 124, 141, 142, 158, 159, 161, 164, 166, 167, 168, 170, 173
Прокопович-Антонський Антон 161
Пселл Михайло 87, 96
Пузина Юрій 24
Пурбах Георгій 97
Путята Іван 27
Пуффендорф Самуель 90, 91, 93, 142
Пуцек-Григорович Веніамін 160, 164
Пушкін Олександр 151

Радіщев Олександр 109
Раїч Іоан 149
Ракушка-Романовський Роман 90
Рачинський Гаврило 144
Ревуцький Федір 132
Ремер Карл 74
Рєпнін Микола 145
Рибкович І. 36
Рильський Максим 6
Римша Андрій 16
Рогалевський Іларіон 158
Рогатинець Юрій 14
Рогачевський Іван 158
Рожалін Кузьма 101
Розумовський Кирило 28, 107, 138, 169
Роллен Г. 91, 112, 124
Романович Василь 149
Росенський Василь 116
Росіні Д. 108

Ростовський Димитрій (Туптало Данило) 71, 85, 88, 89, 103, 105, 110, 111, 148, 158, 163
Роттердамський Еразм 83
Ртіщев Федір 155
Рубан Василь 68, 93, 94, 111, 137, 145, 153, 162, 168
Рубан Яків 73, 96
Рум'янцев Микола 68
Рум'янцев П. О. (П. А.) 67, 144
Русин Павло 10
Русин Хома 18

Сагайдачний (Конашевич) Петро 6, 10, 20, 21, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 41, 44, 49, 50, 75, 89, 126, 127, 128, 182
Садурський Іван 131
Сакович Іван 37
Сакович Касіян 20, 28, 30, 32, 33, 56, 59, 75, 81, 82, 89, 140
Самборський Андрій 99, 168
Самойлович Данило 100, 101
Самойлович Іван 30, 64, 73, 104, 111
Самойлович Іоїль 124
Сатановський Арсеній 71, 95
Секур Костянтин 148
Сенека 79, 80, 83
Сербин Йосиф 149
Симигиновський Максим 71
Симоновський Петро 76, 93, 122, 141, 144
Синицький 14
Січкарьов Лука 162
Скалігеро Джуліо 77
Скарга Петро 13
Скаревський Федір 37
Скерлетов Євстахій 60
Сковорода Григорій 24, 68, 78, 81, 87, 88, 103, 124, 137, 168, 170
Скольський Андрій 151
Скоропадський Іван 64, 117, 137
Скороход Сергій 43
Скот Дунс 87
Славинецький Єпіфаній 71, 75, 81, 95, 111, 154, 155, 156, 157
Слобідський Яким 130
Сломинський (Слонимський) Ґедеон 78, 81
Слонецький Теофілакт 163
Сльозка Михайло 7
Смирнов С. К. 161
Смотрицький Герасим 7, 16, 31
Смотрицький Мелетій (Максим) 7, 8, 16, 29
Смотрицький Степан 16
Соболь Євтихій 50
Соболь Спиридон 7, 56, 150
Сокальський Василь (Володимир) 144
Софокл 17
Софонович Теодосій 60, 75, 89, 90, 122, 140, 141
Сохацький Павло 161
Спангенберг Іоан 35, 36
Спафарій Мілеску 152
Спіноза 83
Срібницький Никодим 164
Ставицький Анатолій 73, 168
Ставицький Інокентій 73
Ставровецький-Транквіліон Кирило 7, 15, 37
Стасевич Антон 125, 126
Стецький Іван 37
Стойков Арсеній 149
Стратій Я. М. 83, 84
Стрибиль Данило 27
Стрибиль Стефан 50
Стрийковський Мацей 90, 92, 93
Сулима Христофор 137
Сулима Яким 68
Суразький Василь 7
Суханов Андрій 155
Сухов Григорій 156
Сущанський-Проскура Василь 50, 117

Тарасевич Леонтій 102
Тарасевич Олександр 102
Тарнавський Іван 37
Татарин Іван 68
Татищев Василь 92, 161
Твардовський Самуїл 90, 91
Теофан (патріарх) 28, 126
Тереховський Мартин 100
Тернопільський Федір 105
Тетеря Павло 117
Тешшедик Самуел 168
Тимківський (Тимковський) Єгор 96
Тимківський (Тимковський) Ілля (І. Ф.) 62, 137
Титов Хв. (Титов Ф.) 13, 18, 51, 117
Тихорський Єпіфаній 137, 158
Тігде Х. 108, 168
Тіт Лівій 80, 92
Тодорський Симон 59, 60, 61, 71, 72, 73, 87, 149, 160, 164, 167

Топоров Тимофій 155
Торбаков І. Б. 162
Тредіаковський Василь 161
Третяков І. 112
Тризна Йосиф 142
Трипольський Григорій 50
Трофимович-Козловський Ісайя 26, 45, 48, 49, 51, 56, 59, 86
Трохимовський Михайло 145
Трощинський Дмитро 105, 145, 162
Трухенський Афанасій 155
Туманський Іван 142
Туманський Роман 161
Туманський Федір 92, 94, 112, 142
Туптало Данило (Димитрій Ростовський) 71, 75, 85, 88, 89, 91, 105, 123, 148, 158, 163, 170
Тур Никифор 41
Туробойський Йосиф 161
Тутомлін Т. І. 151
Тяпинський Василь 14

Уваров А. С. 154
Углицький Феодосій 88
Урош П'ятий 149
Устимович Данило 116
Ушаков Симон 155

Фальковський Іриней 73, 88, 96, 98, 105, 168
Феген Карл 60
Федоров Іван 6, 34
Філалет Христофор 7
Фішер Ебергард 96
Флавій Йосиф 73, 91
Флоринський Кирило 161, 164
Форінель Йосиф 60
Франке Август-Герман 166

Халкедонський Ямвліх 95
Ханенко Гнат 116
Ханенко Михайло 54, 117
Харлампович К. В. 9, 155, 159, 161
Хегельмайєр Христофор-Вільгельм 119
Хижняк З. І. 30
Хмельницький Богдан 28, 30, 53, 63, 64, 89, 90, 91, 110, 115, 122, 139, 142, 151, 156, 167
Хмельницький Іван, 167
Хмельницький Юрій 64, 117
Ходкевич Григорій 6
Холмський (єпископ) 53
Холмський-Волинець Сильвестр 158
Хоменський Андрій 116
Хотинський Амфілохій 152
Хоткевич Гнат 40
Християнський Роман 156

Цалай-Якименко О. С. 105
Цан Йоган 98
Цезар Юлій 70, 93
Целларій А. 70
Ціцерон 79, 80, 92

Чайка (Чайковський) Петро 101
Чайковський Петро Ілліч 101
Чарторийська (княгиня) 8
Чарторийський (князь) 169
Чацький Тадей 169
Чернець Данило 68
Чернявський Іван 74
Четвертинський Захарія 8
Четир-Грабован Йован 149
Чорнота Іван 142

Шевченко Тарас 54, 77,
Шевченко Ф. П. 115
Шевчук В. О. 91
Шедель Йоган-Готфрід (Й.-Г.) 66, 128
Шелінг Ф.-В. 96, 101, 167
Шереметьєв Борис Петрович 156
Шереметьєв Петро (П. В.) 71, 156
Шиффер Йоган Гергард 95
Шишацький Варлаам 144, 150
Шуберт Ф. 108
Шуман Р. 108
Шумляк Георгій 149
Шумлянський Олексій 101

Щепін (Щепицький) Костянтин 68, 157
Щербацький Ґеоргій 61, 63, 68, 73, 83
Щербацький Тимофій 70, 74, 111, 132, 164
Щирський Іван 102
Юшкевич Амвросій 111. 150, 164

Яблонські Пауль-Ернст-Даніель 166
Яворський Стефан 60, 71, 77, 81, 104, 113, 155, 160, 163, 164, 166, 173,
Яновський Феодосій 158, 164
Яременко П. К. 8
Ярошевський 61
Ясинський Варлаам 60, 62, 63, 88, 103, 111, 173

Зміст

1. Напередодні 5
Видавнича справа 6
Полемічна література 7
Шкільна освіта 8
Українці в університетах Європи 9
Братства. Братські школи 11
Львівська братська школа 14
Острозька школа (Академія) 16
Переміщення центру культурного життя до Києва 17
2. Становлення вищої освіти. Фундатори 21
Галшка Гулевичівна. Київська братська школа 22
Київський Братський Богоявленський монастир 25
Київське Богоявленське братство 26
Петро Конашевич-Сагайдачний 27
Ректори Київської братської школи 30
Учителі Київської братської школи 33
Навчання в Київській братській школі 34
3. Києво-Могилянська академія за часів Петра Могили 39
Петро Могила 40
Лаврська школа 47
Київський колеґіум 51
Отримання Академією офіційних прав вищого навчального закладу 53
4. Києво-Могилянська академія 55
Організаційні засади 56
Ректор і префект Академії 56
Викладачі Академії 59
Протектори Академії 62
Матеріальне забезпечення Академії 63
Гетьмани України – благодійники Академії 63
Царське «жалування» 67
Підтримка Академії її вихованцями 68

Навчальний процес 69
Мовна підготовка 70
Впровадження нових мов 72
Українська книжна (літературна) мова 74
Класи поетики й риторики 77
Клас філософії. Філософська думка в Академії 82
Богослов'я й богослови Академії 86
Клас історії в Академії та її історики 89
Клас географії 94
Математика. Геометрія. Астрономія 96
Клас сільської і домашньої економіки 98
Медичний клас. Вихованці Академії — визначні медики 99
Художня освіта 101
Музична освіта. Композитори — вихованці Академії 105
Театр 109
Бібліотека Академії 111
Гуманістичні засади 114
Академія — всестановий заклад 114
Організація навчання 117
Виховання 122
Студентське самоврядування. Конгрегації 126
Традиції 128
Утримання студентів. Велика й Мала бурси 129
5. Києво-Могилянська академія в суспільному житті України 135
Освітня діяльність 136
Військові канцеляристи 138
Суспільно-політична і правова думка в Академії 140
Автономістичні ідеї вихованців Академії 143
6. Міжнародні зв'язки Києво-Могилянської академії 147
Культурні зв'язки з південними слов'янськими країнами 148
Києво-Могилянська академія і українсько-білоруські взаємини 150
Києво-Могилянська академія в житті Молдови і Волощини 151
Культурні зв'язки з Грецією 153
Києво-Могилянська академія і українсько-російські культурні взаємини 154
Навчання росіян в Києво-Могилянській академії 155
Києвомогилянці й шкільна освіта в Росії 157
Московська слов'яно-греко-латинська академія 160
Могилянці в різних галузях суспільного життя Росії 161
Облаштування могилянцями церковного життя в Росії 163
Стосунки Академії з європейськими країнами 165
Закриття Києво-Могилянської академії 169
7. Епілог 171
Іменний покажчик 174

Навчальне видання

З. І. Хижняк, В. К. Маньківський

Історія Києво-Могилянської академії

Редактор *І. Г. Ярошенко*
Художнє оформлення *М. М. Яцишина*
Технічний редактор *Т. М. Новікова*
Верстка *Н. В. Єрмак*
Коректор *Л. П. Тютюнник*

Підписано до друку 16.07.2003. Формат 60×90/16.
Папір офсетний № 1. Друк офсетний. Гарнітура «Lazurski».
Умов. друк. арк. 11,5. Обл.-вид. арк. 11,0. Зам. 3-108.

Видавничий дім «КМ Академія».
Свідоцтво про реєстрацію № 770 від 15.01.2002 р.
Друкарня НаУКМА

Адреса видавництва та друкарні:
04070, Київ, вул. Сковороди, 2.
Тел./факс: (044) 416-60-92, 238-28-26.
E-mail: phouse@ukma.kiev.ua

Хижняк З. І., Маньківський В. К.
Х43 Історія Києво-Могилянської академії.— К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003.— 184 с.: іл.
ISBN 966-518-216-1

Протягом усієї історії український народ не мав іншої інституції, яка б справила більший вплив на розвиток його освіти, науки, культури, ніж Києво-Могилянська академія. Впродовж віків вона була виразником і носієм традиційних рис духовності українського народу, могутнім чинником формування його самосвідомості, джерелом ідей боротьби за батьківську віру і національну свободу.

ББК 63.3(4УКР)-7



Зоя Хижняк народилася на Черкащині, у Шевченковому краю. Закінчила історичний факультет Київського університету.

Працювала керівником наукового центру «Спадщина Києво-Могилянської академії» від заснування Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Автор понад 60 наукових праць з історії й духовної культури України XVII–XVIII ст. Найбільші її зацікавлення пов'язані з історією Києво-Могилянської академії (1615–1817 рр.). Цій темі було присвячено кандидатську дисертацію, кілька монографій, низку наукових статей, в їх числі – понад 150 в енциклопедії «Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.» (2001 р.), науковим редактором й упорядником якої вона є. «...Історичні дослідження З. Хижняк нині вважаються за класичні, і з них звичайно починається шлях науковця, котрий розпочинає вивчення Києво-Могилянської академії» (Валерія Нічик, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки України, лауреат премії ім. Дмитра Чижевського).



Валерій Маньківський народився 1943 р. на Житомирщині.

У 1965 р. закінчив Київський політехнічний інститут. З 1971 по 1991 р. – науковий співробітник Інституту колоїдної хімії і хімії води АН України та науково-виробничого об'єднання «МАСМА». З 1992 по 1997 р. – вчений секретар Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА). У 1998–2003 рр. очолював Департамент доуніверситетської підготовки НаУКМА; викладач та дослідник історії Києво-Могилянської академії.

З 2003 р. – заступник президента НаУКМА з науково-педагогічної роботи, керівник Науково-педагогічного центру доуніверситетської підготовки.

Кандидат технічних наук. Автор 25 наукових праць.